

АРХІВИ УКРАЇНИ

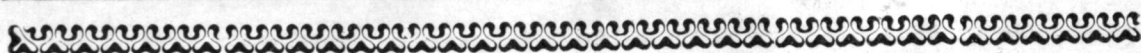
У НОМЕРІ:

До 175-річчя з дня народження
Т. Г. Шевченка

З досвіду роботи центральних державних
архівів Української РСР

Автобіографія Х. Г. Раковського

Повідомлення про цікаві документи з
фондів Держархіву Чернігівської області
та ЦДІА УРСР у м. Києві

АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 1 (213) 1989

СІЧЕНЬ — ЛЮТИЙ

ЗМІСТ

До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка

ШЕВЧУК В. О. Т. Г. Шевченко і наше сьогоднішнє	4
ПАПАКІН Г. В. Архівні джерела про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка у 1919 році	9
ШАНДРА В. С. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про поширення творів Т. Г. Шевченка на Україні в дожовтневий період	13

Статті та повідомлення

ЕРМАКОВА Н. О. Забезпечення схоронності документів — найважливіший напрям діяльності ЦДАЖР УРСР	20
ГІСЦОВА Л. З. Шляхи вдосконалення науково-довідкового апарату до фондів ЦДІА УРСР у м. Києві	24
НОВОХАТСЬКИЙ К. Є. Нормування праці в державних районних і міських архівах (До видання Норм виробітку і часу на основні види робіт, що виконуються в державних районних і міських архівах Української РСР)	31

Публікації архівних документів

ВОЛКОВИНСЬКИЙ В. М. Автобіографія Х. Г. Раковського	38
---	----

Трибуна передового досвіду

ВІСЛОБОКОВ К. А. З досвіду роботи по вивірці описів у ЦДІА УРСР у м. Києві	55
--	----

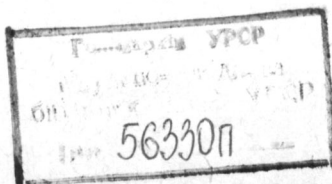
Огляди джерел і документальні нариси

БУРДЯК В. І., ІВАНИЦЬКА О. П. (Вінниця) Документи ЦДАЖР УРСР про творчу активність робітників західного регіону України у 1946—1975 рр.	58
ЧАРІЄВ З. У. (Ташкент) Архівні джерела про перебування тилкових робітників Туркестану на Україні в роки першої світової війни	61

Організація роботи відомчих архівів

МАЛАХОВА Т. В., ДОБРОВ Д. Я. (Хмельницький) Відомчий архів Хмельницького виробничого об'єднання «Катіон»	64
--	----

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1989 р.

Пошуки і знахідки в архівах

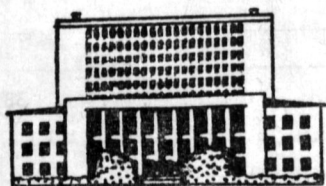
- ІВАЩЕНКО І. К. (Чернігів) Автографи М. І. Кутузова і М. Б. Баркляя-де-Толлі у фондах Держархіву Чернігівської області 67
КАГАМЛИК С. Р. Нововиявлені документи про родовід Муравйових-Апостолів 68

Наукові конференції, наради та семінари

- ПОРТНОВ Г. В. Всесоюзна нарада-семінар працівників архівних установ з питань перебудови комплектування державних архівів та оптимізації складу документів ДАФ СРСР 72
ЗАХАРЧЕНКО Т. М. Республіканська нарада-семінар з питань обліку, зберігання і використання рукописних, архівних документів у музеях системи Міністерства культури УРСР 77

Критика та бібліографія

- ГУДЗЕНКО П. П., МОВЧАН О. М. Государственные архивы Украинской ССР. Справочник 79
Інформація 19, 63, 80

Редакційна колегія:

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (відповідальний секретар), В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ (заступник головного редактора), Л. З. ГІСЦОВА, В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПОРТНОВ, Н. М. СЛОНЧАК, В. О. ШЕВЧУК, В. Г. ШМЕЛЬОВ, Л. В. ЯКОВЛЄВА

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 277-11-24.

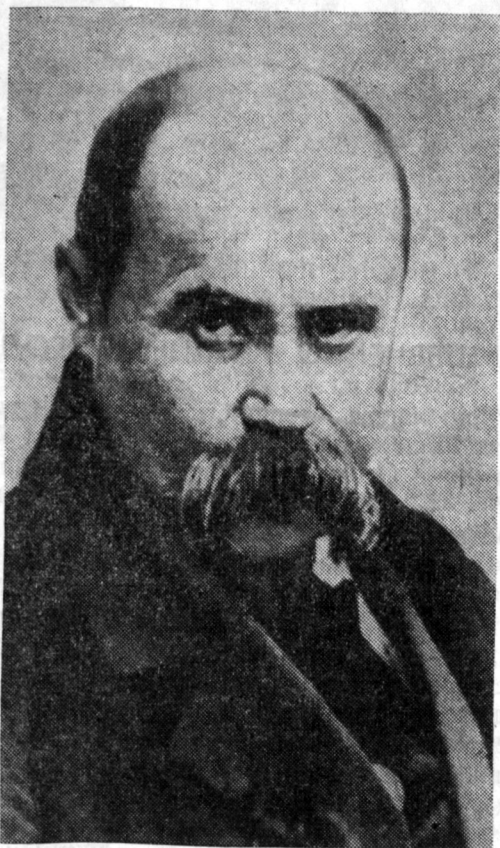
Друкарня наукової книги, 252030, Київ, вул. Леніна, 19.

Здано до набору 29.12.88. Підписано до друку 13.02.89. БФ 39751. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Високий друк. Друк. арк. 5. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 7640. Зам. 0-192.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 1 (на українському мові). Научно-информационный бюллетень Главного архивного управления при Совете Министров УССР. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24. Типография научной книги, Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов. 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

ДО 175-річчя 3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

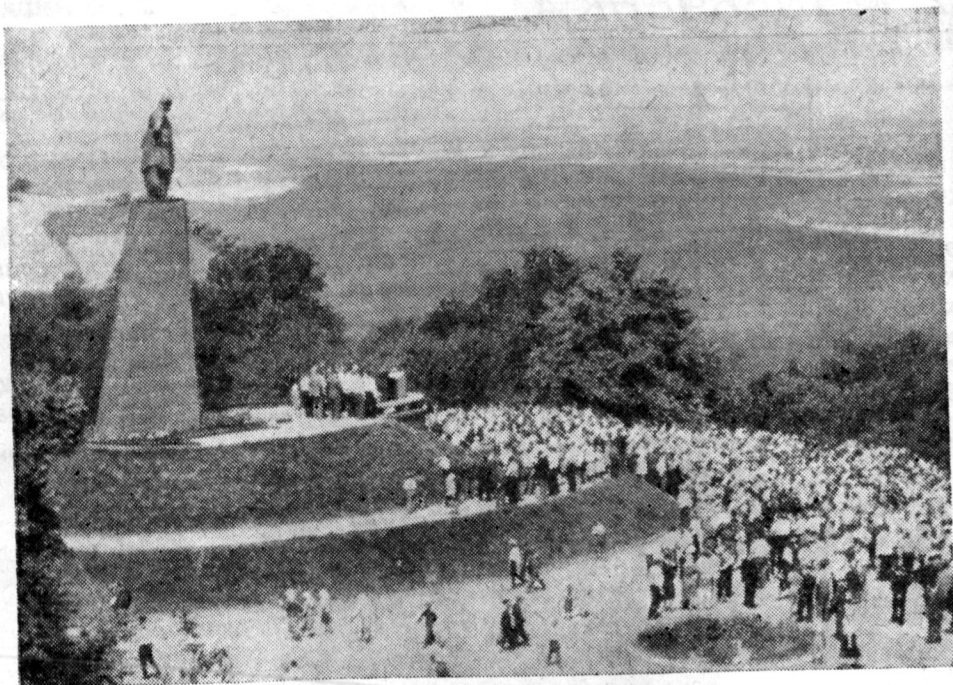
У березні 1989 року радянська і світова громадськість широко відзначає 175-річчя від дня народження видатного сина України, великого поета-революціонера Тараса Григоровича Шевченка. Ювілей Великого Кобзаря занесено до календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО. У жовтні 1988 р. ЦК Компартії України прийняв постанову «Про підготовку до 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка», якою передбачено ряд заходів, спрямованих на відзначення цього всенародного свята.

Тарас Григорович Шевченко.
1814—1861 рр.

З нагоди шевченківського ювілею редакція журналу «Архіви України» започатковує на своїх сторінках спеціальну рубрику. Її відкриває стаття відомого українського письменника, лауреата премії ім. Т. Г. Шевченка Валерія Олександровича Шевчука, який ділиться своїми роздумами про Кобзаря, роль його спадщини в духовному житті народу.

У ювілейній рубриці мовою нових архівних джерел розповідатиметься про маловідомі сторінки Шевченкіани.

На могилі Т. Г. Шевченка у Каневі.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І НАШЕ СЬОГОДЕННЯ

Годі сказати, що життя і творчість Тараса Шевченка обійдені увагою дослідників, скоріше навпаки: писати про нього й досліджувати його модно й престижно. Отож про нашого найбільшого поета написано багато ґрунтовного, цікавого, серйозного, але не менше є й піни — публікацій схоластичних, побудованих на тій чи іншій кон'юктурі, а через те й ненаукових. Здавалося б, кожен рік, та навіть і місяць поетового життя простежено до дрібниць: видано листи до Шевченка і навіть ті, де він згадувався, збірник документів, наукову біографію, академічне видання, численні популярні видання, урізані й повні, безліч статей, присвячених частковим питанням, монографії про ті чи інші періоди його життя; навіть, утвердився певний догматичний кодекс прийнятого й неприйнятого; про нього пишуться документальні й художні романи; видається щорічний збірник «В сім'ї вольній, новій», багато томів видали так звані Шевченківські конференції, постійно друкує про Т. Г. Шевченка матеріали і статті преса, існує щорічне Шевченківське свято, створюються кінофільми — документальні й художні, встановлюються пам'ятники й відкриваються меморіальні дошки — це велика і справді цінна робота. Витворюється навіть своєрідний, я б сказав, дещо іконізований образ поета, що часом іде на шкоду об'єктивному вивченню життя і творчості нашого генія. Чи не тому не переглянуто найважливіших праць про Т. Шевченка, які публікувалися в XIX ст., у збірниках спогадів, присвячених поету, дуже часто зустрічається злєславний значок із трьома крапками, так само не всі документи публікуються і передруковуються, урізуються спогади суб'єктизовані або ж з неправильними оцінковими висновками. В цьому шевченкознавство терпить певні збитки, інколи навіть значні, через що ми не маємо в передруку навіть відомих монографій М. Чалого, В. Мас-

лова, О. Кониського та ін., тому що там, мовляв, деякі позиції пізнішою наукою заперечені — це, зрештою, є результатом нашого прагнення до однотипного думання. Чи не тому так затяглася справа з виданням документів про Кирило-Мефодіївське товариство; зрештою, й порочна практика шельмування одних діячів культури замість об'єктивного й спокійного розгляду їхньої діяльності і підганяння під сучасні постулати діяльності інших, що створює рудимент антиісторизму, також значно шкодить нормальному розвитку шевченкознавства; окрім того, сприяє ненауковості й намагання обходити чи стирати так звані «гострі кути» при вивченні тих чи інших культурних явищ; через що мусимо визнати, що шевченкознавство хоч і поступило значно у своїх здобутках, але багато чого не розглянуло, замовчало, приховало, тому при нових, перебудовних поглядах на історію літератури, багато що не те, що треба міняти, — кожна епоха має свою обмеженість і свої слабкі точки, і хай вони такими й залишаться, як доопрацювати, дослідити по-новому, глибше, спокійніше, без ідеологічних упереджень, а по-справжньому — науково. Звичка до однотипного думання фатально позначилася на діалектичності розгляду складних проблем шевченкознавства: так, ми й досі не видали збірки прижиттєвих рецензій на твори Тараса Шевченка, без яких не можемо достатньо відтворити історію мистецького утвердження поета в літературному процесі. А річ у тім, що Шевченка столична й провінційна преса колишньої Російської імперії зустріла не одноголосим гуком схвалення й захоплення, немало статей було озлоблених, негативних щодо української літератури і, що особливо цікаво, писано було ті статті не тільки суспільними ретроgradaми, але й високими умами тієї доби. Ми соромливо оминаємо й факт повного неприйняття творчості Т. Шевченка В. Белінським; у свій час були навіть зроблені літературні вульгаризації, чи містифікації, щоб знайти у В. Белінського щось позитивне про Шевченка, бо за старими приписами аж ніяк не можна було, щоб представник революційної демократії не сприймав іншого представника цього-таки напрямку; зрештою, й самі «напрями» — це був результат не об'єктивного вивчення суспільно-політичної думки того часу, а результат пізнішого «конструювання» історії в угоду тим чи іншим аксіомним догмам. При цьому не зважалося на той елементарний життєвський закон, що людина — це не суспільний механізм, а складна і неоднозначна особистість з тією чи іншою мірою своєї обмеженості й ума, що, зрештою, й пошельмовані особистості того часу також не можуть розглядатися тільки в чорних тонах, що в будь-якому суспільному явищі потрібно розбиратися не при допомозі суб'єктивних дефініцій, а діалектично, з мірилом об'єктивної істини, що визначається загальнолюдськими гуманістичними категоріями. Отож, не применшуючи великого значення В. Белінського для розвитку російської літератури, ми не можемо закривати очі на його доктринерство, нетерпимість, бажання стати літературним диктатором-дресирувальником — чи не тому від нього свого часу відсахнулися М. Гоголь та Ф. Достоевський. Коли ж говорити про значення В. Белінського для розвитку української літератури, то тут оцінки, на жаль, однозначні: годі обійти факт, що великий критик, при всій своїй величч, просто-таки не визнавав права культурного розвитку для недержавних народів і вже через це одне не міг признати й творчості Т. Шевченка, бо сам факт існування генія Тараса Шевченка руйнував одну з його логічних, цього разу цілком вузькоглядних, побудов. Не буває жодного явища без причин, отож, не видавши збірки рецензій на твори Т. Шевченка, ми не можемо достатньо збагнути ті причини, навіть ту роздразнену озлобленість, яку виявляли до Шевченка тодішні критики — самої констатації та елементарного роз-

поділу на прогресивне й реакційне тут замало; існують ще історичні, навіть психологічні причини. Так само і з виданням історичних документів про Т. Шевченка: їх треба видати з максимальною повнотою, як і спогади про поета,—тільки тоді дослідник його творчості зможе якнайоб'єктивніше розібратися в усіх складностях суспільно-політичної й культурної обстановки, в якій Тарасові Шевченкові довелося жити й творити.

При тому можна поставити цікаве питання: чи не руйнуватиметься від того міф про Тараса Шевченка, чи не буде його постать применшена, як особливо велика особистість у бутті українського народу. Мені гадається, навпаки: велич людини не вимірюється мірою його ідолахвальства чи міфологічності, а тільки мірою глибокого й правдивого про нього знання, адже існує основне — геніальний результат життя і творчості Т. Шевченка, його художні й малярські твори, його історичне значення, утверджене не кривими методами, а справдешньою ціною. Через це ми не повинні, на мою думку, задля того ж таки міфу чи, може, задля цілком благополучного бажання возвеличити поета умалювати його своїм невмінням чи небажанням розібратися у складних і неоднозначних суспільних явищах. Навіть коли ми друкуємо нерозумну або навіть і озлоблену рецензію котрогось із тодішніх критиків на «Кобзар» — це не применшення «Кобзаря», а навпаки: свідчення того, наскільки Т. Шевченко був вищий і глибший деяких нерозумних своїх сучасників. Становлення нової української літератури — процес складний, неодноримий, часом болісний, він не відбувався при натисненні відповідної кнопки, одне здобувалося, інше втрачалося, але кінцевий результат був високий — ця література склалася й відбулася, попри її негачію та старання її недругів, а от розібратись у тому з усією безсторонністю й повнотою — і є складання її найвищої честі.

Отож і виходить: багато ми написали про Тараса Шевченка, багато видали, багато дослідили, але й багато ще треба зробити. Шевченкіана на сьогодні — величезне море, в якому нелегко орієнтуватися, але до нього вливатимуться все нові й нові струмки і дослідницькі річки, бо так воно й має бути: доки живе український народ, доти існуватиме до найбільшого його генія високий інтерес.

Існує ще одна проблема, котра потребує корекції, відповідно до вимог нашого часу,—це оточення Тараса Шевченка, в першу чергу літературне, та й не тільки. Ми не можемо зрозуміти до кінця Т. Шевченка, коли не пізнаємо достатньо й об'єктивно усього того явища, скажу, вельми складного і строкатого, яким була українська література першої половини XIX століття. Загалом, ми природно цікавимось більше україномовною літературою цього часу, якось забуваючи той факт, що в першій половині століття існувала дуже своєрідна і багатоіменна українська російськомовна література, що становлення нової української літератури, з одного боку, ґрунтувалося на утвердженні української літературної мови при запереченні кількавікового постулату багатомовності цієї літератури в епохи Ренесансу й Барокко, але водночас і при певній з'єднаності літературного процесу цього часу. Цю проблему поставив ще Василь Сиповський у монографії «Україна в російському письменстві», яка вийшла в Києві в 1928 р.; загалом, він розглядав усі твори, писані російською мовою на українську тематику, але не диференціював їх. Тому що існували, з одного боку, твори на українську тематику, писані таки російськими письменниками (це, так би мовити, погляд на Україну збоку, віддала) В. Ізмайловим, П. Шаліковим, Н. Арцибашевим, К. Батюшковим, М. Карамзіним, К. Рилєєвим, О. Пушкіним, Ф. Булгаріним, А. Бестужевим та десятками інших, а була література, писана українцями на українські теми, але російською мовою

(це, так би мовити, погляд зсередини, від себе), І. Вернетом, В. Наріжним, П. Байським (О. Сомовим), І. Кульжинським, М. Гоголем, П. Голотою, А. Чудовським, Г. Шпилькою, О. Кузьмичем, М. Маркевичем та іншими, як окреме історико-культурне явище, котре помітно впливало, навіть зливалося з явищем україномовної літератури. Без уясування цього явища ми не можемо до кінця збагнути й творчість Т. Шевченка, адже й він користувався частково російською мовою, як літературною, залишаючись при тому, як Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, П. Куліш, М. Костомаров, О. Стороженко та інші цілком українським письменником; зрештою, традиція російськомовної української літератури збереглася до кінця XIX ст. і на те були свої об'єктивні причини, в яких сучасному історикові літератури таки конче треба розібратися. Таким чином, вивчення творчості Т. Шевченка — це не тільки розвідки на теми, що стосуються його самого, але й об'єктивне пізнання культурологічного явища, яке ми позначаємо іменем Т. Шевченка, що вбирає в себе весь комплекс проблем літературного процесу того часу.

Значно шкодить пізнанню Т. Шевченка також вульгаризаторське ставлення до найближчих його товаришів по перу — Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова, на яких і досі ще клеять ярлики, і яких зумисне протиставляють, ідеологічно вульгаризуючи їхню творчість, Тарасові Шевченку. Загалом, стосунки великих сучасників — це складна проблема, яка має вимірюватися не лише ідеологічними чинниками, але й чинниками особистісними, психологічними. Надзвичайно неоднозначною, перемінною, переливною, суперечною була постать П. Куліша. Про цього письменника міг би написати цікаву розвідку не лише історик літератури, але й учений-психолог. П. Куліш був складним характером, але присутність цієї людини в близькому оточенні Т. Шевченка мала для поета стимулююче значення, адже відомо, що жорстоку, навіть уїдливу і не завжди справедливую правдолюбність і відвертість П. Куліша Тарас Шевченко шанував більше святого захоплення хоч би М. Шепкіна, не кажучи вже про практичну користь, яку мав Т. Шевченко від стосунків із П. Кулішем — той був чудовий редактор. Не забуваймо також, що П. Куліш озлоблено виступив проти Т. Шевченка тільки після його смерті, і цей факт, як на мене, достатньо пояснив І. Франко, зазначаючи, що нелюбов П. Куліша до Шевченка — це була болісна потуга П. Куліша вирватися з-під гіпнотизуючого впливу генія Кобзаря. І. Франко назвав П. Куліша епігоном Т. Шевченка, який із скаженою завзятістю намагався визволитися із цього зачарованого кола. Микола Костомаров ніколи ні епігоном, ні заздрісником Т. Шевченка не був; його в противники Т. Шевченка приєднали вульгаризатори механічно. Тому що, за відомою догмою, треба було формувати антагоністичні табори, притому політичні, навіть у найближчому оточенні поета. Звісно, психологічно ці дві могутні особистості близькі не були, але обое справляли один на одного взаємодіючий вплив і про антагонізм між ними й мови не може бути.

Отже вивчення найближчого оточення поета — теж одна із проблем, яка вимагає глибшого аналізу і глибшого розуміння, нового методу, щоб очистити літературознавчий аналіз від вульгаризаторських надмірностей, а вивчення творчості й біографій літературних побратимів Т. Шевченка має бути також прямим завданням шевченкознавства.

Загалом же, працюючи над книгою «Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах», яка має вийти у видавництві «Дніпро» в 1990 р., я дійшов висновку, що вивчення оточення Т. Шевченка і його взаємозв'язків з найрізноманітнішими людьми ще далеко не вичерпано; тут мають сказати своє слово перш за все видавці документів,

склавши, приміром, книгу документальних матеріалів «Культурне оточення Тараса Шевченка», і тут має йтися не лише про літературне, а й про загальномистецьке оточення поета — однаковою мірою він спілкувався з письменниками, акторами і з художниками; скажемо, що світ творців образотворчого мистецтва (малярів, графіків, скульпторів), які оточували Кобзаря, також вивчений недостатньо.

Ми звикли відзначати ювілеї митців більш пропам'ятними заходами, серією загальникових, часто величальних статей, аніж конкретним ділом. А діла того при нашому досить запущеному літературному господарстві є немало, навіть коли йдеться про Тараса Шевченка. Так, не досить ми дбаємо і про систематизацію здобутків усієї науки шевченкознавства, хоч можемо похвалитися гарним «Шевченківським словником». Найкращі монографічні дослідження про поета ховаються й досі у прірві часу, тому що вони видавалися малим тиражем і практично не перевидавалися, хоч би й оснащені сучасним науковим апаратом. На часі, як на мене, й зведене багатотомне видання «Тарас Шевченко в дослідженнях та критиці», де було б зібрано найцінніші праці шевченкознавців усіх часів, але без злєславних трикрапок, хіба що ґрунтовно коментоване. На черзі також звід усього документального матеріалу, котрий відбивав би життя поета в усій його повноті (до теперішнього видання на сьогодні вже мало). Звісно, вичерпаності шевченківської теми нема й не повинно бути, але її, на мою думку, потрібно поширювати вглиб і вшир. Углиб — це значить глибше прочитувати Шевченка, по-новому, без застережень, обмежень і боязні його розуміти, вшир — розглядати поета в найпросторішому тодішньому літературному контексті: українському, українсько-російському, російському і світовому, адже коли визначити коло читання Тараса Шевченка і коло його естетичних уподобань, то побачимо, що він був добре обізнаний не лише з українською та російською літературами, не тільки добре знав твори художників Петербурзької академії, але й володів немалою ерудицією в мистецтві та літературі світових. Саме тому, мені здається, цілком неспроможна давня думка чи поголоска про так звану малу освіченість Тараса Шевченка, пущена в обіг його заздрісниками. Тарас Шевченко мав тонкий вироблений художній смак (до речі, це ще одна тема, яка потребує спеціального дослідження), а вироблений художній смак не обходиться без високої освіченості, хоча не можна не враховувати й того факту, що не лише сама освіченість формує художній смак, а й природна данність — одна із ознак талановитості.

Кожне нове покоління відкриває собі Тараса Шевченка і читає його по-своєму, як, зрештою, кожного великого митця минулого. Історія художнього впливу письменника на подальші покоління — це історія його духовного життя після смерті. То не рівнозначний і не одновимірний процес: в одні періоди творчість генія сприймається глибше, в інші — поверховіше — все залежить від системи тих чи інших суспільних зацікавлень. Тарас Шевченко також не тільки побожно культивувався, в певні періоди він по-своєму й заперечувався (історія з П. Кулішем, боротьба з епігонами Шевченка, позиція М. Семенка тощо) — це неодмінно викликало в громадськості обурення й намагання захистити Шевченка — зрештою, це також, на мою думку, нормальний процес: справжні мистецькі цінності можуть не завжди однаково сильно діяти, але фактично не заперечуються і не зникають у часі, і визначити амплітуду коливань інтересу до митця також цікава тема. Адже запорука життя творчої спадщини в тому, що кожне покоління не тільки заново відкриває для себе естетичний світ митця, але й має потребу його засвоювати, уміє і хоче визнати письменника давнішнього за свого сучасника, тобто знаходить у його творах сучасну духовну поживу. Отож

не самим культом чи міфом, не самим організованим схилинням перед пам'яттю його буває великий митець, а тим, наскільки його духовна енергія стала творчесною для нових поколінь. Цікавим явищем є й залежність чи взаємозаперечність інтересу культурної громадськості до творчості митця і офіційної до неї opinii. Зрештою, до Тараса Шевченка офіційна opinii не завжди була прихильна, його гостро заперечував царизм, але заперечити до решти і вкинути у забуття так і не зміг; його препарував і вульгаризував сталінізм і, хоч домігся забуття й вилучення з літературного процесу десятків, навіть сотень імен, творчесною сили Тараса Шевченка також не здолав; його урізували і підчищали, навіть негласно шельмували в часи застою, але він завжди жив і завжди житиме, поки горить його духовне вогнище, а воно горітиме, поки буде в цьому світі український народ.

В. О. ШЕВЧУК

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У 1919 РОЦІ

Радянські люди свято шанують пам'ять Кобзаря. Початок цьому було покладено відразу ж після перемоги Великого Жовтня. Згідно з ленінським декретом про монументальну пропаганду від 30 липня 1918 р. було ухвалено спорудити пам'ятник видатному сину українського народу Т. Г. Шевченку. Незважаючи на лихоліття громадянської війни, 3 листопада 1918 р. у Москві на Трубній площі було урочисто відкрито тимчасовий гіпсовий пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи скульптора С. М. Волнухіна. Із вітальним словом від імені ЦК РКП(б) до присутніх звернулася О. М. Коллонтай.

З початком визволення України від петлюрівської Директорії та іноземних інтервентів наприкінці 1918 р. нарешті стало можливим вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в республіці. До того, у 1919 р. виповнювалось 105 років з дня народження поета-революціонера, а в 1914 р., як відомо, царський уряд заборонив широке святкування сторіччя поета.

У фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УСРР збереглась велика кількість документів, які засвідчують турботу радянського уряду про вшанування пам'яті Кобзаря. Незначна їх частина увійшла до збірників, підготовлених архівними установами¹. Але весь комплекс документів використаний дослідниками ще недостатньо, вони здебільшого, тією чи іншою мірою згадуючи сам факт проведення шевченківських свят, не звернули уваги на ряд обставин. Важливо, на нашу думку, що відзначення 105-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка стало одним з перших радянських свят, пропагандистською кампанією, спрямованою на пробудження політичної свідомості трудящих мас. Шевченкові роковини співпали у часі з відзначенням Дня Червоної Армії (у 1919 р. святкувався на початку березня), відкриттям III Всеукраїнського з'їзду Рад та III з'їзду КП(б)У.

У фонді Раднаркому УСРР зберігається протокол засідання уряду від 24 лютого 1919 р., на якому були розглянуті заходи по вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка. Уряд ухвалив: «Запропонувати Народному комісаріату освіти видрукувати у кількості 100 тис. прим. вкладний аркуш до газети «Вісті», на що асигнувати 20 тис. крб.

Видати художні плакати для розклеювання їх у школах, казармах та інших аналогічних установах, на що асигнувати 24375 крб.

Видати брошуру в кількості 50 тис. прим. з біографією Тараса Шевченка і літературою про нього та його твори, на що асигнувати 30 тис. крб. У м. Харкові влаштувати один концерт-мітинг, лекції та ін. У кількості, яку знайдуть можливою Народний комісаріат радянської пропаганди та відділ мистецтв Народного комісаріату освіти, на що відпустити 30 тис. крб.

Оповістити всі виконкоми про проведення свята, на що асигнувати 45625 крб.

Місту Каневу асигнувати на організацію свята 20025 крб.

Всього асигнувати 170025 крб.

Доручити відділу мистецтв оголосити конкурс на пам'ятник Шевченку; премію

¹ Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814—1963. К., 1963; Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927. Збірник документів і матеріалів. К., 1979.

за кращий проект пам'ятника призначити (в розмірі) 25 тис. крб.» (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 17, арк. 55—56).

Прийняття такої постанови, як свідчать документи, передувала велика організаційська робота. На початку лютого 1919 р. було створено громадську колегію по влаштуванню шевченківського свята, до якої входили письменники П. Діброва, М. Доленго, В. Алешко, інші митці, працівники Наркомосу УСРР, а також профспілкові діячі. Збереглися два протоколи засідань (від 21 та 24 лютого) цієї колегії, яка працювала під егідою Літературного комітету Наркомосу УСРР. Члени колегії розробили основні заходи, поділивши їх на 3 категорії: святкування у волості, у повіті, в губернії. Свято у волосному центрі передбачало урочисте засідання волвиконкому, розповсюдження плакатів, портретів Шевченка, його біографії та спеціального примірника газети, шкільні лекції. Особливо слід підкреслити, що колегія планувала направити у кожну волость фотографію відкритого у листопаді 1918 р. у Москві пам'ятника Кобзареві — як важливої ознаки увічнення пам'яті поета-революціонера за Радянської влади. Складовою частиною святкування у повітових містах мали стати маніфестації трудящих перед будинком виконкому, мітинги і концерти, розповсюдження літератури через професійні спілки та заводські організації (ф. 166, оп. 1, спр. 52, арк. 119—119 зв.).

Протокол другого засідання названої колегії містить інформацію про створення при ній шести секцій — музично-концертної, лекційно-мітингової, літературно-видавничої, декоративно-артистичної, господарської та шкільної. Тут же йдеться про кошторис витрат на проведення свята, публікацію біографії Шевченка, необхідність написання нової брошури про Т. Г. Шевченка «із змістом, більш підходящим до сучасного моменту» (там же, арк. 123—124).

Матеріали, розроблені колегією по влаштуванню шевченківського свята, були покладені в основу проектів кошторису та пояснювальної записки, які вніс на розгляд Тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР Наркомос республіки. Там, зокрема, вказувалося: «11 березня 1919 р., в роковини смерті геніального батрацького поета України Тараса Шевченка², влаштовується всенародне святкування пам'яті того, хто, вийшовши з низин працюючих селянських мас, голосно в своїх поезіях-думках розкрив перед всесвітом селянську долю, її злидні і панський віковий гніт, що зазнав страдник-народ від пануючих верхів; святкується пам'ять поета, який все своє життя твердо стояв за поліпшення долі «сиромних», за їх добробут.

І тепер, коли вся влада на Україні знаходиться в руках народних, наступне святкування щирого сина України, першого оборонця батрацької селянської долі повинно пройти якнайкраще, в державному масштабі Української Радянської Республіки, як це може зробити вільний народ, шануючи по заслугі пам'ять найкращого свого сина, борця за його сяючу волю» (там же, арк. 105—107).

Після прийняття вже згадуваної постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду України, якою майже повністю задовольнялись пропозиції Наркомосу, за виключенням випуску пам'ятного жетона на честь першого всенародного шевченківського свята, Наркомос УСРР провів розподіл доручень між своїми структурними підрозділами. Копія постанови уряду з цією розбивкою, яка зберігається у фонді наркомату, дозволяє зробити висновок, що до підготовки шевченківського свята були залучені комітети образотворчих мистецтв, театральний-музичний, літературний (там же, арк. 41). Це значно доповнює твердження відомого історика української радянської культури І. Д. Золотоверхого³ та інших дослідників⁴ про те, що організацією свята займався виключно Всеукраїнком. У роботі по виконанню постанови уряду про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка брали участь майже всі підрозділи Наркомату освіти УСРР.

Головою урядової комісії був призначений завідуючий шкільним відділом Наркомосу УСРР П. Бутвін. У ЦДАЖР УРСР зберігається копія виписки з протоколу засідання колегії Наркомосу, в якій сказано: «Тов. Бутвіну доручено утворити комісію по організації Всеукраїнського святкування пам'яті поета Шевченка» (там же, арк. 115).

До новоствореної комісії увійшли передусім члени громадської колегії по влаштуванню шевченківського свята та працівники Наркомосу УСРР. Порівняно з колегією був переглянутий склад секцій: скорочено декоративно-артистичну, господарську перетворено на організаційну. До літературно-видавничої секції увійшов російський поет Г. Петніков; шкільну секцію було посилено завдяки введенню представників

² День пам'яті Т. Г. Шевченка у 1919 р. було намічено не на день народження Кобзаря (9 березня), а на день його смерті (11 березня), оскільки напередодні проходило відкриття III Всеукраїнського з'їзду Рад та відбувалось святкування Дня Червоної Армії.

³ Див.: І. Д. Золотоверхий. Становлення української радянської культури. К., 1961, с. 272—273.

⁴ Т. С. Осташко. Початок формування радянської системи керівництва художнім життям у республіці (1919 р.). — «УІЖ», 1987, № 5, с. 65.

учителів та учнівської спілки. Було прийнято рішення ввести до складу лекційно-мітингової секції як представників комуністичної партії, так і УПСР і фракції незалежних УСДРП, які на той час виступали на підтримку Радянської влади.

Робота комісії проходила не завжди рівно, з окремих питань виникали палкі дискусії. Так, жваво обговорювалась інформація про те, що 11 березня всі підприємства і установи будуть працювати як звичайно. Це означало, що вдень учасниками шевченківського свята могли бути лише учні та студенти, а для широкого загалу ювілейні заходи будуть доступними лише ввечері, після зміни. Члени колишньої колегії при Літкомі записали з цього приводу до протоколу свій протест: «...Свято повинно носити всенародний, пролетарсько-селянський характер, і тому в цей день не повинно бути праці по фабриках і урядових установах та школах. У разі в цей день пролетарські маси не будуть притягнуті до свята, колегія Літературного комітету складає з себе цю відповідальність і зрікається всякої участі в святі, яке матиме звичайний дрібнобуржуазний характер» (там же, арк. 121—122).

Ця пропозиція була уважно вивчена. Але економічні обставини на той час не дозволяли ввести додатковий вихідний день, і тому Наркомос УСРР запропонував більше уваги звернути на організацію свята у шкільних та позашкільних установах, де заняття відмінялись. Про це свідчать телеграми, які було надіслано місцевим відділам народної освіти: «Згідно розпорядження Тимчасового робітничо-селянського уряду день 11 березня повинен бути присвячений пам'яті великого народного поета Тараса Шевченка. По всіх шкільних та позашкільних інституціях замість навчання в цей день повинні бути влаштовані лекції, доповіді та реферати, присвячені пам'яті поета. Для працівників та селян повинні бути влаштовані концерти-мітинги, з яких було б видно велике значення народного поета як першого борця за кращу долю трудящого народу. Копію цієї телеграми негайно дайте по всіх повітових відділах народності при виконавчих комітетах Рад робітничих депутатів. Народний комісар освіти В. П. Затонський» (там же, арк. 128—129, 131).

Крім того, Харківському відділу народності доручалось організувати в цей день мітинг у театрі «Муссурі» та українські вистави у Народному та Робітничому будинках; Харківському Губвню було запропоновано організувати учнівський концерт-мітинг. Вказувалась адреса, за якою можна було отримати літературу і плакати для розповсюдження по школах (там же, арк. 126).

Окрему телеграму було адресовано до Канева. В ній роз'яснювалось, що гроші на проведення свята потрібно одержати у виконкомі, а надіслані додаткові 20 тис. крб. слід використати цілком на впорядкування могили поета (там же, арк. 132).

Шевченківське свято 1919 р. було одним з перших радянських свят; досвіду проведення таких великих ювілейних кампаній не вистачало. Тому зрозумілими стають помилки і невдачі, що мали місце при його організації. На наш погляд, помилкою стало передусім доручення влаштувати свято Наркомосу УСРР, а в самому наркоматі — завідувачу шкільним відділом. Це значно звузило агітаційні можливості шевченківських роковин. Між тим, у республіці існував спеціальний державний орган агітації і пропаганди, активна участь якого в організації свята могла б значно підвищити його ефективність. На жаль, Наркомат радянської пропаганди УСРР перебував ще у стані організації (рішення про його створення було прийнято 28 січня, а декрет і положення про наркомат датуються 27 лютого 1919 р.). За цих обставин нарком радянської пропаганди Артем не зміг взяти на себе підготовку і проведення шевченківського свята, а лише допомагав в організації концерту-мітингу.

Великі труднощі чекали на комісію у зв'язку з випуском друкованих видань. Так, паперова секція губраднаргоспу відмовляла у необхідній кількості паперу. Літствування між друкарнею «Ренесанс», де готувались матеріали до свята, літературно-видавничою секцією комісії, головою комісії та губраднаргоспом свідчать про значні зусилля, які було докладено до виходу, зокрема, «Шевченківського збірника» (там же, арк. 141—143, 146—148).

У фондї Наркомосу УСРР збереглась верстка цього видання, яка дає уявлення про його зміст. Відкривався збірник короткою передмовою про Тараса Шевченка, де, зокрема, зазначалось: «...Нині, в час весняної зливи нового життя, ми складаємо йому пошану цією збіркою на спомин його світлої пам'яті. В спокійніші часи ми її вилеємо в бронзі, поставимо на граніті по майданах і перехрестях вулиць нашої вільної України» (там же, арк. 26). Далі в збірнику було вміщено популярну біографію Кобзаря («Великий український поет Т. Г. Шевченко») та статтю А. В. Луначарського «Великий народний поет» (письмовий варіант промови з нагоди 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, виголошеної в березні 1911 р. у Парижі в клубі «Українська громада»). Завершувався збірник статтею Б. Яновського «Шевченко у музиці» та вибраними поезіями з «Кобзаря»: «Сон», «Заповіт», «Суботів» та ін.

Дуже важко згадувались також питання, пов'язані з випуском художніх плакатів до свята. Комітет намітив цілу низку тем, вибраних за віршами Шевченка: «Прозріть люде, день настав!», «Не вмирає наша правда, не вмирає воля», «Розку-ються заковані люде! Настане суд, заговорять і Дніпро, і гори» та ін. (там же, арк. 156). Але поліграфічний відділ губнаргоспу відмовився друкувати їх, посилаю-

чись на технічні труднощі (там же, арк. 156). Відділу мистецтва все ж вдалося вийти з цього становища та у стислі строки, використавши замість літографського каменю лінолеум, видати необхідні плакати (там же, арк. 1).

Напередодні свята в газеті «Вісті», що виходила у Харкові, була підготовлена спеціальна сторінка. Вона мала назву «Тарасове свято» і включала добірку матеріалів про Т. Г. Шевченка: звернення ювілейної комісії до робітників і селян, статті «Шевченко в народній легенді», «Великий еретик», «Шевченко і релігія», «Великий народний поет». Тут же було вміщено добірку віршів українських поетів та російського поета Г. Петнікова (у перекладі В. Доленго) (там же, арк. 2, 4).

Збереглися умови конкурсу на проект пам'ятника Т. Г. Шевченку, що був оголошений Всеукраїнським комітетом образотворчих мистецтв згідно з уже згадуваною постановою уряду, в яких зазначалося: «Пам'ятник повинен відбивати особистість батрацького народного поета Т. Г. Шевченка і його значення для українського пролетаріату. В інших відношеннях тема повністю вільна». Підсумки цього конкурсу намічалось підбити після 15 квітня 1919 р. (там же, арк. 139).

Як свідчать документи Бюро преси України, інформаційні повідомлення про шевченківське свято розсилались по всій республіці. Першим урядову постанову з цього питання прокоментувало РОСТА (ф. 1739, оп. 1, спр. 5, арк. 66—67). Пізніше з'явилося повідомлення БУП, яке повторювало зміст наведеної вище телеграми Наркомосу УСРР (там же, арк. 136).

Збереглися цікаві відомості про підготовку до проведення шевченківського свята у Києві. На відміну від столичного Харкова, ювілейну комісію було створено там при губвизконкомі. 24 лютого відбулось її організаційне засідання, 8 березня комісія зібралась востаннє. У цьому засіданні взяли участь представники чотирьох українських театрів, робітничого Лук'янівського клубу, комісаріату мистецтв та національної культури (так називалося на той час відділення Наркомосу в Києві) та партії українських есерів і фракції незалежних УСДРП (там же, спр. 31, арк. 10; спр. 37, арк. 80). Кооперативні банки міста виділили на проведення свята із своїх фондів 20 тис. крб. (там же, спр. 31, арк. 167).

Повсюдно в республіці шевченківське свято проходило в урочистій обстановці. Так, у залі Громадської бібліотеки м. Харкова відбувся цікавий музичний вечір, програма якого відкладалася у фонд Наркомосу УСРР. У ході лекції і концертної частини давався критично-пояснювальний аналіз творів відомих українських композиторів на однакові шевченківські сюжети. Вокальні партії виконували кращі співаки Харкова. У вечорі брали участь хор, відомі диригенти Г. Гушчи та Ф. Соболю (ф. 166, оп. 1, спр. 52, арк. 17). Документи фонду Наркомосу УСРР (афіші, вирізки з газет, інформації тощо) наочно показують всю програму дня 11 березня. Вранці в Драматичному театрі Харкова відбувся загальноміський мітинг-концерт для учнів середніх учбових закладів. Такі ж заходи проходились по районах, а також у Народному будинку і гімназії ім. Б. Грінченка. Ввечері, вже для дорослої аудиторії, було проведено безкоштовний мітинг-концерт у театрі «Муссурі», де із словом про Кобзаря виступили нарком освіти В. П. Затонський і представник українських незалежників Фидровський. Дуже насиченою була концертна частина. Спектаклі на шевченківську тему проходили у Народному і Робітничому будинках (там же, арк. 15—18, 22, 127).

У фондів Бюро преси України відклалися цікаві документи, що розповідають про хід шевченківського свята у Києві. Ювілейні заходи відбувались майже по всьому місту і були надзвичайно різноманітними за формою. Віруючі мали змогу побувати на урочистій панахиді у Софійському соборі.

Під час мітингу, що проходив на Хрещатику, виступив І. А. Козачківський, який був свідком останнього приїзду Кобзаря на Україну. Він повідомив, що в нього зберігаються листи Т. Г. Шевченка, рукописи його окремих творів, «Кобзар» з написом автора. Всі ці реліквії Козачківський урочисто передав на державне зберігання. У театрах Державному, Молодому, «Соловцов» відбулись шевченківські вистави, у будинку колишнього театру «Пел-Мел» було проведено червоноармійський мітинг-концерт.

З ряду причин підсумки конкурсу на кращий проект пам'ятника Т. Г. Шевченку підбито не було. Але напередодні 1 Травня у Києві на Караваївській площі відбулося відкриття тимчасового обеліску, грані якого прикрашали портрети К. Маркса, К. Лібкнехта, Я. М. Свердлова і Т. Г. Шевченка. Скульптор Ф. Балавенський виконав гіпсове погруддя поета, яке було знищено деніківцями у вересні 1919 р.

Ряд документів архіву розповідає про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка влітку 1919 р., коли відзначалась 58 річниця поховання Кобзаря у Каневі. Урочистості відбувались у червні, водночас із повітовим з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Президія ВУЦВК вирішила направити до Канева агітаційний пароплав «Більшовик», який щойно вийшов у рейс до Катеринослава. На ньому працювала велика група агітаторів та інструкторів республіканських наркоматів і відомств. У фондів БУП відклалися телеграма за підписами Голови ВУЦВК Г. І. Петровського та керуючого справами відділу агітації і пропаганди Г. Виліча до керів-

ництва пароплаву, в якій їм пропонувалося 15 червня бути у Каневі і взяти участь у організованих там заходах (там же, спр. 65, арк. 46). Про це йшлося і в огляді преси: «Відділом агітації і пропаганди ВУЦВК пароплав «Більшовик» відправлено в агітаційний рейс у Канів на свято Шевченка та на повітовий з'їзд Рад» (там же, спр. 84, арк. 135). Цей з'їзд та всі урочистості проходили з 23 по 27 червня 1919 р. і завершилися прийняттям більшовицьких резолюцій із земельного питання, з поточного моменту, організації Червоної Армії, з питань освіти та з продовольчого питання.

Шевченківські урочистості 1919 р. стали першим ювілеєм великого поета-революціонера, що відзначалися на державному рівні, і дуже знаменно, що проходили вони відразу після відновлення на Україні Радянської влади. Комуністична партія, державні органи УСРР приділили велику увагу проведенню шевченківського свята, яке значною мірою започаткувало традиції нових радянських свят.

Документи ЦДАЖР УРСР, про які йдеться у даному огляді, безумовно, стануть у пригоді багатьом дослідникам Шевченкіани.

Г. В. ПАПАКІН

ДОКУМЕНТИ ЦДІА УРСР У М. КИЄВІ ПРО ПОШИРЕННЯ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА УКРАЇНІ В ДОЖОВТНЕВИЙ ПЕРІОД

У фондах ЦДІА УРСР у м. Києві зберігаються документи, що дають змогу простежити той складний шлях, який здійснювали у дожовтневий період твори видатного українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка перш ніж потрапляли до широких народних мас, виразником дум і прагнень яких він був. Навіть ті з творів, що були дозволені цензурою, заборонялись й вилучались на місцях. Цензурний дозвіл не гарантував права вільного розповсюдження творів Кобзаря, що пояснювалось передусім їх революціоністичним впливом на свідомість трудового народу. Лише зусиллями революційних та громадських діячів, діячів культури, літератури, народної інтелігенції слово Шевченка не вмерло, не загинуло. Твори Великого Кобзаря допомагали пригніченому селянству усвідомлювати, що лише шляхом боротьби можна досягти соціального і національного визволення.

Нижче вперше публікуються документи про поширення творів Т. Г. Шевченка на Україні у 1861—1914 рр.

Публікацію підготувала
зав. відділом ЦДІА УРСР у м. Києві
В. С. ШАНДРА

№ 1

1861 р., грудня 13.— Протокол допиту К. Кіц, складений київським старшим поліцейським, про пересилку нею до різних міст України творів Т. Г. Шевченка

1861 года декабря 13-го дня жена отставного штабс-капитана Екатерина Кич на вопрос, по какому случаю она занимается здесь рассылкою книг, присылаемых ей из С.-Петербурга, из типографии Кулеша, объяснила, что она записана по городу Киеву в купцы 3-й гильдии и занимается продажей книг и некоторых красных товаров. Лавки или магазина не имеет, а производит продажу из квартиры своей, занимаемой Лыбедской части г. Киева в доме матери ее, титулярной советницы Лобко, книги — сочинения Кулеша, Основьяненко и Шевченко высылаются ей на комиссию для распродажи таким образом: родной брат ее, отставной поручик Лобко, живущий ныне по временам то в Харькове, то в г. Змиеве, выезжая из Киева 13 ноября 1860 года объявил ей словесно, что к ней будут присылать из С.-Петербурга книги, то чтобы она их принимала и распродавала желающим, а также рассылала бы кому напишет брат, и так она по письмам брата посылала книги в город Дубно книгопродавцу Гольдфарбу, в Одессу — Великанову, в Чернигов — инспектору врачебной управы Носу * и разным другим лицам, которых не припомнит, но уже есть расписки почтовой конторы. Таким порядком по полученному от брата письму, она отправила книги и к священнику Гороновскому, полагая, что священник просил об этом брата, но почему он отказывается, что просил о высылке книг и просил ли он или нет ей не известно ибо таковую рассылку книг производит по

письмам брата. Письма и расписки почтовой конторы буди потребуются обязываюсь представить, в чем и подписалась.

Жена штабс-капитана Екатерина Кич.

Допрашивал старший полицмейстер**.

Ф. 442, оп. 811, спр. 186, арк. 15. Оригінал.

* Мова йде про С. Д. Носа (1829—1901) — хірурга, письменника і етнографа.

** Підпис не прочитано.

№ 2

1862 р., серпня 20.— 3 донесення директора училищ Чернігівської губернії Є. В. Гудими попечителю Київського учбового округу Ф. Ф. Вітте про поширення серед гімназистів творів Т. Г. Шевченка

Секретно

Долгом считаю довести до вашего превосходительства о следующем происшествии, имеющем прикосновение ко вверенной мне гимназии.

В начале минувшего июля, именно около 10-го числа, какой-то военный писарь, прикомандированный к черниговскому гарнизонному батальону, подсудимый, по фамилии Апанасенко, являсь к здешнему епархиальному архиерею и прося его быть покровителем в собственных его делах, представил ему переплетенную рукописную тетрадь с ненапечатанными стихотворениями Шевченко, воззванием «К юному поколению России» и кажется другими еще какими-то сочинениями вредного содержания и при этом письменно объяснил, что тетрадь эту он получил для переписки от гимназиста Рудановского, а сей последний имел ее от студента Косача...*

Что касается Косача, то их было в Черниговской гимназии двое: Павел и Петр**. Первый окончил курс 4 года назад, после того был в С.-Петербургском университете и в этом году держал окончательный экзамен в Киевском. Хотя он был в июне и июле месяцах в Чернигове проездом за границу, но, судя по именам учеников, подписавшихся на страницах представленной Апанасенком тетради, которые при выходе его из гимназии были еще, сравнительно с ним, очень молоды и не могли быть ему близкими приятелями, она не должна принадлежать ему, а Петр Косач кончил гимназию в 1860 году, именно в одно время со многими из подписавшихся в тетради и хотя этот молодой человек во все пребывание в гимназии был по своей солидности, благоразумию и вообще по нравственным правилам образцовым воспитанником, но скорее можно полагать, что тетрадь эта принадлежит ему, если она действительно принадлежит одному из Косачей. Он также провел один год в С.-Петербургском университете, а теперь находится в Киевском...

Директор училищ Е. Гудима.

Ф. 707, оп. 261, спр. 14, арк. 1—4. Оригінал.

* Тут і далі пропущено частину тексту, в якій ідеться про вияснення особи власника альбома.

** Петро Антонович Косач (1841—1909) — батько Лесі Українки.

№ 3

1864 р., червня 15.— Акт, складений членами слідчої комісії по розслідуванню виступу селян у с. Красному Куті Уманського повіту Київської губернії, про вилучення поеми Т. Г. Шевченка «Гайдаки» під час обшуку квартири писаря А. Зеленки

Следственная комиссия, учрежденная в с. Красном Куте об истязаниях, причиненных помещику Пясецкому согласно постановлению своему состоявшемуся 14 июня делала в квартире волостного писаря Хижнянской волости Зелионки и самой волости при бытности старшины Семена Руденка, писаря Зелионки, сотского Василия Коломийца, понятых Талимона Вышкварки и Марка Коваля обыск, но ничего не только противозаконного, но и сомнительного не найдено. В шкафу только, где хранятся книги и другие бумаги, принадлежащие волости, найдена книга под заглавием «Гайдаки» поэта Тараса Шевченко*, которая, хотя дозволена цензурой, но по мнению членов комиссии в волости не должна находиться, почему и взята для приобщения к делу.

Определили: заключить о сем акт, который вместе с упомянутою выше книгою приобщить к делу.

И. д. судебного следователя Темчевский
Заседатель уездного суда Филиповский
Помощник полицейского пристава Сандуш

При сем находились старшина Хижнянской волости Семен Руденко, понятые Талимон Вышкварка и Марк Коваль и сотский Василий Коломиец, а за их неграмотных и за себя расписался волостной писарь Андрей Зелионка**.

Ф. 485, оп. 1, спр. 15974, арк. 239. Оригинал.

* У справі зберігається оригінальна брошура поеми «Гайдамаки», видана 1861 р. у Петербурзі в друкарні П. О. Куліша (ф. 485, оп. 1, спр. 15974, арк. 240—288).

** Поміщик с. Красного Кута Д. С. Пясецький посвідчив, що писар має в себе якусь книжечку, яку він читає селянам і від якої «происходят разные нелепые толки». Як вияснилось за результатами обшуку, це були «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка (ф. 485, оп. 1, спр. 15974, арк. 221).

№ 4

1875 р., серпня 21.— Повідомлення Київського поліцеймейстера начальнику Київського губернского жандармського управління Павлову про необхідність проведення обшуку у О. І. Михалевица, звинуваченого в розповсюдженні творів Т. Г. Шевченка

Произведенным переяславским уездным исправником дознанием на основании 25 ст. правил о производстве дознаний по государственным преступлениям 1872 г. обнаружено, что окончивший курс университета по медицинскому факультету Михалевиц прошедшим летом проживал на хуторе коллежского ассесора Павла Платоновича Чубинского и Ивана Николаева Касьяненка, козака, воспитывавшегося в гимназии и Киевском университете, но сего не окончившего и там подарил мальчику русскому Сергею Григорьевичу Жемчужину 15 лет, пасечнику, книги: «Наймычка», «Розмова», в двух частях «Гайдамаки», «Дзвонарь», «Народные чтения», «Листы с хутора» — все на малороссийском языке, дозволенные цензурою и «Евангелие» тоже на малороссийском языке, издания «Видень. Коштом громадским 1871 года». По первым книгам, он, Михалевиц, учил пасечника Жемчужина читать: выписывая буквы из книг и когда потом Жемчужин достал букварь, в котором после азбуки сейчас же следуют по-славянски молитвы и показал его Михалевицу, то Михалевиц сказал, что все равно он уже показал ему буквы по этому брось книгу, по ней тебе трудно выговаривать. По выезде Михалевица в Киев, Жемчужин нашел еще одну книгу «Сира кобыла».

Михалевиц жил на хуторе с братом Чубинского Василием, который готовится поступить в земледельческое училище в Москве. Он занимался там сочинением диссертации на степень доктора и, говорят, серьезный господин. Между тем оговаривается в том, что он бывал в доме Касьяненка в с. Иваново с другими, читал там сказанное «Евангелие» и другие малороссийские книги, и говорил об определении Малороссии и вообще против правительства, но в доме Касьяненко не найдено это «Евангелие» и других свидетельствующих доказательств, кроме лица, показавшего на них не представляется.

Получив об этом 20 августа уведомление переяславского уездного исправника за № 30 и предписав вместе с сим всем участковым приставам тотчас сделать негласные розыски к открытию в Киеве местожительства Михалевица и затем проинформировать в квартире его строгий обыск установленным порядком, с тем чтобы о последующем было мне донесено.

Имею честь уведомить об этом ваше превосходительство на зависящее распоряжение.

Действительный статский советник *

Ф. 274, оп. 1, спр. 147, арк. 60—61. Оригинал.

* Підпис не прочитано.

№ 5

1881 р., лютого 24.— Повідомлення полтавського губернатора Жукова в Департамент поліції про поширення «Кобзаря» Т. Г. Шевченка серед селян с. Старих Санжар Полтавської губернії

Секретно

Конно-полицейский урядник 5-го участка Полтавского уезда Таранцов передал местному становому приставу, отобранную от ученика Старосенжаровского народного училища Аврама Лопаня книжку, по рассмотрении которой оказалось, что в ней помещены неизданные сочинения малороссийского поэта Шевченка, печатанные без

цензуры, по-видимому за границей, 26 февраля 1878 года. Произведенным по сему приставом секретным дознанием обнаружено, что книга эта первоначально была у крестьянина м. Старых Сенжар Павла Трофимовича Куцевола, человека грамотного, который дал ее, в виде игрушки * племяннику своему, мальчику 6 лет, Трофиму Куничу (Куцевол в этом не сознался, говоря — была ли книга у него он не помнит). У Трофима Кунича книга отнята мальчиком Феодосием Даценком неграмотным, а сей последний, отдал ее Лопаню, от которого она взята помощником народного учителя священником Сокологорским, и по соглашению с учителем Болдовским, передана уряднику Таранцову.

Одновременно с дознанием, пристав произвел обыск в домах Куцевола и Даценка, но ничего другого подозрительного не нашел. Спрошенный Куцевол, на вопрос — читал ли он отобранную книгу, отвечал отрицательно, а ученик Лопань прочитал стихов не мог. Дознано, между прочим, что жена крестьянина Кунича, сестра Куцевола, знакома с домом полковницы Тессен и год тому назад бывала там в качестве поденной работницы (полковница Тессен — мать бывшего земского врача Георгия Тессена **, состоящего по распоряжению временного харьковского генерал-губернатора, под строгим секретным надзором полиции по прикосновенности к делу о бывшей сельской учительнице Анне Комаровской ***, арестованной и высланной в Западную Сибирь по обвинению в преступной пропаганде).

Об этом имею честь уведомить Департамент государственной полиции, присовокупляя, что дознание по сему предмету передано исправником, 14 сего февраля, начальнику Полтавского губернского жандармского управления.

За губернатора Жуков

Ф. 1191, оп. 2, спр. 222, арк. 2—3. Засвідчена копія.

* Мова йде про «Кобзар» видання М. Драгоманова, що вийшов у Женеві в 1878 р. і містив 19 найгостріших революційних творів Т. Г. Шевченка, заборонених цензурою в російських виданнях. Видання мало кишеньковий формат.

** Георгій Васильович Тессен перебував під секретним наглядом поліції за близькі стосунки з Г. М. Комаровською (Діятели революційного руху в Росії. Біо-бібліографічний словар, т. 2, вип. IV, М., 1932, стб. 1694).

*** Ганна Миколаївна Комаровська (по чоловіку Стеблін—Каменська), учасниця народницького руху на Україні. Була відправлена на заслання в 1879 р. (Діятели революційного руху в Росії. Біо-бібліографічний словар, т. 2, вип. II, стб. 624—625).

№ 6

1886 р., лютого 15.— 3 повідомлення начальника жандармського управління м. Одеси прокурору Одеської судової палати про арешт студента Київського університету болгарина С. Гулапчева за нелегальне привезення в Росію транспорту із забороненою літературою

Секретно

15-го с. г. февраля в 3 часа пополудни, на пришедшем из Константинополя в Одесский карантинный порт русском пароходе «Азов», при досмотре вещей студента Киевского университета болгарского подданного Спира Гулапчева, предъявившего заграничный паспорт, выданный ему в г. Софии от 20 января сего года за № 34865, между прочим обнаружено в кожаном чемодане двойное дно, заложенное досками и обклеенное бумажною материею, внутри которого оказались следующие революционные издания: 1) 4 экземпляра под заглавием «Марія мати Ісуса», каждый на 66-ти страницах; 2) 4 экземпляра «Марія, поема Шевченко», издание Женева 1885 года М. Драгоманова, каждый на 47 страницах *.

Уведомляя о сем ваше превосходительство, имею честь присовокупить, что обвиняемый Гулапчев обыскан, арестован и заключен под стражу в Одесский тюремный замок. Возбужденное же при вверенном мне Управлении о Гулапчеве дознание, будет производится в порядке закона 19 мая 1871 года.

Полковник **

Ф. 419, оп. 1, спр. 1323, арк. 1—2. Оригінал.

* Пропущено частину тексту із списком літератури, більшість якої становили твори М. П. Драгоманова.

** Підпис не прочитано.

№ 7

1890 р., серпня 23.— Донесення начальника Київського ГЖУ в Департамент поліції про виявлення у студента Київського університету М. М. Марковського* зошита із забороненими поезіями Т. Г. Шевченка

Секретно

Прилагаю при сем копию с сообщения начальника Главного управления по делам печати от 10 августа 1890 г. за № 3384, имею честь сообщить вашему превосходительству, что в виду забытой студентом университета св. Владимира Михаилом Николаевичем Марковским, в вагоне Фастовской железной дороги в числе брошюр заграничного издания рукописной тетради с стихотворениями на малорусском наречии преступного содержания и имеющихся по отношению Марковского, в делах вверенного мне управления агентурных сведений, как о личности в политическом отношении неблагонадежной, у поименованного студента 21 сего августа был произведен обыск в порядке 1035 ст. уст. угол. суд. изд. 1883 г., при чем по обыску у Марковского найдено: две книги «Исторія Руси» Ол. Барвинського, воспрещенные на основании высочайшего повеления от 18/30 мая 1876 г., для ввоза в Россию и 8 брошюр заграничного издания препровожденные мною при отношении от 23 сего августа за № 1257 вновь на заключение начальника Главного управления по делам печати.

21 августа Марковский привлечен к дознанию в качестве обвиняемого в преступлении, предусмотренном 3 ч. 245 ст. Улож. о наказ. и на допросе дал показания вообще уклончивые, объяснив, что тетрадь с преступными стихотворениями принадлежит ему, Марковскому, и переписанные из печатных произведений Шевченко, кажется в 1887—1888 годах. Печатные произведения Шевченко он, Марковский, купил в Киеве, на Подоле, на толкучке, у неизвестного ему мальчишки за 1 руб. 75 коп. вместе с часами никелиевыми. Рукопись ту Марковский читал лично, но для прочтения решительно никому не давал. Запрещенный оригинал Шевченко, с которого была им переписана рукопись, Марковский сжег год тому назад с другою подобною же рукописью, составляющей продолжение вышеупомянутой рукописной тетради. Стихотворения озаглавлены «Сон», «Кавказ» и «Заповіт». В конце мая текущего года, Марковский, проезжая из Киева на каникулы к отцу, забыл в вагоне Фастовской железной дороги, в картонной коробке, разные вещи, брошюры и тетрадь с преступными стихотворениями, о чем Марковский телеграфировал жандарму на станцию «Знаменку». Относительно найденных брошюр обвиняемый показал, что все они приобретены им в Киеве, на Подоле, у неизвестного ему разносчика. К этому Марковский добавил, что он переписал стихи из печатной книги в виду того, что книгу из опасения он решил сжечь и хотел таким образом в рукописи с меньшим для себя риском прочесть эти стихи.

Марковский, впредь до окончания дела, отдан под особый надзор полиции по месту его жительства в Киеве. О привлечении студента Марковского к дознанию в качестве обвиняемого, мною вместе с сим при отношении от 23 сего августа за № 1251, сообщено г. ректору университета св. Владимира.

Верно: начальник Управления генерал-майор.

Ф. 274, оп. 1, спр. 319, арк. 57—58. Конія.

* М. М. Марковский (1869—1947) — український радянський літературознавець і критик.

№ 8

1907 р., грудня 12.— Із донесення начальника Полтавського губернського жандармського управління Васильєва в Департамент поліції про видання творів Т. Г. Шевченка членами нелегального гуртка Полтавської духовної семінарії

Секретно

Доношу, что по собранным сведениям, издававшийся среди воспитанников Полтавской духовной семинарии журнал «Розсвіт» совершенно прекращен в начале 1907 года. Инициаторами этого издания были семинаристы Бабаков Александр и Филипп Капельгородский*, издававшие еще в 1897 и 1898 гг. в бытность их в Роменском духовном училище, в Ромнах, рукописные брошюры под заглавием «Сегодня». Бабаков подписывался «Тут», Капельгородский — «Нет». Брошюры эти можно видеть в Ромнах у надзирателя духовного училища Храпкова и учителя того же училища Евстафия Васильева Навроцкого. Попытка добыть эти листки агентом внутреннего наблюдения сделана и, если таковые будут получены, то будут представлены. С поступлением в Полтавскую семинарию Бабаков и Капельгородский сразу присоединились к возникавшему тогда «Гуртку» семинаристов, нуждавшемуся в литературных силах.

2. Архіви України № 1

Случайно «Гурток» был накрыт надзирателем Милосердовым на квартире семинариста Леонова в г. Полтаве в доме Шалика по Фабрикантской улице. За квартирой Леонова был установлен надзор и работа временно прекратилась. В мае месяце 1899 года кружок работал особенно интенсивно; были заведены гектограф, на котором печатались нецензурные произведения Шевченко. Произведения эти в большом количестве сбывались в Петровский Полтавский кадетский корпус и в Полтавскую женскую гимназию через воспитанницу 7-го класса женской гимназии Любовь Михайловну Глобу-Михайленко и воспитанников семинарии Николая Мотирного и Николая Соколовского.

В начале 1899—1900 года комитет начал вновь формироваться под руководством Губского, был издан тогда уже полный «Кобзарь» в количестве 350 экземпляров. Продавался он по рублю. В «Кобзарь» вошли все нецензурные произведения Шевченко. В этом же году завязаны были сношения с С.-Петербургским университетом, снабжающим семинарию письмами Герцена. В 1901 году было выпущено 2-е издание сочинений Шевченко в количестве 500 экземпляров. Таким образом, явилась возможность образовать семинарскую кассу, в которой за вычетом всех расходов осталось 370 рублей, но касса эта быстро опустела: член кассы и издатель комитета Владимир Пархоменко **, по окончании семинарии увез с собою 180 рублей, остальные — частью были пересланы в Петербургский студенческий комитет, частью разошлись по рукам участников кассы.

В 1902 году были изданы отдельными брошюрами поэмы Шевченко «Мария» и «Сон». Этим прекратилась издательская деятельность семинарского «Гуртка». Бывший семинарист Григорий Иваницкий завязал сношения с чиновником губернского земства Кохановским, а при помощи последнего и с заграницей. Семинария была наводнена галицийскими изданиями и надобности в собственных изданиях не было. Так продолжалось до 1905 года.

Осенью же 1906 года решено было приступить к изданию журнала, который был назван «Розвит». Решению издавать журнал много способствовали семинаристы Иваницкий, Клязник, Сычев и Солеников. Об издании этого журнала узнало семинарское начальство. Из-за этого и по другим причинам некоторые из издателей были уволены из семинарии, всего около 46 учащихся и журнал за недостатком работников в начале 1907 года прекратил свое существование. Большое распространение он имел в Барышевке Переяславского уезда и в м. Ичня Черниговской губернии. С падением журнала прекратил свою деятельность и «Гурток», благодаря принятым мерам учебным начальством семинарии.

Украинофильская интеллигенция, собственно говоря — сторонники национализации школы, не представляет из себя партии с определенной программой. Они в одинаковой степени оказывают главным образом денежную помощь всем украинским партиям, программы которых отличаются друг от друга. К числу таких сочувствующих принадлежат проживающие в Полтаве ветеринарный врач Уступный, присяжные поверенные Сияльский, Старицкий, Дмитриев (он же и член Р. Д. П.), Леонид Николаевич Жебунев, Короленко (писатель), Богдановский, врач, заведующий статистическим бюро губернского земства Ротмистров.

Требование оставалось до сего времени не выполненным по той причине, что после увольнения в мае текущего года 46 семинаристов и наступившего затем каникулярного времени, когда семинария опустела, до конца августа месяца трудно было завести агентурную связь в семинарии. Связь эту через посредство агента внутреннего наблюдения удалось установить только в средних числах ноября.

Приложение: образцы журнала «Розвит» ***

Генерал-майор Васильев

Ф. 321, оп. 1, спр. 39, арк. 95—96. Засвідчена копія.

* П. И. Капельгородский (1882—1942), украинский радянський письменник.

** В. О. Пархоменко (1880—1942), украинский историк.

*** У справі відсутні.

№ 9

1914 р., квітня 8.— З донесення начальника Чернігівського губерньського жандармського управління в Департамент поліції про вільний продаж «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в книжковому магазині м. Чернігова

Секретно

«Кобзарь», изданный в Петербурге в текущем году Н. М. Холмушиным (Апраксин двор, Инструментальная линия № 310—20; типография П. Синченко по Троицкой улице № 22). Означенное издание мною свободно приобретено в книжном магазине г. Чернигова за пол-цены против напечатанной на обложке, что указывает, что этот «Кобзарь» изготовлен был ко дню предполагавшихся торжеств для усиленного распространения среди населения. Из стихотворений, помещенных в этом «Коб-

заре», и не вошедших в предыдущие издания, дозволенные цензурой, обращают на себя внимание следующие: 1) Розрита могила (стр. 164); 2) Суботів (стр. 214); 3) Кавказ (стр. 216); 4) Дурні та горді ми люди (стр. 286); 5) Холодний яр (стр. 232) и 6) Сова (стр. 184); следующие же стихотворения, напечатанные в предыдущих «Кобзарях» с сокращением недозволенных мест, в виде точек, в «Кобзаре», изданном Холмушиным, напечатаны полностью и по своему содержанию являются в высшей степени тенденциозными, а именно: 1) Сон (стр. 166), 2) Заповіт (стр. 260), 3) Іржавець (стр. 357), 4) Як-би то ти, Богдане, п'яний (стр. 550) и 5) Чигирин (стр. 180).

Полковник *

Ф. 1439, оп. 1, спр. 1547, арк. 8. Відпуск.

* Підпис не прочитано.

ІНФОРМАЦІЯ

Кіровоград. Держархів області провів нараду з питань роботи з науково-технічною документацією організацій, підприємств і установ — джерел комплектування ЦДАНТД УРСР та держархіву області. Про організацію роботи по проведенню експертизи цінності НТД, діяльність експертних комісій, методичне забезпечення цієї роботи в організаціях присутнім розповіла зав. відділом ЦДАНТД УРСР Н. В. Миргород. Проблемам збереження, обліку, науково-технічного упорядкування справ НТД, що підлягає передачі на держзберігання, був присвячений виступ директора ЦДАНТД УРСР О. М. Машенко. Присутнім було ознайомлено з діючими методичними посібниками з порушених питань, а також формами обліку, у тому числі новою статформою № 11—АВ (т). Зав. відділом Держархіву Кіровоградської області Е. О. Коляда охарактеризувала реальний стан справ у ряді організацій, що передають документи на держзберігання до цього архіву, та визначила шляхи поліпшення роботи. Члени експертних комісій, завідувачі СНТД отримали відповіді на ряд питань практичного характеру.

Під час перебування в Кіровограді працівники ЦДАНТД УРСР провели консультації для співробітників Держархіву Кіровоградської області.

С. І. ШЕВЧЕНКО

Луцьк. Працівники Держархіву Волинської області взяли активну участь у підготовці і проведенні вечора пам'яті видатного діяча КПЗУ І. Н. Тишика, який відбувся з нагоди 80-річчя з дня його народження в с. Обиніжах Турійського району Волинської області, де пройшли юнацькі роки революціонера.

Учасники вечора — рідні І. Н. Тишика та його соратники по революційній боротьбі, представники радянських, партійних органів, громадськості — мали змогу ознайомитися із спеціально підготовленою до вечора виставкою матеріалів з фондів Держархіву Волинської області, які розповідають про революційну діяльність І. Н. Тишика. Пояснення до документів давав директор архіву І. А. Сайчук. На виставці було пред-

ставлено, зокрема, фотокопії унікальних документів, листівки, плакати, відозви КПЗУ, інші документальні джерела.

М. Р. МИЦЬ

Тернопіль. Обласний краєзнавчий музей, обласна наукова бібліотека ім. В. П. Затонського та держархів області провели конференцію, присвячену 100-річчю з дня народження В. П. Затонського, з іменем якого пов'язані незабутні сторінки історії встановлення Радянської влади на Тернопільщині у 1920 р. Науковий працівник обласного краєзнавчого музею У. І. Свиридюк висвітлює у своєму виступі основні віхи життя державного діяча і вченого В. П. Затонського, його діяльність як голови вищого тимчасового органу Радянської влади у Східній Галичині — Галицького революційного комітету. Із цікавими спогадами виступила дочка голови Тернопільського повітового ревкому Ф. П. Замори — Марта Федорівна, яка в дитячі роки зустрічалась з В. П. Затонським. Про зміст і склад фондів повітових і сільських ревкомів та стан використання цих документів ішлося у виступі ст. археографа Л. С. Бойцун. Огляд бібліографічного покажчика «Постать, вкарбована в історію», підготовленого держархівом області у співдружності з партархівом обкому партії, зробила ст. бібліограф М. К. Іванко.

Л. С. БОЙЦУН

Херсон. Працівники відділу комплектування, відомчих архівів держархіву області організували і провели у 1988 р. семінари-наради для працівників ділових служб та відповідальних за діловодство управління зв'язку і підвідомчих їм організацій, а також системи народної освіти. Їх мета — подання методичної і практичної допомоги у правильному веденні діловодства, формуванні справ, реєстрації та оформленні документів. З повідомленнями перед учасниками семінарів-нарад виступили спеціалісти держархіву. Інтерес присутніх викликали лекції з історії розвитку поштового зв'язку, народної освіти.

А. М. НАЗАРОВА

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СХОРОННОСТІ ДОКУМЕНТІВ — НАЙВАЖЛИВІШИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЦДАЖР УРСР

Н. О. ЄРМАКОВА,

зав. відділом забезпечення схоронності та обліку фондів ЦДАЖР УРСР,
заслужений працівник культури УРСР

У Центральному державному архіві Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР (ЦДАЖР УРСР) зберігаються понад 1,8 млн. справ документів Державного архівного фонду СРСР, що мають велике наукове, політичне та практичне значення і відображають історію республіки з 1917 р. і до наших днів.

Документи зберігаються у 26 архівосховищах, загальний обсяг яких становить 16623 м³, а площа — 7042 м². Усі справи закартоновані і розміщені на спеціально призначених для цього металевих стелажах загальною довжиною 33049 погонних метрів.

Одним з найважливіших завдань, покладених на колектив архіву, є забезпечення належної схоронності історичних джерел, що зберігаються у його фондах. Ця робота не лише відповідальна, а й специфічна, оскільки здійснюється ніби в двох вимірах — для сучасників, які використовують зараз документи в інтересах радянського суспільства, і для прийдешніх поколінь, що вивчатимуть нашу історію саме за цими джерелами. З огляду на це в архіві робиться все можливе, щоб піднести на більш високий рівень стан схоронності документів. У рекомендаціях республіканської науково-практичної конференції «Основні напрями перебудови і поліпшення роботи архівних установ» вказано на необхідність «здійснити необхідні заходи по створенню оптимальних умов для зберігання ДАФ СРСР». Передбачається «з метою забезпечення довгострокового державного зберігання документів планомірно проводити перевірку їх наявності і стану, ремонтні та реставраційні роботи, створювати страховий фонд і фонд користування, неухильно дотримуватися правил видачі справ з архівосховищ»¹. Ще одним свідченням зростання уваги до поліпшення стану схоронності архівних документів стало створення у Головному архівному управлінні при Раді Міністрів УРСР спеціального відділу забезпечення схоронності та обліку, науково-довідкового апарату до документів.

Згідно з «Основними правилами роботи державних архівів СРСР», спираючись на багатий досвід роботи ЦДАЖР УРСР по забезпеченню схоронності документів, архів здійснює широкий комплекс робіт, якими передбачаються контроль за температурно-вологісним режимом зберігання фондів та протипожежним станом сховищ, розміщення документів у архівосховищах відповідно до спеціально розробленої схеми з раціональним використанням корисної площі архівосховищ, реставрація, ремонт, опрацювання справ, їх картонування, створення страхового фонду документів, розробка й удосконалення облікового та науково-довідкового апарату до фондів.

¹ «Архіви України», 1988, № 4, с. 11.

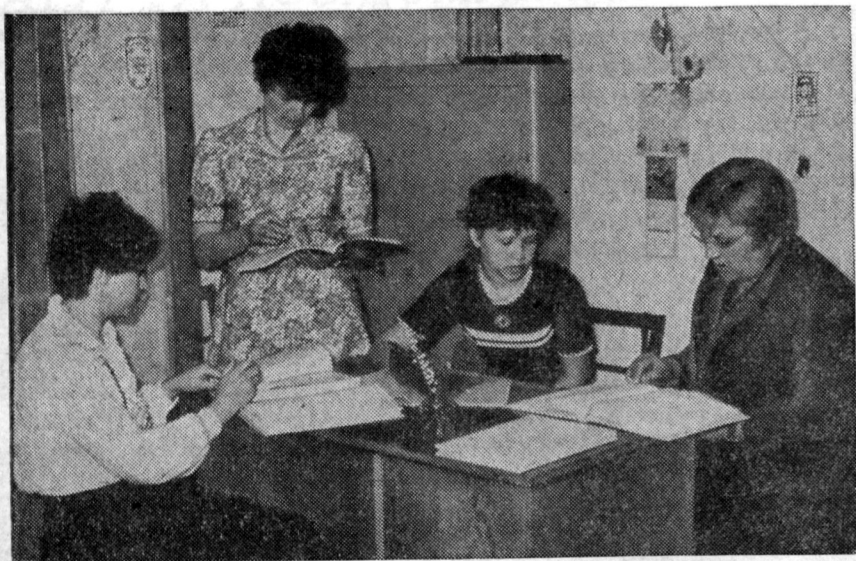
У архівосховищі ЦДАЖР УРСР.

Важливе місце в роботі архіву відводиться, як це і передбачено наказом Головархіву УРСР від 17.03.83, впорядкуванню розміщення фондів у архівосховищах. Розроблено схему розміщення документів ЦДАЖР УРСР, в основу якої покладено галузевий принцип розташування фондів. Працівники архіву повністю закінчили переміщення документів.

Ця робота дала змогу більш раціонально використати наявні площі архівосховищ для розміщення документів; проте, як показує досвід, переміщення справ — надзвичайно важка робота, що забирає багато сил і робочого часу, а тому недоцільно часто здійснювати її. Враховуючи це, до розробки схеми розміщення фондів необхідно підходити надзвичайно серйозно і відповідально. Її уточнення та переробка веде до значних зайвих затрат робочого часу.

Важливою умовою забезпечення схоронності документів є дотримання необхідного температурно-вологісного режиму в архівосховищах. Постійний контроль за дотриманням оптимальних умов для зберігання документів здійснюється за допомогою спеціальних приладів. Відповідні показники щоденно знімаються хранителями фондів і передаються службі кондиціювання повітря, яка діє при Дирекції по експлуатації комплексу споруд ЦДА УРСР. Слід відмітити однак, що режим зберігання документів архіву поки що не є стабільним. Трапляються випадки коливання температури і вологості повітря в архівосховищах. На думку працівників архіву, вже настав час здійснити заміну наявного устаткування новим, яке відповідає сучасним вимогам.

Важливою складовою роботи по забезпеченню належної схоронності документів є їх картонування. Воно здійснюється в архіві плановірно і на належному рівні. Лише за одинадцять п'ятирічку та два роки нинішньої п'ятирічки закартоновано майже 271 тис. справ. На сьогоднішній день усі документи архіву зберігаються в картонажах.

Працівники відділу забезпечення схоронності та обліку фондів переглядають книги видачі документів до читального залу.

В архіві ведеться копітка робота щодо поліпшення фізичного стану документів. Протягом семи останніх років ЦЛМРД ЦДА УРСР виконала для архіву значний обсяг робіт по реставрації (258422 аркушів) та ремонту документів (1296250 аркушів), опрацюванню та підшивці справ (27179). Відповідні планові завдання перевиконано.

Дедалі значніше місце відводиться роботі по виявленню і відновленню документів із згасаючими текстами. У процесі підготовки документів до мікрофільмування беруться на облік згасаючі, слабokon-трастні та пошкоджені тексти, про що робляться записи у спеціальних картках. Відновлення згасаючих текстів здійснюється у ЦЛМРД ЦДА УРСР фотоспособом, проте наявна в лабораторії апаратура на сьогоднішній день застаріла і не може забезпечити належний рівень виконання цих важливих і необхідних для продовження життя документів робіт. За таких умов тексти майже не відновлюються, а виготовляються звичайні фотокопії документів. У зв'язку з цим у архіві з 1986 р. відновлення текстів здійснюється машинописним способом. Однак такий стан справ аж ніяк не можна вважати нормальним, адже за роки минулої п'ятирічки та 1986—1987 рр. фото- та машинописним способами відновлено усього 296 аркушів документів. Такими темпами і засобами, звичайно, цю проблему позитивно розв'язати неможливо.

Серед усього комплексу заходів, спрямованих на поліпшення методичної та організаційно-практичної роботи по забезпеченню схоронності документів ДАФ СРСР, велика увага в ЦДАЖР УРСР приділяється роботі з особливо цінними документами. В архіві цю роботу розпочато з 1981 р., після видання Головархівом СРСР інструкції про виявлення, облік, описання та зберігання особливо цінних документів і положення про утворення та організацію страхового фонду копій особливо цінних документів державних архівів.

За 1981—1987 рр. виявлено близько 161 тис. справ, де відклалися особливо цінні документи, для 146820 з них організовано відокремлене зберігання. У 1988 р. проведено аналіз діяльності архіву по виявленню особливо цінних документів. Надалі планується удосконалити

роботу по підготовці особливо цінних документів до страхового копіювання, обліку страхового фонду, його зберіганню. На особливо цінні документи за одинадцять та два роки нинішньої п'ятирічок ЦЛМРД ЦДА УРСР виготовлено 4733141 кадрів страхового фонду, у тому числі 237547 кадрів — на мікрофішах.

Разом з тим у роботі з особливо цінними документами ще є нерозв'язані проблеми. Так, ЦЛМРД ЦДА УРСР не задовольняє потреб архіву в реставрації, опрацюванні та копіюванні документів. Не завжди якість виготовлених мікрофільмів та мікрофіш відповідає сучасним вимогам (через погану якість рулонної плівки багато мікрофільмів є нечитабельними). Відсутність якісного фонду користування мікрофільмів документів багатьох фондів призводить до того, що для використання видаються значні обсяги особливо цінних справ. Оскільки технічне обладнання ЦЛМРД ЦДА УРСР у цілому не відповідає сучасним вимогам склалося таке становище, що архів протягом ряду років здійснює мікрофільмування практично тільки одного фонду — Ради Міністрів УРСР. За станом на 1 січня 1988 р. страховий фонд архіву на рулонній плівці становить 14503495 кадрів (1105 роликів), на плоскій — мікрофішах — понад 200 тис. кадрів, для страхового фонду відзнято 80 тис. справ. Проте цього явно недостатньо для такого архіву, який є, по суті, найбільшим сховищем документів радянського часу в республіці.

Поліпшити становище із забезпеченням схоронності документів у цьому напрямі можливо лише за умови зміцнення матеріально-технічної бази ЦЛМРД ЦДА УРСР та виконання міністерствами і відомствами вимог Положення про ДАФ СРСР стосовно створення і передачі на державне зберігання страхових копій особливо цінних документів.

Важливою ланкою у справі забезпечення схоронності документів є перевірка наявності і фізичного стану документів. За 1981—1987 рр. співробітниками архіву проведено перевірку наявності 446455 справ, насамперед тих, що найбільш інтенсивно використовуються через читальний зал; підбито підсумки цієї перевірки.

В архіві ведеться контроль за станом картонажів, у разі потреби робиться перекартонування справ. Зараз в основному картонуються фонди, які надходять з міністерств і відомств на державне зберігання до ЦДАЖР УРСР; крім того, частину картонажів архів передає до відомчих архівів.

У ході перебудови роботи архіву зросла відповідальність його співробітників за схоронність документів. Відповідно до наказу Головархіву УРСР від 25.09.86 того ж року в архіві було розпочато поаркушну перевірку наявності і стану документів справ, що видавалися зі сховищ до читального залу і для роботи у відділах протягом 1980—1986 рр. Результати перевірки фіксуються у спеціальному журналі; робляться відповідні висновки щодо поліпшення стану схоронності документів, які найбільш інтенсивно використовуються дослідниками та працівниками архіву.

Велике значення у справі забезпечення схоронності документів має правильна організація обліку. На основі рішень колегій Головархіву СРСР та Головархіву УРСР щодо посилення контролю за схоронністю документів та поліпшення їх обліку в державних архівах проведено суцільну перевірку наявності й фізичного стану документів; уточнено обсягові показники більшості фондів.

Дійовою формою поліпшення роботи по забезпеченню схоронності документів є періодичне проведення громадських оглядів діяльності

архівів у цьому напрямі. Так, на виконання наказу Головархіву УРСР від 11.10.84 «Про проведення громадського огляду схоронності документів Державного архівного фонду СРСР у державних і відомчих архівах» дирекція ЦДАЖР УРСР видала наказ від 05.11.84 про організацію такого огляду як у самому архіві, так і в міністерствах та відомствах. Мета огляду — виявлення та усунення недоліків у забезпеченні схоронності документів, наведення порядку в їх зберіганні та обліку, розробка конкретних пропозицій щодо дальшого піднесення ефективності діяльності працівників та їх відповідальності за схоронність документів.

Слід відзначити, що всі заплановані завдання по організації та проведенню огляду в архіві було виконано. У його ході здійснювалися заходи щодо усунення виявлених недоліків, поліпшення стану сховищ, дотримання температурно-вологісного режиму зберігання документів, опечатування сховищ, уточнення топографічних покажчиків тощо. Проведення огляду сприяло поліпшенню умов зберігання документів, піднесенню відповідальності співробітників архіву за схоронність цінних історичних джерел.

Безумовно, дальше вдосконалення роботи архіву щодо забезпечення схоронності документів ДАФ СРСР неможливе без зміцнення матеріально-технічної бази архіву та ЦЛМРД ЦДА УРСР. Поряд з цим, великого значення набуває розв'язання методичних питань, що стосуються усієї роботи по забезпеченню схоронності та обліку документів.

Важливими умовами поліпшення роботи з документами є вдосконалення роботи відділу забезпечення схоронності та обліку фондів, піднесення ініціативності його співробітників у вирішенні першочергових завдань у галузі схоронності документів ДАФ СРСР. Потребує посилення виховна робота з хранителями фондів, які безпосередньо працюють з унікальними документальними джерелами, адже від їх ставлення до роботи, старанності значною мірою залежить стан схоронності і вік документів.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО АПАРАТУ ДО ФОНДІВ ЦДА УРСР У м. КИЄВІ

Л. З. ГІСЦОВА,
директор ЦДА УРСР у м. Києві

Демократизація і гласність, що набувають дедалі ширшого розмаху в нашій країні, дали потужний імпульс для розвитку інтересу радянських людей до минулого нашої Батьківщини. У зв'язку з цим активізувалося використання документів. Зріс попит і на унікальні пам'ятки минулого, що зберігаються в ЦДА УРСР у м. Києві. А це, у свою чергу, підвищило вимоги до системи науково-довідкового апарату (НДА), яка забезпечує якісне й оперативне інформування про склад і зміст архівних документів та їх пошук. Питання створення повноцінної системи НДА займає сьогодні провідне місце в роботі державних архівів і в тому числі ЦДА УРСР у м. Києві.

Розглянувши 19 листопада 1987 р. питання «Про хід перебудови роботи Центрального державного історичного архіву у м. Києві», колегія Головархіву УРСР, приділивши значну увагу питанням поглиблення перебудови роботи архіву та усунення суттєвих недоліків, які ще мають місце в діяльності колективу, особливий наголос зробила

на поліпшенні стану науково-довідкового апарату до архівних документів. Зокрема, визнано за доцільне продовжити удосконалення НДА, прискорити вивірку описів, активізувати описання актових книг XVI—XVIII ст., які є цінним джерелом для вивчення історії України цього періоду, забезпечити проведення усіх цих робіт належною методичною розробкою¹. На необхідність підвищення уваги до питань дальшого поліпшення науково-довідкового апарату до документів ДАФ СРСР, що сприятиме виведенню історичного пізнання на більш високий рівень, вказано й у рекомендаціях, ухвалених республіканською науково-практичною конференцією «Основні напрями перебудови і поліпшення роботи архівних установ»². Саме про шляхи реалізації цих завдань у ЦДІА УРСР у м. Києві йтиметься в даній статті.

До складу системи НДА архіву входять всі архівні довідники, передбачені «Основными правилами работы государственных архивов СССР» (М., 1984), а саме — путівник, описи, покажчики, каталоги, огляди.

Аналізуючи кожен ланку даної системи, слід відмітити, що не всі вони рівноцінні як за інформативністю, так і за станом готовності. Путівник, приміром, уже багато років служить дослідникам, але зараз вимагає певного удосконалення, щоб задовольнити зрості потреби в ретроспективній інформації. Каталоги, покажчики та огляди перебувають або у стані підготовки, або потребують серйозної багаторічної роботи щодо їх удосконалення. Провідне місце серед них займає робота з описами до фондів архіву, де, як відомо, сконцентровані основні відомості про склад і зміст документів. Без описів, які б відповідали сучасним вимогам, неможливе створення і вдосконалення всіх інших засобів інформації.

Проведений у ЦДІА УРСР у м. Києві в кінці 60-х у 70-х роках поділ фондів за категоріями та аналіз стану НДА дав можливість оцінити його ефективність і, головне, — визначити шляхи дальшого удосконалення описів. При цьому було взято до уваги ряд обставин.

По-перше, значна кількість описів до фондів XIX — поч. XX ст. створена в діловодстві до революції; заголовки справ складені за предметно-питальною ознакою, переважно розкривають зміст документів, у більшості правильно визначені крайні дати документів, є географічні та іменні ознаки, хоч і не завжди повні. Отже, кардинальна переробка таких описів недоцільна. Це такі фонди I і II категорії як Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ф. 442), Київська духовна консисторія (ф. 127), Правління Київського учбового округу (ф. 707) та ін. Але, як зазначалося раніше, описи діловодні, здавальні здебільшого написані від руки, часто нерозбірливим почерком, що утруднює сприйняття і читання тексту, а з цим і пошук та використання необхідної інформації. Фізичний стан описів також незадовільний: деякі з них мають затухаючі тексти, в них багато дописок, приміток, певна кількість справ вибула в результаті експертизи та втрат, що мали місце в роки Великої Вітчизняної війни.

З 1600 фондів архіву описи 1440 фондів позбавлені будь-якого допоміжного довідкового апарату: передмов, покажчиків, титульних аркушів, змісту, списків скорочених слів. Лише 75 з 707 фондів I категорії, 35 з 850 фондів II категорії, 3 з 451 фонду III категорії мають передмови. Все це ускладнює користування ними, уповільнює виявлення і використання документів. До числа основних недоліків

¹ «Архіви України», 1988, № 1, с. 75.

² «Архіви України», 1988, № 4, с. 11.

треба віднести й некомплектність описів, майже 75% яких зберігаються в одному примірнику.

По-друге, певна частина описів фондів адміністративних і судових установ XVIII — I пол. XIX ст. у 30-х — 40-х роках та після Великої Вітчизняної війни була відновлена за діловодними заголовками справ. Через це описи рясніють архаїзмами, неправильно прочитаними словами, оскільки роботу проводили друкарки або архівотехнічні працівники. Крім того, в заголовках у переважній більшості відсутня географічна ознака, не повно розкрито зміст документів. Як правило, описи до цих фондів є лише в одному примірнику, вони не мають будь-якого допоміжного апарату, виконані на папері низької якості, їх фізичний стан від багаторічного користування є вкрай незадовільним.

До цієї ж групи можна віднести й описи, складені на фонди, які під час війни опинились у стані розсипу і які в 50-ті роки були упорядковані за «скороченим циклом». Перед архівом у той час стояло завдання — негайно поставити їх на облік. Через брак часу і кваліфікованих працівників робота, з точки зору теперішніх вимог, була виконана незадовільно; заголовки описів не розкривають змісту справ, їх формування і систематизація документів мають ряд суттєвих недоліків, часто описання проводилося за першим документом, тому зміст інших лишився не розкритим.

По-третє, в ЦДІА УРСР у м. Києві зберігається майже 2 тис. актових книг земських і гродських судів, магістратів і ратуш XVI—XVIII ст., понад 1800 з яких, крім облікових описів, ніяких інформаційних довідників не мають. Отже, зміст близько 1 млн. документів, з яких складаються книги, лишається не розкритим і їх використання дослідниками без внутрішніх описів дуже ускладнене.

Враховання згаданих вище обставин дало можливість умовно поділити описи на 3 групи, а вже у відповідності з цим визначити такі шляхи удосконалення цих довідників: складання покажчиків (предметно-тематичних, географічних, іменних); удосконалення описів шляхом редагування або перескладання заголовків (при необхідності уточнення фондування, систематизація документів усередині справ); складання внутрішніх описів до актових книг; складання повного комплексу описів і допоміжного апарату до них (передмов, змісту, списку скорочених слів тощо).

При визначенні шляхів удосконалення описів враховувались науково-історична цінність, багатоаспектність документної інформації, ступінь повноти фондів, роль, місце і значення установи-фондоутворювача в сфері суспільної і державної діяльності, історичного періоду та інші фактори.

Протягом останніх років робота в архіві по удосконаленню описів активізувалась. Причому, на даному етапі більше уваги приділяється складанню покажчиків, які, з одного боку, полегшують використання описів, а з іншого, — через систему відсильних карток дозволяють зв'язати їх з каталогами архіву, чим забезпечується поповнення каталогів інформацією про зміст фондів без проведення поодиночної розробки справ.

Як правило, покажчики складаються до фондів, описи яких належать до першої групи. Ці фонди мають складну структуру, значні за об'ємом — від 20 тис. до 200 тис. справ, велику кількість описів — понад 1000, їх документи охоплюють широкий хронологічний період. І як наслідок — розпорошеність інформації, що ускладнює користування ними, виявлення і використання документів.

У залежності від масштабів і характеру фондоутворювача визначаються види покажчиків — предметно-тематичний, географічний чи

іменний. При цьому покажчики можуть складатися до описів фонду в цілому або до певної його структурної частини. Так було в роботі з ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, де предметно-тематичний покажчик складено до описів лише господарчої частини (на 24 тис. справ, у фонді — 200 тис.).

Предметно-тематичний покажчик до описів ф. 707 Правління Київського учбового округу включає всі наявні 68 тис. справ. Крім того, враховуючи особливості фонду, складено іменний покажчик викладачів Київського університету.

Щоб прискорити передачу для використання предметно-тематичного покажчика до описів ф. 127 Київська духовна консисторія (понад 150 тис. справ) у цьому році заплановано завершити підготовку його I тому, до якого буде включено інформацію на 80 тис. заголовків семи структурних частин. Потреби використання спонукали здійснити підготовку географічного покажчика до метричних книг цього ж фонду. Як правило, після закінчення роботи покажчики забезпечуються передмовами, які складаються за схемою, розробленою для передмов до описів, списком застарілих термінів, переліком справ, сформованих за номінальною ознакою тощо.

Завершальним етапом у роботі над покажчиками є забезпечення зв'язку їх з каталогами, що здійснюється шляхом поповнення каталогів картками, складеними відповідно до рубрик останнього з посиланнями на покажчик. Успішне вирішення цього заходу досягається завдяки тому, що в основі побудови предметно-тематичних покажчиків покладено схему систематичного каталога. В той же час, подокументній тематичній розробці підлягає лише 20% документів, що дає можливість досягти значної економії часу при поповненні каталогів архіву інформацією про зміст документів.

Все це свідчить, що в ЦДІА УРСР у м. Києві намітилась тенденція удосконалення не окремого довідника, а кількох ланок системи НДА, в даному випадку описів і каталогів.

На сьогоднішній день покажчиками охоплено 180 тис. справ. До 1995 р. передбачається скласти подібні довідники до описів 7 фондів I категорії і 31 фонду II категорії. Всього в них буде включено понад 160 тис. заголовків. На цьому етапі в роботі будуть фонди складні за структурою, великі за об'ємом, документи яких охоплюють значний проміжок часу, тобто фондові покажчики.

У перспективі цей довідник має стати міжфондовим, його варто складати на групу фондів II і III категорії однорідних установ, де кожний фонд, зокрема, невеликий за об'ємом. У 13—14-й п'ятирічках робота по складанню покажчиків має бути розширена, об'єми збільшені у порівнянні з 12-ю п'ятирічкою від 100 тис. справ до 150—200 тис.

Перспективними є підготовка та видання покажчиків різних видів, актуальна тематика яких може зацікавити широке коло дослідників. Зразком можуть служити підготовлені і видані у попередні роки покажчик населених пунктів до фонду Генеральний опис Лівобережної України 1765—1769 рр. (К., «Наукова думка», 1959), складений на допомогу авторам багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»; покажчик документів про поширення творів В. І. Леніна (К., «Наукова думка», 1977); «Каталог документів з історії Києва XV—XIX ст.» (К., «Наукова думка», 1982).

Зараз в ЦДІА УРСР у м. Києві завершується складання каталога стародруків XV—XVIII ст., які зберігаються в архіві. В 13-й п'ятирічці передбачається підготовка до видання покажчика документів про поширення творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні.

Отже, на даному етапі діяльності ЦДІА УРСР у м. Києві створення показників різних видів і типів, а також видання найбільш актуальних з них є найбільш перспективним і ефективним способом удосконалення науково-довідкового апарату.

Більш трудомістким способом удосконалення науково-довідкового апарату, який поширюється на другу групу описів, є їх редагування або перескладання заголовків. Поеднання його з одночасною тематичною розробкою документів дає ряд позитивних результатів, що відбивається на якості описів та ефективності цієї роботи, оскільки крім перескладання та складання заголовків здійснюється перевірка фондування, уточнення і виявлення крайніх дат справ, географічної та іменної ознаки, виявлення даних, що не відбиті у змісті заголовку, і заповнення тематичних карток, облік унікальних документів, затухалих текстів і на завершальному етапі — уніфікація заголовків, складання описів, допоміжного апарату до них (передмов, змісту, списку скорочених слів тощо).

Удосконалення описів проводиться без пересистематизації і перешифрування справ у фонді, оскільки документи їх широко ввійшли до наукового обігу. Всі недоліки в систематизації та фондуванні будуть відбиті в спеціальних показниках чи картотеках фондових «вкраплень». Якщо таких порушень небагато, вони можуть бути обумовлені в передмові до опису.

В ЦДІА УРСР у м. Києві таких фондів, описи яких не задовольняють ні архівістів, ні дослідників — понад 150, з них I категорії — 95 (на 68 тис. справ), II категорії — 59 (на 75 тис. справ). Безперечно, що за своєю науково-історичною цінністю їх документи заслуговують на повне опрацювання.

До цього часу за рік архів удосконалював таким способом 5 тис. справ. Для прискорення передбачається розширення до 10 тис. — з тим, щоб у 13—14-й п'ятирічках ці роботи завершити.

Третю групу складають згадані вже актові книги фондів установ XVI—XVIII ст. Існуючі описи дають досліднику інформацію лише на рівні територіально-адміністративної одиниці, на яку поширювалась компетенція гродського чи земського суду, магістрату чи ратуші, та хронологічного періоду, за який до книги вписано документи. Їх зміст не розкритий. Описання книг розпочалось ще в XIX ст., продовжувалось у радянський час і напередодні війни було майже завершено. На жаль, під час тимчасової окупації Києва фашистами в 1941—1943 рр. довідники загинули.

У 50-х роках у ЦДІА УРСР у м. Києві було розібрано розсип актових книг кременецьких судів і складено внутрішні описи (Кременецький земський суд. Опис актових книг. Вип. I (К., 1959), вип. II (К., 1965), вип. III (К., 1965). На сьогодні, разом з опублікованими до революції, архів має внутрішні описи більш ніж на 100 книг.

У 1988 р. знову розпочалось описання актових книг. Основним довідником до них повинні стати внутрішні описи, але ця робота надзвичайно трудомістка, вимагає значних затрат часу, тому посуватись буде повільно. Для її прискорення ставиться питання про складання каталога актових книг, який практично можна здійснити лише в 13-й п'ятирічці. Паралельно буде вивчатись питання про розробку тематичних показників, які, очевидно, треба складати до актових книг ратуш і магістратів, тому що їх інформативність значно слабша за судові книги.

Для архіву дуже важливим є питання про передрук довідників, зокрема описів, і створення належної кількості їх примірників. Описи справ 1500 фондів з 1600 фондів, що зберігаються в архіві, є в одному

примірнику. При наявних можливостях на виконання робіт потрібно понад 20 років. Для прискорення цієї роботи Головархів УРСР виділив на 1988 р. кошти на передрук. У свою чергу, архів шукатиме можливостей для пошуків роботи. Зокрема, створення належної кількості примірників описів можна прискорити завдяки застосуванню ксерокопіювання для ряду описів, написаних чітким розбірливим почерком, заголовки яких розкривають зміст справ.

Підсумовуючи сказане вище, слід зазначити, що робота по удосконаленню описів при існуючих штатах і кадрах розрахована на кілька десятиріч і може бути завершена не раніше, ніж у першому десятилітті наступного століття. Це стосується не лише ЦДІА УРСР у м. Києві, а й усіх історичних архівів країни. Спроби Головархіву СРСР форсувати завершення і вдосконалення НДА фондів I і II категорії цих архівів до 1985 р., потім 1990 р. без розв'язання питання забезпечення їх необхідною кількістю кваліфікованих кадрів позитивних результатів не дали.

При розробці перспектив розвитку НДА ЦДІА УРСР у м. Києві друге місце після описів було відведено каталогам. Це пояснюється тим, що інтерес дослідників до них з кожним роком зростає. Якщо в 1986 р. було зафіксовано 350 звернень до цих довідників, то в 1987 — 598, а в 1988 р. — 716 звернень, причому процент позитивних відповідей дорівнює 85. Дослідників приваблює можливість багатоаспектного пошуку і одержання необхідної інформації при мінімальних затратах часу. На жаль, повністю забезпечити потреби використання через каталог архів не може. На сьогодні закаталогізовано 150 фондів, з них I категорії — 55%, II категорії — 45%, що становить лише 22% усіх справ архіву. Каталоги (систематичний, географічний та іменний) нараховують 528 тис. карток. Їх поповнення здійснюється в основному за рахунок цільової поодиначної розробки документів.

У середньому щорічно каталогізується близько 7 тис. справ і складається 8—9 тис. карток. Через систему відсильних карток каталоги зв'язані з іншими довідниками (описами, покажчиками, оглядами, хроніками подій, складеними до збірників документів). Поєднання каталогізації з удосконаленням фондів надасть перевагу подокументній тематичній розробці в наступні роки, в усякому разі на даному етапі роботи спостерігається тенденція до збільшення подокументної розробки.

Аналіз змісту каталогів свідчить, що в них добре представлена інформація про суспільно-політичні та революційні рухи, економіку, класи і стан на Україні в XIX — на поч. XX ст. Слабше відбито зміст документів давнього періоду. У зв'язку з цим основним завданням у наступних п'ятирічках стає розробка фондів адміністративних і господарських установ XVIII ст.

В архіві постійно ведеться робота по удосконаленню каталогів. Об'єднання однорідних карток, їх дублювання в необхідній кількості, виправлення недоліків систематизації підвищує інформативність довідників. У даний період здійснено ревізію по основних розділах систематичного каталога — «Суспільно-політичний рух. Революційна боротьба», «Економічний розвиток», «Культура», «Наука». Значно поліпшився зовнішній вигляд каталогів, оскільки їх чітке оформлення сприяє швидкому пошуку інформації. Для кожного ступеня класифікації оформлені роздільники певного кольору. 75% карток у систематичному каталозі передруковано. Ревізію планується завершити до 1995 р.

Після виходу в світ Схеми єдиної класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів СРСР

(XVIII — поч. XX ст.) з 1984 р. розпочалася робота по її впровадженню. На даний період переведено на СЕК розділи «Промисловість», «Транспорт», «Зв'язок».

Досвід роботи із Схемою, хоч і невеликий, дозволяє виявити ряд недоліків, що свідчать про недосконалість як деяких підрозділів самої схеми, так і допоміжних таблиць та методичних вказівок. Зараз вже зрозуміло, що, коли буде накопичений і узагальнений досвід по її впровадженню і внесені відповідні зміни, Схема дозволить вирішити проблеми уніфікації систематичних каталогів у державних архівах, впровадити єдину методику їх побудови і ведення. Це, в свою чергу, сприятиме роботі при створенні довідників майбутнього — автоматизованих інформаційно-пошукових систем.

Потребує певного доопрацювання з метою підвищення його інформативності путівник по фондах ЦДІА УРСР у м. Києві, виданий у 1958 р. За 30 років, що минули з часу його видання, відбулися зміни в складі документів, у результаті уточнення профілів архівів надійшов ряд нових фондів, у свою чергу, ЦДІА УРСР у м. Києві передав частину матеріалів до Держархіву м. Києва, ЦДАМЛМ УРСР, держархівів Київської, Миколаївської, інших областей республіки. В 1971 р. ЦДІА УРСР у м. Києві прийняв на зберігання фонди філіалу ЦДІА УРСР у м. Харкові. У зв'язку з цими змінами існуючий путівник відбиває лише 50% фондів, що зберігаються в архіві. Тому в 1986 р. було підготовлено «Доповнення до Путівника ЦДІА УРСР у м. Києві», куди увійшли список неанотованих у путівнику фондів, де представлено 867 фондів, систематизованих у відповідності з розділами основної частини; список об'єднаних фондів, створених після 1958 р.; список фондів, переданих до інших архівів. І хоча зміст фондів у новоствореному довіднику не розкритий, все ж його значення оцінили дослідники і співробітники архіву, оскільки одержали додаткову інформацію, що має практичний і науковий інтерес для використання. Між тим, архів намітив ряд заходів по поліпшенню інформативності путівника та доповнень до нього. В перспективі планується уточнення найменувань фондоутворювачів (по ряду фондів особового походження така робота вже розпочалась); складання переліку документів, втрачених у роки Великої Вітчизняної війни, і списку частин фондів, що зберігаються в інших архівосховищах країни, та ін. На базі підготовленого в 60-х роках, але не виданого довідника з історії державних установ варто було б підготувати короткий, типу енциклопедичного словника, довідник установ, що діяли на Україні до революції. Здійснення цих заходів дасть можливість перевидати Путівник по ЦДІА УРСР у м. Києві на більш високому науковому рівні.

Найслабше місце в системі НДА ЦДІА УРСР у м. Києві — фондові і тематичні огляди. Причиною відсутності уваги до них є те, що тематика історичних досліджень до недавнього часу була одноманітною та й інтерес до історії дореволюційного періоду штучно обмежувався. Між тим, підготовлений в архіві огляд, якщо існують путівник, описи, каталоги, набуває ваги лише тоді, коли друкується спеціальним виданням або в історичних чи архівних журналах. З ним дослідник може познайомитися за межами архіву. Не віддруковані огляди не користуються популярністю серед дослідників, оскільки їх суттєвим недоліком є дублювання, часткове повторення інформації інших довідників, більш повних і глибоких (описів, каталогів, путівника). Тому, враховуючи цей факт, а також трудомісткість робіт по підготовці оглядів, у ЦДІА УРСР у м. Києві більше уваги приділяли до останнього часу описам і каталогам.

Але на даному етапі, коли помітно зріс інтерес до історії дожовт-

невого періоду, розширилася тематика його досліджень, і архівісти краще, ніж будь-хто з дослідників можуть вказати на джерела, що досі не розроблялися, варто переглянути ставлення до цього довідника.

Систему НДА архіву ще не можна вважати цілком досконалою. На наш погляд, найбільш оптимальною система НДА стане лише тоді, коли зможе не тільки задовольняти, а й сприяти формуванню попиту, тобто архіви будуть випереджати на крок потреби науки. А зараз і в найближче десятиріччя основним завданням буде закінчення удосконалення описів фондів перших двох категорій, кількісне зростання і оптимізація складу і структури каталогів, створення нових довідників.

Крім того, треба мати на увазі перспективу створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем до найбільш важливих і актуальних комплексів документів, через що необхідно вирішувати проблему органічного зв'язку АІПС з традиційними довідниками, без удосконалення яких вирішення проблеми неможливе.

Здійснюючи перебудову своєї роботи, колектив ЦДІА УРСР у м. Києві вважає важливою її складовою підвищення інформаційного рівня системи НДА, максимальне наближення її до потреб практики, насамперед для розвитку історичної науки, дослідження маловивчених питань вітчизняної історії.

НОРМУВАННЯ ПРАЦІ В ДЕРЖАВНИХ РАЙОННИХ І МІСЬКИХ АРХІВАХ

(До видання Норм виробітку і часу на основні види робіт,
що виконуються в державних районних і міських
архівах Української РСР)

Удосконалення нормування праці в державних архівах є однією з важливих складових частин підвищення рівня її організації, пошуку додаткових резервів. Розробка і впровадження науково обгрунтованих норм виробітку і часу підвищує якість планування роботи, полегшує здійснення контролю за виконанням планів. Встановлення всебічно обгрунтованих норм дає можливість створити передумови для досягнення більш високої продуктивності праці, поліпшення її якості на окремих ділянках і напрямках роботи архівів, у кінцевому результаті сприяє підвищенню ефективності діяльності архіву в цілому.

Головархів УРСР надає великого значення виконанню завдання, накресленого в урядових документах: «Поліпшувати роботу архівних установ», зокрема вдосконаленню нормування праці у держархівах. У запланованих заходах щодо поліпшення роботи архівних установ у світлі вимог, що впливають з рішень XXVII з'їзду КПРС, серед інших першочергових завдань перебудови діяльності державних архівів передбачено узагальнення і впровадження нагромадженого архівістами республіки досвіду вдосконалення нормування праці. Розвиваючи далі це завдання, республіканська науково-практична конференція «Основні напрями перебудови і поліпшення роботи архівних установ», що відбулася 6 червня 1988 р., у своїх рекомендаціях ще раз вказала на необхідність «ширше впроваджувати науково обгрунтовані норми всіх видів архівних робіт».

Особливе значення вдосконалення нормування праці в державних архівах в сучасних умовах як одного з організуючих, дисциплінуючих і стимулюючих факторів полягає в тому, що зараз ще не по всіх видах

архівних робіт є очевидним вихід на кінцевий результат, а результати праці ще не повною мірою пов'язані з її оплатою.

Виходячи з цього, архівні установи республіки протягом останніх років проводять під керівництвом Головархіву УРСР планомірну роботу по вдосконаленню нормування праці. Ця робота здійснюється шляхом застосування галузевих і республіканських норм на основні види робіт, що виконуються в державних архівах, а також розробки і встановлення в окремих архівах місцевих норм на роботи, які не передбачені типовими нормами, або на роботи, по яких досягнута більш висока продуктивність праці.

У проведенні роботи по вдосконаленню нормування архівістам республіки допомагає нагромаджений у цій справі досвід. Перші спроби створення загальнореспубліканських нормативів трудомісткості архівних робіт, що набули на той час досить широкого застосування, були зроблені ще в 1966—1967 рр.¹

Неухильний розвиток теорії і методики архівної справи, виникнення у держархівах нових видів документів, а відповідно і нових видів робіт з ними, застосування нових видів матеріалів і технологій, зміцнення матеріально-технічної бази архівів, удосконалення організації праці, підвищення загальноосвітнього і професійного рівня архівних працівників та інші зміни організаційно-технічних умов викликали необхідність перегляду встановлених норм. У зв'язку з цим у 1977 р. Головархівом УРСР були розроблені більш досконалі і повні «Нормативи трудоемкости основных видов работ, выполняемых в государственных архивах Украинской ССР», при підготовці яких було враховано не лише досвід практичного застосування попередніх республіканських нормативів, а й видані Головархівом СРСР на той час загальносоюзні галузеві типові норми². Перероблені таким чином нормативи трудомісткості закріпили досягнуті в республіці більш прогресивні норми з цілого ряду робіт і практично використовуються в роботі державних архівів з управлінською документацією та документами особового походження до цього часу.

Дальше вдосконалення нормування робіт в архівах республіки ведеться різними шляхами. Одним з шляхів удосконалення нормування праці є участь архівних установ нашої республіки в розробці загальногалузевих типових норм на основні види робіт, що виконуються в держархівах країни. Так, дані самофотографування робочого часу працівників ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР у м. Києві, ЦДІА УРСР у м. Львові, ЦДАМЛМ УРСР, державних архівів Ровенської, Тернопільської, Херсонської і Черкаської областей були використані при розробці нових типових норм на роботи з управлінською документацією та документами особового походження, затверджених наказом Головархіву СРСР від 1 березня 1988 р. № 17³.

На основі впровадження розроблених протягом останніх років загальногалузевих типових норм для державних архівів, що зберігають кінофотофонодокументи і науково-технічну документацію⁴, вперше в держархівах республіки за єдиними нормами розпочалося планування робіт з цими спеціальними видами документів. При цьому Головархів УРСР творчо підійшов до організації їх впровадження у практику ро-

¹ Див. : Методичні вказівки по організації планування роботи, здійсненню обліку, контролю за виконанням планів та звітності архівних установ Української РСР. К., 1967.

² Типовые нормы времени на основные виды работ, выполняемые в государственных архивах. М., 1977.

³ Типовые нормы времени и выработки на основные виды работ, выполняемые в государственных архивах. М., 1988.

боти. З урахуванням досвіду практичної роботи за участю ЦДАКФФД УРСР і ЦДАНТД УРСР були розроблені доповнення до вказаних норм, які уточнюють галузеві норми або додатково нормують понад 100 видів робіт і операцій.

Поряд з цим, використовуючи затверджені у 1981 р. загальносоюзні Типові норми на основні види робіт, які проводять лабораторії мікрофотокопіювання і реставрації документів державних архівів, у 1982 р. Головархів УРСР розробив норми виробітку на аналогічні роботи, що виконуються лабораторіями державних архівів республіки⁵.

Крім того, у багатьох держархівах систематично ведеться аналіз трудозатрат на виконання різних видів робіт та здійснюється розробка на цій основі місцевих норм на ті роботи і операції, які не передбачені типовими нормативними документами, або встановлення більш прогресивних норм у порівнянні з типовими, досягнення у практичній діяльності більш високої продуктивності праці. Досвід цієї роботи, набутий архівними установами Херсонської області, в 1985 р. було винесено на розгляд Головархіву УРСР. У доповідній записці, підготовленій з цього питання, архівним установам республіки, зокрема, рекомендувалося активізувати роботу по економічному аналізу використання робочого часу, застосування норм часу та виробітку, а також на підставі підсумків аналізу здійснити ряд заходів по вдосконаленню організації праці, поліпшенню її умов та підвищенню якості нормування.

Таким чином, в архівних установах республіки здійснюється цілий комплекс заходів по вдосконаленню нормування праці на основі застосування галузевих, республіканських та місцевих норм. Але слід зазначити, що всі ці норми розраховані на застосування лише в умовах колективної організації праці, де є можливість виділити відокремлені ділянки, провести розподіл праці між працівниками, які спеціалізуються на виконанні окремих видів робіт, та впровадити елементи кооперування праці, в більш широких масштабах використовувати техніку тощо. Разом з тим, у республіці діє багаточисельна мережа державних архівів низової ланки, де існують інші умови праці. Відомо, що 619 державних районних і міських архівів з перемінним складом документів, у кожному з яких працює, як правило, лише один працівник, виконують у цілому по республіці значні обсяги робіт по всіх основних напрямках архівної діяльності. Досить вказати, що форма річного плану розвитку архівної справи в районі (місті) включає лише 54 основних показники, багато з яких передбачають виконання більш детальних робіт і операцій. За роки останніх п'ятирічок рівень роботи цих архівів значно зріс. Зміцнилася їх матеріально-технічна база, в абсолютній більшості створено оптимальні умови для зберігання документів та роботи працівників, помітно підвищився рівень підготовки архівістів, які працюють в цих архівах, поліпшилося нормативно-методичне забезпечення виконуваних робіт. У 1982 р. Головархівом УРСР розроблено і затверджено Примірне положення про державний районний (міський) архів⁶, у 1984 р. затверджено схему плану розвитку архівної справи в районі (місті). У той же час організація планування та нормування

⁴ Типовые нормы времени и выработки на основные виды работ, выполняемые в государственных архивах, хранящих фотодокументы. М., 1983; Типовые нормы времени и выработки на основные виды работ, выполняемые в государственных архивах, хранящих кинофотодокументы. М., 1984; Типовые нормы времени и выработки на основные виды работ, выполняемые в государственных архивах, хранящих научно-техническую документацию. М., 1984.

⁵ Нормы выработки на основные виды работ, выполняемые лабораториями микрофотокопирования и реставрации документов государственных архивов Украинской ССР. К., 1982.

⁶ «Архіви України», 1982, № 5, с. 10—13.

робіт у низових архівах ускладнювалися через відсутність єдиних нормативно-методичних документів з цих питань. Зокрема, Правила роботи державних районних та міських архівів, які були затверджені ще в 1957 р., вже не в змозі регламентувати методику та організаційно-технічні умови робіт на сучасному етапі. В більшості райміськархівів республіки до останнього часу нормування праці не здійснювалося.

Зростання рівня роботи районних та міських архівів, зміцнення нормативної бази їх діяльності, з одного боку, нагромадження архівістами республіки досвіду нормування праці в держархівах з постійним складом документів, з другого, створили передумови для розв'язання завдання розробки спеціальних норм, які можна було б застосовувати саме у держархівах з перемінним складом документів. Відсутність таких норм значною мірою стримує дальший розвиток цих архівів, підвищення ефективності їх роботи. Усвідомлюючи це, ряд архівних відділів облвиконкомів зробили спроби використовувати для нормування окремих видів робіт у цих архівах згадані «Нормативы трудоемкости основных видов работ, выполняемых в государственных архивах Украинской ССР». У Кримській і Херсонській областях у 1984—1985 рр., а пізніше — у Запорізькій, Київській, Черкаській та ряді інших областей були розроблені місцеві норми на роботи, що виконуються в райміськархівах. На порядок денний постало питання розробки єдиних республіканських норм для низової ланки архівів.

У зв'язку з цим до плану науково-дослідної роботи архівних установ республіки на 12-у п'ятирічку була включена розробка протягом 1986—1987 рр. теми «Норми часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються в державних районних та міських архівах Української РСР». До цієї роботи були залучені архівні відділи облвиконкомів, райміськархіви Донецької, Закарпатської, Кримської, Миколаївської, Полтавської і Херсонської областей, керівництво нею здійснював організаційно-методичний відділ Головархіву УРСР.

В основу роботи були покладені перш за все результати вивчення затрат робочого часу і аналізу виконання місцевих норм, встановлених у райміськархівах ряду областей. Відповідно до технічного завдання на розробку цієї наукової теми її виконавці здійснили копітку роботи насамперед по визначенню кола робіт, що підлягають нормуванню, їх правильного і чіткого найменування та змісту, ступеня укрупнення норм на кожну з робіт. Були уточнені також одиниці виміру, обсяги робіт, визначені фактори, що впливають на їх трудомісткість. Завдання ускладнювалося відсутністю, як уже зазначалося, сучасних правил роботи, а також тим, що більшість співвиконавців (інспекторів архівних відділів та завідуючих райміськархівами) не мали практичного досвіду проведення таких робіт.

Основним етапом роботи було проведення хронометражних спостережень, фотографій і самофотографій робочого дня працівників архівів, порівняння одержаних даних із статистичними звітними відомостями, записами у щоденниках роботи. Після додаткового співставлення результатів такого аналізу з трудовими затратами на виконання аналогічних робіт у держархівах з постійним складом документів співвиконавці склали проекти нормативної таблиці. Слід відзначити якісну роботу, яку виконали працівники архівних установ Кримської, Миколаївської, Херсонської областей Т. Д. Кондратенко, А. В. Петрова, Л. І. Мананцева. Працівники організаційно-методичного відділу Головархіву УРСР здійснили порівняльний аналіз і зведення матеріалів у єдиний нормативний збірник, оформлення його відповідно до діючих вимог.

При розробці норм їх укладачі виходили з обсягів роботи та орга-

нізаційно-технічних умов середньостатистичного у масштабах республіки держархіву з перемінним складом документів. Розрахунки показують, що це архів, у якому 1 працівник — завідуючий, є ізольована робоча кімната, 1—2 архівосховища з металевими або дерев'яними односторонніми стелажми з довжиною полиць у середньому 200 метрів. У такому умовному архіві зберігається приблизно 10—11 тис. справ, які включені до описів, обліковані, і, як правило, закартоновані. Пошук їх у разі потреби полегшується схемою розміщення і топографічними покажчиками. Передбачається, що такий архів веде систематичний прийом документів на державне зберігання в середньому від 60 установ — джерел комплектування і в установленому порядку передає їх до державного архіву області. В цьому архіві організовано також у різних формах використання документів.

Підготовлений проект норм було подано на розгляд структурних підрозділів Головархіву УРСР, а також винесено на обговорення на спеціальному засіданні ради по науковій організації праці Головного управління. За її рекомендаціями проект додатково був надісланий на рецензування до ряду областей, архівні установи яких не брали участі в його розробці. На прохання розробників проект норм було також про-рецензовано відділом планування, економіки і організаційної роботи Головархіву СРСР, сектором економічних досліджень і нормативних розробок з праці ВНДІДАС, Головархівом РРФСР, де, як відомо, мережа районних та міських архівів з перемінним складом документів є найбільш розгалуженою. Слід зазначити, що проект одержав у цілому схвальну оцінку. Разом з тим рецензенти зробили ряд цінних конструктивних зауважень. Вони допомогли доповнити табличну частину деякими видами робіт, уточнити окремі норми, поліпшити редакцію тексту. Після відповідного доопрацювання проект норм 1 вересня 1988 р. було схвалено колегією Головархіву УРСР і за погодженням з Українським республіканським комітетом профспілки працівників державних установ наказом Головархіву УРСР з 1 листопада цього року введено в дію. Державним архівам областей, районним і міським архівам доручено організувати впровадження норм починаючи із складання планів на 1989 р.

Творче використання набутого в республіці досвіду виконання подібних робіт, залучення до розробки норм широкого кола архівістів-практиків, неодноразовий ретельний розгляд цих видів робіт спеціалістами з різних напрямів архівної роботи, апробація розроблених норм у багатьох архівах дають підстави сподіватися, що державні архіви республіки одержали новий якісний документ наукового обґрунтування планів розвитку архівної справи.

Норми встановлено на один робочий день тривалістю 8 годин 12 хвилин при 41-годинному робочому тижні. В них врахований час на підготовчо-заключну роботу і організаційне обслуговування робочого місця, тобто на розміщення на ньому необхідних для виконання тієї чи іншої роботи інструментів, матеріалів, документів, бланків тощо і прибирання їх після закінчення роботи. До норми обов'язково включено час на ведення обліку виконаної роботи в щоденнику; в необхідних випадках врахований також час на дорогу при необхідності відвідання у процесі роботи тих чи інших установ, підготовку для відправлення кореспонденції. Відповідно до рекомендацій по раціоналізації режимів праці і відпочинку в нормах закладений також час на відпочинок і особисті потреби у розмірі 20 хвилин протягом робочого дня.

У новому нормативному збірнику для одних робіт даються норми виробітку, тобто показник кількості одиниць продукції, яку працівник повинен зробити протягом робочого дня або його частини, для інших —

норми часу, які визначають час, що встановлюється для виконання певної роботи. Норма виробітку встановлена, як правило, на роботи, що не потребують значних трудовитрат на одиницю продукції. Це більшість робіт по забезпеченню схоронності документів, їх описуванню, каталогізації, прийому на державне зберігання. Норма часу дана в основному на організаційні заходи, а також на роботи, що потребують значних трудовитрат на одиницю виміру виконаної роботи. Такі норми більше наближаються вже до комплексних норм. До вказаних робіт, зокрема, можна віднести складання передмов до описів, історичних довідок до фондів, проведення комплексних перевірок роботи відомчих архівів і організації документів у діловодстві установ, виконання тематичних запитів, підготовку статей, радіопередач, документальних виставок та ряд інших робіт по використанню документів. Певні складності виникали при визначенні норм на роботи, що за умовами діяльності низових держархівів виконуються не лише протягом дня, а й протягом року у незначних обсягах. Наприклад, облік нових надходжень документів у райміськархівах при існуючих обсягах їх комплектування має здебільшого одноразовий характер. На подібні роботи, хоча вони не вимагають великих трудовитрат, теж встановлено норми часу. Таким чином крім обліку документів нормуються роботи по веденню списків установ — джерел комплектування держархіву, обслуговуванню і консультуванню дослідників, виконанню запитів соціально-правового характеру, видачі справ у тимчасове користування тощо. Для зручності застосування норми на ці види робіт подані у частинах робочого дня.

При розробці норм було зроблено спробу визначити затрати робочого часу на здійснення заходів організаційного характеру, що займають значне місце в діяльності районних та міських архівів: порушення питань розвитку архівної справи перед радянськими органами, планування роботи, підвищення кваліфікації, керівництво роботою госпрозрахункової групи, участь у семінарах працівників діловодства і архівів тощо. Але на даному етапі розробки норм не повністю вдалося подолати труднощі в цій справі, які, до речі, ускладнюють планування бюджету робочого часу для виконання організаційної роботи також у держархівах з постійним складом документів. Тому на ряд робіт організаційного і адміністративно-господарчого характеру єдині республіканські норми не встановлювалися. При плануванні діяльності архіву на рік рекомендується передбачати на їх виконання відповідний резерв часу з урахуванням даних про фактично витрачений час на такі роботи в попередні роки. Не включено до збірника також роботи і операції, що носять специфічний характер і притаманні лише окремим архівам, наприклад роботи з фотодокументами. При їх нормуванні райміськархіви можуть використовувати відповідні нормативи для держархівів з постійним складом документів, безперечно з урахуванням специфіки архіву.

Норми виробітку і часу на основні види робіт, що виконуються в державних районних та міських архівах Української РСР, як і інші подібні документи, складаються з загальної текстової частини, в якій наводяться необхідні пояснювальні дані, та нормативної частини, оформленої у вигляді таблиці. У ній подаються індекси робіт, їх найменування і одиниці виміру, вказуються норми виробітку на один робочий день або норми часу в робочих днях та їх частинах, а також наводяться переліки операцій, з яких складаються ті чи інші роботи.

Для більшої зручності користування нормативним збірником найменування і зміст робіт по можливості уніфіковано з аналогічними формулюваннями типових норм, розрахованих на державні архіви з постійним складом документів. Разом з тим, враховуючи можливість виникнення ускладнень при виконанні тих чи інших видів робіт у зв'я-

зку з відсутністю правил і відповідних методичних рекомендацій та територіальною віддаленістю від держархіву області, де можна одержати необхідну консультацію, укладачі намагалися якомога повніше і детальніше розкрити зміст робіт, що нормуються, послідовність операцій, з яких вони складаються, а також особливості виконання цих операцій.

У нормативному збірнику прономовано 96 видів робіт, які є загальними для всіх архівів цієї ланки і найчастіше зустрічаються в практичній діяльності. Їх систематизовано за основними напрямками архівної діяльності. Порядок розміщення розділів у нормативній частині відповідає схемі плану розвитку архівної справи в районі (місті).

При складанні планів розвитку архівної справи, в яких, як відомо, ряд показників подається укрупнено, норми передбачають можливість перерахунку трудозатрат конкретних робіт на комплексні планові показники. Так, плановий показник «Облік фондів і внесення змін в облікові документи» складається з п'яти нормованих видів робіт. Залежно від запланованих обсягів комплектування, передачі документів до держархіву області, експертизи цінності та інших робіт, що потребують внесення змін в облікову документацію, за нормами на конкретні види робіт по обліку завідувачі райміськархівами й визначатимуть загальний плановий бюджет часу на проведення всього комплексу робіт по обліку документів протягом року. Можна сподіватися, що нагромадження досвіду застосування розроблених норм створить передумови для переходу незабаром до комплексних норм на подібні цикли робіт.

При застосуванні нових республіканських норм завідувачим райміськархівами і працівникам держархівів областей, які здійснюють контроль за їх діяльністю, слід мати на увазі загальне правило нормування: якщо досягнута в архіві продуктивність праці по окремих видах робіт вище за передбачену даними нормативами, то залишаються в силі нормативи, що застосовувалися раніше. При цьому, безперечно, більш високі кількісні показники не можуть бути досягнуті за рахунок порушення нормативної технології робіт або зниження їх якості.

У сучасних умовах, коли ще більшою мірою зростає роль підвищення ефективності, злагодженості і якості роботи в усіх ланках народного господарства, слід сподіватися, що з виданням нових норм державні архіви одержали документ, який дозволить поліпшити організацію робочих місць та їх обслуговування, запровадити раціональні режими роботи і відпочинку, скоротити втрати робочого часу, освоювати перодові способи і методи праці і в кінцевому результаті підвищувати її продуктивність та якість.

К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ,
начальник відділу організаційно-планової і науково-методичної роботи
Головархіву УРСР

АВТОБІОГРАФІЯ Х. Г. РАКОВСЬКОГО

Х. Г. Раковський. 1919 р.

Серед визначних організаторів боротьби за перемогу Радянської влади і перших соціалістичних перетворень в країні, імена яких повернено історії в період гласності, чільне місце по праву займає Християн Георгійович Раковський. Ім'я цього визначного діяча міжнародного робітничого руху, члена більшовицької партії з 1917 р., першого голови Раднаркому України, здібного дипломата майже півстоліття замовчувалося в історичній літературі або згадувалося лише в негативному плані і було маловідомим для широких кіл громадськості. Лише після того, як Комісія Політбюро ЦК КПРС за додатково вивченими матеріалами, пов'язаними з репресіями у період 30—40-х і початку 50-х років, розглянула інформацію голови Верховного суду СРСР про скасування вироку у справі так званого «антирадянського правотроцькістського блоку» і реабілітувала ряд партійних і державних діячів, у тому числі й Х. Г. Раковського, якого було одночасно поновлено в партії (помертньо), про нього з'явився у центральній¹ та республіканській² пресі ряд статей. Життя та діяльність Х. Г. Раковського тісно пов'язані з Україною, куди він був направлений В. І. Леніним у квітні 1918 р. для ведення мирних переговорів з Цент-

¹ В. Абросимов. Судьба революционера. — «Эхо планеты», 1988, № 2, с. 18—20; Н. Паниев. Болгарский революционер, советский полпред. — «Новое время», 1988, № 13, с. 41—43; Його ж. За честь фамилии. — Там же, № 21, с. 41—43 та ін.

² В. Мельниченко. Сказати правду... Штрихи до політичного портрета Х. Г. Раковського. — «Радянська Україна», 6 березня 1988 р.; Р. Г. Симоненко. Він залишив незабутній слід. — «Трибуна лектора», 1988, № 8, с. 26—30; Л. Маркітан. Ім'я, повернуте з небуття. — «Україна», 1988, № 45, с. 6—8 та ін.

ральною радою. У січні 1919 р. на прохання ЦК КП(б)У і з відома В. І. Леніна Х. Г. Раковський очолив Раднарком УРСР. На цьому високому посту він перебував до липня 1923 р. Більш як чотири роки Християн Георгійович входив до складу Політбюро ЦК КП(б)У, обіймав ряд інших ключових посад у республіці, зокрема очолював Раду робітничо-селянської оборони УРСР, Українську економічну раду, Постійну раду по боротьбі з бандитизмом тощо. Про все це розповідають численні документи, які зберігаються у фондах ЦДАЖР УРСР. Слід зазначити, що ці джерела були завжди на відкритому зберіганні в архіві і могли широко використовуватися дослідниками.

Серед названих матеріалів особливу цінність становлять документи самого Х. Г. Раковського. Це насамперед «Автобиографическая анкета члена Всеукраинского ЦИК Советов», заповнена ним у 1921 р.³; «Анкетный лист», датований 28 травня того ж року⁴, та кілька його автобіографій⁵. Відомо, що автобіографію Х. Г. Раковського було видано у 1923 р. російською мовою видавництвом «Пролетарий», а в 1925 р. Державне видавництво України підготувало її видання українською мовою. Текст цієї автобіографії значно повніший за попередній. Він, безумовно, становить великий інтерес як для дослідників, так і широких читачьких кіл. Нижче публікується її текст із збереженими стилістичними і мовними особливостями. У цьому документі в основному йдеться про революційну діяльність Х. Г. Раковського до перемоги Великої Жовтневої революції. «Про перехід моєї діяльності з січня 1919 р., — писав Християн Георгійович, — я вважаю зайвим вам говорити, бо ж він збігається з історією Української Радянської Республіки. Її ви знаєте так само, як і всі інші робітники й селяни України»⁶. Тоді, у 1925 р., трудящі республіки дійсно добре знали про багатогранну діяльність голови Уряду Радянської України, нині, з відомих причин, про це відомо лише вузькому колу істориків. Тому для створення повноцінної політичної біографії Х. Г. Раковського, з показом його як позитивних сторін, так і помилок та прорахунків, необхідно глибоко і всебічно вивчати фонди ЦДАЖР УРСР, у яких сконцентрована надзвичайно велика кількість матеріалів про першого Голову Раднаркому УРСР.

Публікацію підготував
кандидат історичних наук
В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ

Народився я 1(13) серпня 1873 р. на території нинішньої Болгарії. Кажу «нинішньої» тому, що тоді Болгарії, як окремої держави, ще не було. Весь Балканський півострів належав тоді ще Туреччині.

Народився в м. Котел; але діла мого батька зв'язані були з іншою частиною тодішньої Турецької імперії, а саме — з Добруджею. Після русько-турецької війни моє рідне місто перейшло до Болгарії, а Добруджа до Румунії. Мій батько і я з ним став румунським громадянином.

Мої батьки болгарського походження. Батько мій був землевласником і купцем. Частину свого життя перебував він у Константинополі.

Однак, діди мої і прадіди — мали іншу роботу: організацію повстань у Болгарії та інших країнах Балканського півострова проти турецького панування. Вже з 1810 р. їхні ймення записано в історію бал-

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 295, арк. 229—230 зв.

⁴ Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 254, арк. 5—7.

⁵ Там же, спр. 520, арк. 95—97; ф. 177, оп. 2, спр. 815, арк. 1—24.

⁶ Там же, ф. 177, оп. 2, спр. 815, арк. 22.

канських народів. Отже, свої дитячі роки я прожив у родині з потужними революційними національними традиціями.

В дитинстві я теж мріяв про боротьбу з турками, під чиєю владою перебували ще деякі частини Болгарії. Мої симпатії до пролетарського революційного руху починають виявлятися лише згодом, уже в гімназії.

Року 1887 мене виключають зі всіх шкіл за участь у бунті проти вчителів, але цей бунт не мав ніякого політичного характеру. Після року перебування в Румунії у батьків я, використовуючи амністію, знову починаю ходити до болгарської гімназії.

Року 1890, коли я був у 6 класі, мене знову виключають з усіх болгарських шкіл, але цього разу вже саме за соціалістичну діяльність. Ще за рік перед цим, у 1889 р., коли мені було 15 років, трапилося мені вперше виступити як соціалістові. Як це не чудно, але цей мій перший виступ стався в церкві мого рідного міста, куди я з'явився під час пасхальних свят і де ніп, не спитавши мене про мої переконання, дозволив мені звернутися до «православних християн» з промовою «про первісну церкву Св. Якова». В цій промові я вихваляв комунізм першої християнської громади. Тоді я вже брав участь у нелегальних гуртках, видавав нелегальну літературу на гектографі, перекладав брошури з французької й російської мови і збирав кошти на видання «Хто з чого живе» Дікштайна та «Розвиток соціалізму від утопії до науки» Енгельса. От за цю мою нелегальну діяльність мене й виключено року 1890 з усіх гімназій і шкіл.

Коли я виїздив за кордон, мене вдруге арештовано (вперше арештовано мене під час школярського бунту у Варні), і болгарська поліція в Рушці таки добре попобила мене «за зневагу його царської височності князя Фердинанда», згодом болгарського короля.

Прибувши до Женеви, я вже взимку 1891 р. вступаю в міжнародний гурток студентів соціалістів, зав'язую зв'язки з політичними емігрантами всіх національностей, зокрема ж сприяються з руськими соціал-демократами.

Під час трьох років мого перебування в Женеві діяльність моя поділяється між болгарським соціал-демократичним рухом, женецьким робітничим рухом і закордонною російською соціал-демократичною роботою. При моїй найближчій участі видається 4 номери великого болгарського журналу «Соціал-демократ», перекладаються й видаються різні брошури з французької та російської мов, як, наприклад, брошура Габріеля Девіля «Про розвиток капіталу» з моєю передмовою і т. д. Окрім того я співробітничав у газетах і журналах, що виходять у самій Болгарії від імені щойно заснованої болгарської соціал-демократичної партії.

Моя участь у російському емігрантському русі виявляється в керівництві гуртками студентів (одним з таких гуртків я керував разом з Розою Люксембурґ), у виступах на мітингах і на зборах руської колонії, де найбільше боролися ми проти ліберального (згодом кадетського) російського студентства того часу. Ця боротьба, що була в тісній зв'язковій з Плехановим, привела мене в женецьку тюрму Сен-Антуан, після скарги одного руського кадета, що обвинуватив мене в замахові на його вбивство. Мене було заарештовано й посаджено у відділ карних злочинців, звідки згодом було звільнено внаслідок протесту женецьких депутатів соціал-демократів, а також з огляду на те, що обвинувач, під нагнітом всієї руської колонії, забрав свою скаргу назад.

Моя участь у женецькому робітничому русі і в міжнародному виявлялася в моїх публічних виступах (один з них 1-го травня 1892 р.

Похорон жертв петлюрівщини у Харкові. На трибуні (зліва направо): В. О. Антонов-Овсієнко, Х. Г. Раковський, Г. Л. Пятаков, Е. Й. Квірінг, М. О. Скрипник, А. С. Бубнов. 1919 р.

разом з Жюлем Гедом), в моїм співробітництві в брюсельському журналі «Студент-соціаліст». Між іншим, я був секретарем організації 2-го Міжнародного з'їзду студентів-соціалістів, що відбувся в Женеві взимку 1893 р., але де я, хоч і особисто його організовував, все ж присутнім бути не міг, бо тоді сидів вже в Берліні.

Влітку 1893 р. я беру участь у Цюрихському міжнародному з'їзді як делегат болгарських соціал-демократів.

Взимку 1893 р., маючи в кишені рекомендації від Плеханова до старого Лібкнехта і від Аксельрода до Зінгера, я вируждаюся в Німеччину, вступаю в нелегальний соціал-демократичний студентський гурток, підтримую зв'язок між Плехановим і Лібкнехтом та Вірою Засулич, з одного боку, і руськими легальними марксистами — з другого.

Моя діяльність в Німеччині звертає на себе увагу німецької поліції, в квітні 1894 р. після короткого арешту, мене висилають за межі Прусії «за діяльну участь у змаганнях міжнародної руйнацької партії», як сказано в моєму університетському посвідченні.

Після 6 місяців перебування в Швейцарії я переїжджаю у Францію вести далі свою медичну освіту спочатку в Нансі, а потім два роки в Монпельє, де я й закінчив медичний факультет року 1897-го.

Протягом цих трьох прожитих мною у Франції років я веду далі свою роботу в болгарських соціал-демократичних журналах і газетах, що частково завдячують своє існування саме моєму ревному співробітництву в них. Працюю далі і в «Форвертс», чийм співробітником у балканських питаннях став я ще будучи в Берліні. Так само почав я співробітничати в журналі «Соціалістична молодь», що заснувався у Франції в Тулузі. Я не припиняв свого зв'язку з російською соціал-демократією, зокрема з Вірою Іванівною Засулич, що жила вже тоді в Лондоні, а також і з Плехановим.

Під час перебування мого на медичному факультеті я одночасно працюю серед студентства балканських країн, організуючи в їхніх осередкові гуртки, а також серед студентів-французів і серед руських. Зокрема в Монпельє протягом двох років через ведений мною студентський гурток проходить багато студентів-французів; частина з них зго-

дом нас покинула, перейшла до угодівців, а частина ще й тепер працює в комуністичній партії. Я співробітничав також у французькій газеті «Ля Птіт Репюблік», доки вона була органом французької робітничої партії (гедистів); з партією цією в'язали мене не тільки політичні переконання, а й почуття особистої приязні до її ватажків.

Року 1889 я беру участь у Лондонському міжнародному з'їзді, знову як делегат від болгарської соціал-демократичної партії.

Влітку 1897 р., як я вже зауважував, я закінчив медичний факультет. Для здобуття докторського ступеня я боровив дисертацію під заголовком «Етіологія злочинності й звиродніння», що наробила шелесту серед професорів, студентів, а згодом і в пресі. Ця дисертація, що її потім цитовано було за кордоном у спеціальних працях, була першою спробою прикласти до розуміння злочинності й звиродніння марксистське розуміння історії і природи. Згодом ця книжка дійшла й до ширших мас ще за царату в «Народній Бібліотеці» Алексеева, під редакцією Рубакина. Вона вийшла під трохи чудним заголовком — «Нещасненькі» — та за підписом «женщина врач Станчева». Цей підпис мав на меті лише одвести очі російській цензурі. Вийшла вона на російській мові в 1901—1902 рр.

Тут я мушу згадати ще про свої зв'язки з польською соціал-демократичною партією, що своєю боротьбою проти руського царату придбала собі величезну популярність серед міжнародної соціал-демократії і зокрема на Балканах. Від 1896 до 1900 рр. я давав статті у французькій і польській видання польської соціал-демократичної партії. Був також особисто тісно зв'язаний з її ватажками, доки в Польщі не з'явилася справжня інтернаціоналістична соціал-демократична партія з Розою Люксембург на чолі.

Під час своїх студентських вакацій, між іншим, року 1894 зробив я агітаційну подорож у Болгарію, організуючи мітинги і збори, скеровані найбільше проти руського царату і руських партій у Болгарії. Уже тоді я мав репутацію непримиренного ворога руського царату, а моєю спеціальністю була боротьба проти руської політики в Європі і на Сході. Як на це, то я, та й інші болгарські соціал-демократи, виконував директиву російських соціал-демократів і зокрема Плеханова, що ставив перед міжнародним пролетаріатом завдання ізоляції царської Росії.

Закінчивши університет, я вперше виїхав у Росію, в Москву, разом з дружиною — Лизаветою Павлівною Рябовою, що була руською з Москви. Перед виїздом одержав я перші явки до ще дуже слабо розвинених нелегальних соціал-демократичних гуртків. Тяжко занедужавши в Москві, я не зміг виконати своїх намірів і, перележавши кілька тижнів, повернувся додому, в Румунію. За те ж зиму 1897 р. витратив я на ревну соціалістичну агітацію по всіх містах Болгарії, чергуючи теми своїх виступів, промовляючи один день про завдання соціал-демократії й робітничого класу, другий день — про зовнішню політику руського уряду, третій день — про злочинність, четвертий день — про націоналізм і т. д. З пропозиції товаришів я написав книжку «Русія на істок» («Росія на Сході»), велику працю на 300 сторінок, де піддав історичній критиці руську політику на сході і, розуміється, також і внутрішню політику руського царату. Ця книжка дуже допомогла боротьбі проти різних буржуазних русофільських партій не тільки в Болгарії, а й у Сербії та Румунії.

Звичайно, я підтримував далі своє співробітництво в соціал-демократичних журналах.

В той же час я здавав державні іспити на лікаря і в Румунії, і в Болгарії. Згодом, ухваливши присвятитися румунському робітничому

Г. І. Петровський і Х. Г. Раковський на суботнику. 1920 р.

рухові, я оселився в Румунії і мусив відбувати військову повинність у румунській армії.

Я закінчив свою військову повинність першого січня 1900 р. Моя військова служба не тільки не стала перешкодою в моїй роботі, але ще й створила мені дозвілля для дальшого розвитку свого співробітництва в різних журналах. В згоді з румунським законом, лікарі, відбуваючи військову повинність, отримували чин поручика і набували офіцерських прав. Між іншим, тоді ж з'явилася моя стаття в першому руському легальному соціалістичному журналі «Наше слово», за підписом Радева, про класову й політичну боротьбу в Болгарії. Також видрукував мою статтю «Про завдання соціал-демократії в Балканських країнах» польський соціал-демократичний журнал «Пшедевід». Крім того видав я болгарською мовою книжку в справі Дрейфуса, що хвилювала тоді весь світ, а також полемічну книжку проти спиритизму, містицизму та інших ідеалістичних напрямків у науці. Ця книжка невеличка і зветься — «Наука і дива».

Так само давав я й далі регулярно передові статті в болгарський соціал-демократичний журнал «Ново време», що виходить і досі, як науковий орган болгарської комуністичної партії. Нарешті, під час моєї військової служби став я працювати над великою книжкою «Нариси сучасної Франції», що вийшла влітку 1900 р. в Петербурзі за підписом «Інсаров». Я працював також і далі в Берлінському «Форвертсі», де критикував тодішній соціал-демократичний рух у Румунії, як рух інтелігентсько-опортуністичний.

Відбуваючи військову повинність, я в лютому 1899 р. приїхав у Петербург, де перебувала моя дружина. Я мав уже особистий зв'язок з легальними руськими марксистами — Струве, Туган-Барановським, Потресовим і іншими, з ким обізнався ще в Лондоні 1896 р. Але слід зауважити, що вже в 1899 р. розлам між більшістю і легальними марксистами, що здебільшого йшли в бернштайніянство, став уже доконаним фактом. В Петербурзі я встиг дати статтю для нелегального робітничого органу — «Рабочее знамя», коли не помиляюся. Я встиг також виступити з промовою на одному з диспутів у «Товаристві сприяння руському торгіві» під головуванням графа Ігнат'єва, де моя промова, промова людини, звиклої до закордонного «вільнодумства», ви-

далася в такій мірі гострою, що вже з другого ж дня поліція шукала мене, бажаючи арештувати й вислати; про це свідчить один з документів охоранки. Але їй не пощастило, бо я встиг тим часом сам виїхати.

Мій новий план був: після закінчення військової повинності в Румунії оселитися в Росії, а саме в Петербурзі. Мені визнавали здатність до нелегальної літературної праці. Я й приїхав до Петербурга, але не пробув там і двох тижнів, як мене вже знову було вислано за межі Російської імперії.

Я рушив у Францію і потрапив туди якраз на Паризький міжнародний соціалістичний з'їзд, де й узяв участь як делегат Болгарії, і разом з Плехановим боровся проти «каучукової революції» Каутського в питанні про співробітництво з буржуазними урядами. Ця резолюція дозволяла співробітництво, хоч і робила низку застережень. Цьому з'їздові й присвячено мою статтю в першому номері «Іскри»; статтю не підписав, бо я ж іще не втрачав надії на повернення в Росію.

В Парижі я вступив у число співробітників тодішнього журналу «Соціалістичний рух» під редакцією Лягарделя, що вагався між реформізмом і революційним синдикалізмом, мав певну еклектичну лінію, але був тим часом єдиним соціалістичним журналом у Франції. Другий тодішній журнал — «Соціалістичний огляд» — був одверто й виключно реформістським.

З другого боку, щоб мати засоби на існування, став я співробітничати в легальних руських журналах, от як «Мир божий», а також надсилати кореспонденції в щоденник «Северный курьер». Як відомо, в обох цих виданнях працювала й частина наших легальних марксистів. Нарешті, використовуючи своє вимушене перебування в Парижі, я вступив на юридичний факультет.

Року 1901 мені щастить повернутися в Росію.

Приїхав я в Петербург саме під час повної дезорганізації як літературних, так і нелегальних соціал-демократичних гуртків. Отже, коли до того ще й умерла моя дружина, то я мусив знову виїхати за кордон, де мені значно легше було прикласти до діла свої агітаторські й публіцистичні здатності.

Протягом 1900—1904 рр. я видав чимало статей у руській легальній літературі; з них, виключаючи статтю про сенсімонізм і про Сен-Сімона, що має теоретичний філософський характер, більшість є статтями й працями історичного характеру. Здебільшого присвячені вони були різним виявленням французького життя. В Петербурзі умови життя змусили мене перейти навіть на белетристику і надрукувати в дитячому журналі «Юный читатель» повість під трохи несподіваним заголовком — «По северу России». З моїх історичних праць того часу пригадую такі: «Метерніх і його час» (згодом вийшла окремою книжечкою в біографічній бібліотеці Павленкова), «Ляменне і його час», «Французькі памфлетисти», «Турція й Македонія», «Жорж Клемансо», «Еволюція націоналізму й гуманітаризму у Франції», «Французький клерикалізм» і т. д. Їх надруковано в журналах «Мир божий», «Вестник Европы», «Образование», «Вестник всемирной истории», «Русская мысль» і т. д.

Коли я був іще в 1900 р. у Франції, після першого вислання з Росії, то мені дуже хотілося цілком ввійти у французький робітничий рух, але як чужинець я міг тільки брати участь у газетах, журналах (та й то здебільшого під прибраним ім'ям), в нелегальних або ж узеньких гуртках; шлях же на широку політичну діяльність був мені заборонений. Після першого ж більшого виступу на мене, як і на всякого іншого чужинця, чекало неминуче вислання. Отже, ухвалив я вступити в французьке громадянство. Але ж французька поліція всяким чином

Х. Г. Раковський серед партійних і державних діячів республіки.
1922 р.

перешкоджала мені, і, коли вже кінець-кінцем дозволила допустити мене не до повного, а до малого громадянства, що дає повне громадянство після трьох років перебування у Франції, то мене там уже більше не було.

Невеличка подробиця: перед своїм від'їздом із Франції я вперше в житті аж цілих шість місяців мав медичну практику у французькому селі, працюючи одночасно на юридичному факультеті.

Влітку 1903 р. я зробив подорож у Болгарію, де брав участь у з'їзді болгарської соціал-демократичної партії тісняків, виступав на мітингах і зборах, що їх організувала ця партія в Рушці під час з'їзду.

Взимку 1903—1904 рр. я кілька місяців перебував у Парижі, керував соціал-демократичними гуртками студентства, виступав на мітингах з приводу русько-японської війни, що щойно почалася, і провадив полеміку з есерами.

Весною 1904 р. я знову ж зробив подорож у Болгарію, але відвідав уже всі більші міста її. Мої виклади й промови по цих містах було застенографовано і видано окремими брошурами. Пригадую деякі з них: «Наші незгоди» (полеміка з болгарськими опортуністами), «Походження і завдання соціалізму» (історія утопічного й наукового соціалізму), «Соціалізм і робітничий клас», «Русько-японська війна» і інші.

Влітку 1904 р. я беру участь у Амстердамському міжнародному соціалістичному з'їзді як делегат від болгарської соціал-демократичної партії тісняків (у Болгарії тим часом уже стався розлам), а також як делегат від сербської соціал-демократичної партії. Я беру участь у дебатах в найважливішому питанні Амстердамського з'їзду — про тактику, і мій голос провалює опортуністичну резолюцію Вандервельде і Адлера. В Амстердамі ж я, з доручення делегації російської соціал-демократичної партії, виступаю від імені Росії на робітничому мітингу, організованому з нагоди вбивства Плеве.

Повернувшись у Румунію, я став шукати зв'язків з румунськими робітниками. 9 січня 1905 р. стало спонукую до створення нового ро-

бітничого руху в Румунії. Він був уже в самім корінні відмінним від старого робітничого руху: скільки той був опортуністичним, стільки цей став яскраво червоним, навіть з певним синдикалістично-революційним забарвленням...

В березні 1905 р. разом з групою товаришів робітників я заснував «Робітничу Румунію», орган нового робітничого руху.

1905-6 і 7-ий роки, аж до дня мого вислання з Румунії, минули в широкій і жвавій роботі над створенням робітничих союзів і робітничої політичної партії в Румунії. Треба сказати, що робота ця була вдачною. Під кінець дев'яностих років у Румунії було ліквідовано стару соціал-демократичну партію і зникли чисто всі класові робітничі організації. Румунський уряд намагався зтягти румунських робітників у так звані корпорації, себто — мішані союзи з хазяїв і робітників, найбільше в колі дрібної й середньої промисловості. Спочатку робітники ловилися на цей гачок, але незабаром переконалися, що звідси їм чекати нема на що. І ось якраз у цей момент, в купі з групою свідомих робітничих революціонерів, я кинув гасло: «Геть з корпораціями, хай живуть професійні робітничі союзи!» І почався стихійний рух у робітничі союзи.

До того ж ці 3 роки були періодом розквіту великої румунської промисловості — нафтової і сполученої з нею металургійної. Страйк відбувся за страйком, і союзи були або передумовою страйків, або ж їхнім наслідком. Крім того, революційні події, що розгорталися в Росії, також у величезній мірі спричинювалися до пробудження румунського робітничого класу. Наприклад, величезний вплив вчинило прибуття в Констанцу революційного панцерника «Князь Потьомкін». Мені особисто довелося в червні 1905 р. зійти на цей панцерник і після кількох невдалих спроб направити його на Кавказ, де, як чути було, в Батумі відбувалися страйки, а в горах розпочалися повстання; пізніше я мусив братися до організації і розміщення потьомкінців по Румунії.

Влітку 1906 р. я виїхав нелегально в Петербург, а потім на південь — в Одесу, де силкувався вияснити можливості створення соціал-демократичної газети. Неможливість здійснити цей намір змусила мене повернутися назад у Румунію.

Я зауважив уже, що робота була вдачною. У Галаці, Браїлові, Констанці, Букарешті, Плоештах, Ясах робітники сотнями вступали в професійні союзи. Спроби уряду запобігти страйковому рухові, дезорганізувати робітничий вершок давали цілком противні наслідки. Уряд силкувався мобілізувати в залишки корпорацій різних декласованих робітників; вони, чисто як чиновники, вміщувалися в ці корпорації, що мали, між іншим, державну субсидію і величезні прибутки від примусових внесків робітників. Але це не давало урядові бажаних наслідків. Робітництво не вірило вже більше запродавцям ватажкам корпорації. Тоді останні спробували вжити насильства. Так, одного разу вони влаштували мені в м. Констанці під час одних зборів засідку і побили мене, а поліція, замість арештувати виконавців цього хуліганського нападу, арештувала якраз мене і провезла на візнику через все місто. А з мене скрізь текла кров. Цей хуліганський вибрик викликав загальне обурення серед робітників і спричинився до організації по всій країні мітингів протесту проти корпорації та політики уряду й поліції, що боронила корпорації.

Настав 1907 р., що в історії румунського робітничого руху і в моїй роботі мав привести до значних змін.

В лютому вибухнуло селянське повстання. Воно повернулося спочатку проти жидів-арендаторів північної Молдавії, викликане антисемітським цькуванням румунських лібералів і націоналістів антисемітів.

Однак, селяни, погромивши арендаторів-жидів, взялися й за орендарів-селян, а далі й за поміщиків-християн, доводячи таким чином, що хоч би якої віри був експлуататор, він завжди ним лишається.

Біля влади стояв тоді консервативний уряд, уряд справжнісіньких поміщиків. Він зрозумів своє безсилля впоратися з селянським повстанням і передав владу дужчій і нахабнішій партії лібералів, хоч і такої само поміщицькій, а все ж з домішкою буржуазності.

Стан Румунії був критичний. Всі села, себто всю країну, охопило полум'я селянського повстання. Селяни палили маєтки, різали всіх поміщиків, що в цю пору — а вже була зима — ще не повиїжджали з маєтків. Особливо бурхливої форми прибрали повстання в Валахії, в бережних дунайських округах. Треба сказати, що великі власники й найлютіші експлуататори румунського селянства якраз і були в цих найбагатших округах з найбільш родючою землею. Навпаки, в округах, що перебували поблизу Карпатських гір, переважала дрібна земельна власність. Найдужче ж боявся румунський уряд того, що військо, надіслане вгамовувати селян, може зректися стріляти в них.

Тому ліберали з першого ж дня почали працювати особливо енергійно, давши військовому командуванню повну волю вчинків. І воно розстрілювало селян та нищило села артилерією, як лише хотіло. Другим ділом лібералів була блискавична розправа з робітничим рухом, що в переддень селянського повстання тримав владу по містах у повсякчасній тривозі. Звичайно, уряд боявся об'єднання робітників з селянами, а могло ж бути, що таке об'єднання і відбулося б, незважаючи на те, що між молодими іще робітничим і стихійним селянським рухами не було ніякого організаційного зв'язку. І це сталося б напевне, коли б уряд не зумів ізолювати село від міста. А щоб знешкодити робітничий рух по містах, було вжито цілої низки заходів, от як труси, конфіскація соціалістичних газет, закриття помешкань професійних союзів і організацій, арешти ватажків робітничого руху. Розуміється, в першу чергу арештували мене. Вже 15 березня в румунській палаті депутатів Мартіломан, колишній міністр-консерватор, поставив новому урядові в особі голови ради міністрів Дмитра Стурзи запитання про заходи, що їх уряд вважає потрібним ужити відносно організації «Робітничої Румунії», чий орган видрукував відозву до солдат із закликом не стріляти в селян. Стурза відповів, що заходів уживається, а що ж до мене, то в руках уряду вже є матеріали, і вони доводять, що я не румунський громадянин. Тому що я був військовим лікарем у запасі, то спочатку румунській владі спало на думку знешкодити мене мобілізацією в армію; вперто кружляли навіть чутки, що мене пошлють у побойовисько, де вжито буде відповідних заходів до ліквідації мене повнотою. Згодом, однак, з погляду поліції виявилася недоцільність посилати мене вкупі з моїм полком якраз на повстання; отже, не встиг іще я спакуватися на дорогу за своїм полком, що вже виступив, як отримав новий наказ — затриматися в казармі.

Це діялося в Констанці. В Букарешті, Галаці, Браїлові були арештовані інші товариші. Нещадна розправа з селянами пішла надзвичайно хутко. Це я міг бачити з газет, що мені приносили офіцери, а крім того до мене надходили ще й сторонні відомості, і вони свідчили проти румунського уряду ще дужче, ніж друковане в газетах. Я визнав за потрібне повідомити про ці нелюдські звірства своїх товаришів у Парижі і мій лист було вміщено в газеті «Юманіте» як статтю. Звичайно, з погляду військової дисципліни я допустився злочинства і за це мене згодом було покарано, щоправда, не дуже тяжко: мене позбавили чина офіцера «армії його величності румунського короля, як негідного носити офіцерські еполети».

Значно тяжче відбилася не тільки на моїм власнім житті, а й на робітничім русі Румунії інша, вже підготовлювана румунським урядом кара — вислання мене з Румунії. Одірвати агітатора й пропагандиста від живої роботи, позбавити його живого зв'язку з робітничими масами — це кара, найтяжча в світі. Хоч і не було жодних законних підстав допуститися такого самовольства, однак румунський уряд і цього разу не завагався перед порушенням своїх же власних законів. Проте, він помилився в своїх сподіванках на те, що й це самовольство минеться йому так само дурно, як минулося вже чимало іншого. Ні робітничий рух, скільки він іще животів у Румунії, ні так само я, — ніяк не мали на думці миритися з цим злочинством румунського уряду. Ми заприсяглися, що боротьба проти доконаного румунським урядом беззаконства мусить завершитися його поразкою і нашою перемогою. І ми додержали свого слова. Протягом п'яти років питання про мій поворот у Румунію і про поворот мені моїх політичних прав стало практичним завданням, і довкола нього розгорталася класова боротьба румунських робітників. Звичайно, румунський робітничий клас не забував й інших своїх завдань, але змусити уряд поважати права робітників, — це теж було б однією із значних перемог, що за них може мріяти робітничий клас під буржуазним ярмом.

Тут нема місця на переказ усіх стадій, що через них пройшла ця боротьба.

В самій Румунії в цю боротьбу поволі втягнуто було крім робітничого класу ще й частину дрібної буржуазії. Одного часу в політичному житті Румунії групування йшло відносно лінії: за мій поворот, чи проти мого повороту. Боротьба ця перейшла й за межі Румунії. Румунським робітникам у їхній боротьбі проти ліберального уряду діяльно допомагала соціал-демократична преса всієї Європи, і навіть частина дрібнобуржуазної радикальної преси.

Як я вже зауважив, ця боротьба закінчилася моїм поворотом на початку 1912 р. Під час мого вигнання я, розуміється, і далі брав участь у керівництві румунським робітничим рухом, і далі співробітничав у газетах партії та професійного руху, і навіть протягом року видав 12 книжок соціал-демократичного журналу «Соціальна будучина». Крім того я підготував дві книжки різного змісту: одну на румунській мові — «З царства самовольства й боягузства» і другу на французькій — «Боярська Румунія». Першу призначено було для робітників у Румунії, другу ж для інформації соціалістичних партій і громадської думки за кордоном; обидві вони доповідали про утиски румунським селянам і робітникам від румунського уряду. В них освітлено було також і мою справу.

Року 1909-го я нелегально повернувся в Румунію і був арештований, але мене не віддали під суд за порушення закону, а просто знову вислали. Тут вийшов гучний скандал, бо я противився і мене мусили віпхнути в вагон силою. З другого боку, угорська влада зреклася прийняти мене, і мене пересилали, як пакунок, з однієї території на другу, аж доки після дипломатичних переговорів між австро-угорським і румунським урядами, угорська влада погодилася залишити мене на своїй території.

Мої розрахунки і розрахунки товаришів з нашої організації було побудовано на повторенні процесів, що служили б нам засобом для агітації й організації. Уже раніше, під час мого вигнання в 1908 р. в березні і квітні, румунський уряд загнав мені два процеси, де, щоб виправдати моє вислання, що було незаконним актом, бо ж у Румунії не було такого закону, який дозволяв би урядові висилати своїх власних громадян, — румунська влада пускалася просто аж на неймовірну юри-

дичну крутню і не посоромилась навіть сфабрикувати проти мене фальшиві документи.

Ми намагалися поставити процес у моїй присутності, але румунський уряд волів краще хутчії пустити мене на волю за кордон, аніж тримати в тюрмі і створювати проти мене процес, що в руках румунської робітничої партії і моїх власних став би засобом боротьби проти уряду і буржуазії. Коли в жовтні 1909 р. я спробував прохопитися в країну, то румунський уряд заарештував мене й перекинув на угорську територію, наказав газетам нічого про це не повідомляти. А як незважаючи на цей наказ факт арешту в газетах таки промайнув, то румунський уряд став категорично його спростовувати. Румунське робітництво, з досвіду знаючи, що румунський уряд здатний на чисто всяке беззаконство, добачило в спробі румунського уряду приховати факт мого арешту й не перепустити мене на угорську територію — лиху ознаку злочинних намірів румунського уряду відносно мене. 19-го жовтня обурені робітники Букарешту, особливо роздратовані звісткою в вечірніх газетах про намір Братіяно скоріше мене знищити, ніж пустити назад у Румунію, — влаштували демонстрацію на вулицях, що закінчилася кривавим побойовиськом з поліцією. Кілька десятків робітників було поранено, а близько 30 чоловік, серед них ватажки професійного і політичного робітничого руху, заарештовано. У ту ж ніч їх нещадно бито було в поліцейських льохах Букарешту.

Всі ці огидні факти викликали протест не тільки в самій Румунії — в усіх її більших і менших робітничих центрах та в буржуазно-демократичній пресі, але й поза межами Румунії. Боротьба між робітниками й урядом загострюється. Трапляється невдалий замах на Братіяно. Дарма, що в організації його, як виявилось, брала участь сама поліція, він все ж стає гаслом до нових утисків на робітників, на правострайків і на права союзів. Уряд Братіяно не міг далі лишатися біля влади і під прокльони робітників подався геть, уступивши своє місце урядові консерваторів з Карпом на чолі.

В лютому 1911-го р. я знову нелегально приїжджу до Румунії і цього разу мені щастить проскочити аж у столицю. Зв'язавшись з товаришами, я знову віддався в руки судової влади. Але ж румунський уряд і цього разу, замість розкрити переді мною браму тюрми, воліє краще знову кинути мене на чужу територію, а як угорські шляхи було вже скомпрометовано, то румунський уряд силкується перекинути мене на болгарську територію. Але ж його спроби пересадити мене через болгарський кордон у двох пунктах також зазнають невдачі. Не міг уряд вислати мене і в Росію, і лишалося тільки море. Мене всадили на пароплав, встромили в руки румунські паспорти і випровадили на Константинопіль. Але ж і тут через кілька днів, на домагання румунської поліції, молодотурецька влада мене заарештувала. Протест турецьких соціалістичних депутатів вирятував мене з турецької тюрми. Після цього я виїхав у Софію і поставив щоденну соціалістичну газету «Вперед»; її найпершим завданням була боротьба проти болгарського войовничого націоналізму, що готував балканську війну. Звичайно, на мене насіли болгарські націоналісти з усіх боків. І так само, як у 1907 р. румунська преса обвинувачувала мене, ніби я — агент руського генерального штабу, так тепер болгарська преса стала обвинувачувати мене в тім, ніби я — агент турецького уряду. Були навіть і такі люди, що подавали певну цифру турецьких лір, немов би виданих мені турецьким урядом під час однієї моєї подорожі в Салоніки.

Тим часом у Румунії відбувалася зміна мені на користь. Найпершим ворогом нашого робітничого руху була ліберальна партія, що представляла собою не тільки поміщиків і арендаторів, а ще й, найбільше,

промисловий капітал. Після кількох зроблених селянам попущень, що певним чином село заспокоїли, консерватори надумалися, що їм до деякого часу нема чого боятися нових виступів з боку селянства, і що тепер робітничий рух може прислужитися якраз консервативній стратегії в боротьбі проти лібералів. Так чи сяк, а після другого мого повороту і другого вислання за кордон, консерватори заявили, що вони не від того, щоб моє діло їй переглянути. Наказ про вислання було скасовано, і спеціальний суд повернув мені мої політичні права. Це було в квітні 1912 р.

Та не довго довелося нам користуватися з періоду «мирного» партійного будівництва.

Восени 1912 р. спалахнула перша балканська війна і з того часу Румунія і весь Балканський півострів вступили в добу воєн.

Але перше ніж говорити про цей період, я мушу ще згадати, що за час мого п'ятилітнього вигнання я, як румунський делегат, брав участь у двох міжнародних з'їздах — у Штутгарті і Копенгагені.

Крім того, я представляв румунську партію в 1911 р. на конференції балканських соціалістичних партій, що відбулася в Білгороді. Того ж таки року я виступив з дорученням Міжнародного Соціалістичного Бюро на мітингу проти турецько-італійської війни. А влітку 1912 р., напередодні першої балканської війни, я організував у Константинополі конференцію балканських соціалістичних партій, що виробила програму протичинення підготовлюваній війні. Але запобігти цій війні не пощастило. Після початку першої балканської війни я виїхав в Брюссель на засідання Міжнародного Соціалістичного Бюро, де було ухвалено постанову про скликання надзвичайного Базельського з'їзду. На ньому, однак, побувати мені не пощастило, бо в цей час я був надто перетяжений боротьбою проти того, щоб у війну вв'язувалася ще й Румунія. Але й цьому нам запобігти не пощастило. Румунія таки встряла в другу балканську війну і захопила частину Болгарії, не зустрівши ніякого опору: всі болгарські військові сили перебували тоді на грецькому, сербському й турецькому фронтах.

Румунія встигла нажитися за рахунок Болгарії, захопивши у неї багату провінцію Добруджу — між Дунаєм і Чорним морем. Звичайно, вся румунська соціал-демократична партія протестувала проти цього грабунку чужої території, але ж найбільше за цей протест перепадало мені, бо ж до всього іншого мав я ще й нещастя бути болгарського походження.

Не минуло й року після закінчення другої балканської війни та підписання Букарештського миру, як насунули хмарою ознаки нової війни.

Як відомо, Румунія не вступила в імперіалістичну війну на самому її початку. Румунський уряд торгувався. Він вичікував, поки виясниться, хто переможе, і з кого можна буде більше здерти. За цей період, починаючи з серпня 1914 р. і до серпня 1916 р., коли Румунія встряла в війну, румунській соціал-демократичній партії довелося пережити дуже тяжку боротьбу. В осередку Румунії ми повинні були оборонювати нейтралітет країни проти двох військових партій — русофільської й германофільської; тобто проти тих, що бажали змусити Румунію воювати на боці Росії й Антанти, і тих, що бажали змусити Румунію воювати на боці Німеччини проти Антанти. Румунія стала ареною, де зустрілися політичні змагання двох груп держав. Боротьба була запекла. Ми знали моменти перемоги, коли відчували, що під важким кулаком робітника здригнуться імперіалістичні посіпаки хижацьких коаліцій, і війни не буде. Але бували й моменти, коли військова партія, одержуючи перемогу з осередку й зовні, підносила голову, почувавши за собою

силу, що говорила мовою військових перемог тої чи другої групи держав.

Боротьба не обмежувалася на нечуваній, як на гостроту, газетній полеміці, мітингах та вуличних демонстраціях. Подеколи набувала вона й більш трагічного характеру. В балканських країнах з дикунськими поліційними звичками не раз дрюк і револьвер заступають політичні аргументи під час політичної боротьби. Ще року 1913 в Тульчі розпочата нашою партією виборна кампанія зустріла собі опір організації поліційної банди хуліганів. Робітників бито на вулицях і в поліційних льохах. Відносно ж мене вжито було більш культурних засобів — мене обливали водою з протипожежних машин і обмежилися лишень на арешті та на відданню під суд за зневагу влади, зокрема — прокурора. Присудили до двох тижнів тюрми, що я їх висидів в Тульчі. Але коли розпочалась війна, то замість дрюків і протипожежних машин мусили вже ми мати діло з револьверами й гвинтівками. У Фокишанах ми мусили одстрілюватися від банди, що засіла на мене й на моїх товаришів, коли ми виходили з вагона. А в червні 1916 р. в Галаці робітнича демонстрація зустріла сальву роти солдат; дев'ять чоловік полягло на камінні вулиці, а десятків зо два поранених було занесено по лікарнях. Випадково виїхавши напередодні з Галацу, я в самій демонстрації брати участі не міг, але на другий же день мене заарештовано, одвезено в Галац, і проти мене розпочато судове слідство за організацію бунту проти влади.

Вся оця гидота викликала вибух обурення серед робітників. В Букарешті було оповіщено загальний страйк, що погрожував поширитись по всій Румунії. Уряд, що вже мабуть ухвалив розпочати війну, очевидно, не зважився перед самою війною викликати в країні заколот, і тому звільнив як мене, так і інших заарештованих товаришів. Через 2 місяці Румунія вступила у війну, а ще через місяць мене знову заарештовано. І румунський уряд тягав мене за собою весь час свого відступу з Букарешту до Яс. Першого травня 1917 р. я був визволений руським гарнізоном у Ясах. Цей революційний акт, зустрінутий вітанням з боку робітників Росії, Румунії і інших країн, викликав обурення не тільки румунського уряду, а й російського Тимчасового уряду. Гучков телеграфічно висловив догану Яській Раді робітничих і селянських депутатів. А з другого боку, Тимчасовий уряд з першого ж дня мого приїзду в Росію став уважно стежити за всіма моїми вчинками, так же само, як і за вчинками інших товаришів румунських соціал-демократів, революціонерів, що прибули в Росію. Наївшись жаху в перші дні лютневої революції, уряд румунських поміщиків з Братіяно на чолі незабаром знайшов собі найкращих друзів в особі російського Тимчасового уряду, як того, що на чолі його був князь Львов, так і того, що в ньому згодом головував Керенський. Соціаліст-революціонер не тільки видав на домагання румунського уряду, як свідчить його архів, накази, щоб над нашою діяльністю організувати найпильніший догляд, але ще й не від того був, аби видати румунській владі декого з румунських товаришів, зокрема товариша Бужора, та вжити заходів і проти мене.

Першим містом, де я опинився на території тодішньої революційної Росії, була Одеса. Тут я почав свою боротьбу проти війни і проти обронництва, що викликала проти мене кампанію Цурцева, Алексинського і інших. Переїхавши до Петербурга, я вів далі ту ж саму лінію. Хоч я й не входив організаційно в партію більшовиків і в деяких питаннях не погоджувався з ними, однак в очах ворогів робітничого класу був чимсь одним з більшовиками. Орган Плеханова «Єдинство» нагадував мені, що я чужинець і не повинен надуживати гостинності. Іншими словами, мені погрожували висланням, якщо я буду вести свою

роботу далі. Під час корніловщини тоді есер, а нині комуніст Семьонов повідомив мене, що 26-го серпня, якщо не помиляюсь, генерал Лукомський видав зі ставки Корнілова наказ заарештувати мене. Я вжив заходів обережності і деякий час мене переховувала більшовицька організація на чолі з тов. Високовим у Сестроріцькому патронному заводі. Звідси я переїхав у Кронштадтську більшовицьку організацію. Після ліквідації корніловщини я поїхав у Стокгольм, де мала відбутися конференція цімервальдців. Тим часом відбулася жовтнева революція. В грудні я був уже в Петербурзі і на початку січня виїхав як комісар-організатор Наркомради РРФСР на південь разом з експедицією матросів, що на чолі її стояв відомий товариш Залізняк (згодом загинув під час громадянської війни). Перебувши деякий час у Севастополі та зорганізувавши там експедицію на Дунай проти румунської влади, що захопила вже Бесарабію, я вирудився з експедицією в Одесу.

Тут було зорганізовано Верховну автономну колегію для боротьби з контрреволюцією в Румунії й на Україні. Як голова цієї колегії і член Румчерода я лишався в Одесі аж до окупації міста німцями. З товаришами, що працювали тоді на Україні, мені довелося пережити трагедію нашого відступу перед австро-німецькою імперіалістичною армією. З Одеси я поїхав у Миколаїв, звідти в Крим, потім у Катеринослав, де взяв участь у Другому з'їзді Рад України, потім у Полтаву і Харків. Приїхавши до Москви, де я лишався загалом не більше місяця, я вирудився на чолі делегації вести мирні переговори з Українською Народною Республікою, тобто з Центральною радою. Ця делегація мала приїхати в Курськ, до нас. На чолі її мав стояти, здається, Севрюк чи Порш, не пригадую — хтось з українських с.-д. чи с.-р. Однак замість зустрічі української делегації нам довелося одержати звістку про переворот Скоропадського. Вичікуючи на можливість вести переговори, мені довелося влаштувати перемир'я з німцями, що наступали всім фронтом з Ростова до Білої Церкви. Уряд Скоропадського запропонував нам приїхати в Київ, гадаючи, що зробить нас більш охочими робити попущення, якщо він оточить нас своєю вартою та тероризуватиме кампанією в київських білих газетах, а найперше — німецькими генералами й дипломатами, що були необмеженими хазяїнами тодішньої України.

В Києві мені довелося пробути 5 місяців. Завдання керованої мною мирної делегації полягало в тому, щоб перед робітничими й селянськими масами України висвітити справжню політику Радянської влади, протиставляючи їй політиці Скоропадського, Центральної ради, агентів германського імперіалізму і руських поміщиків.

Повернувшись із Києва в Москву, я одержав надзвичайну місію в Німеччину вести там переговори з німецьким урядом на ту ж таки тему — про заключення мирної угоди з Україною. Але з Берліну разом з руським послом Йоффе, Бухаріним і іншими товаришами я був німецьким урядом висланий. Ми ще були в дорозі, в місті Борисові, як ударила німецька революція. Через деякий час Центральний Виконавчий Комітет вирудив мене в числі інших делегатів у Берлін — взяти участь у I з'їзді німецьких Рад робітничих і селянських депутатів. Але німецька військова влада затримала нас у Ковні і повернула назад у Росію. Після короткого перебування в Гомелі, де тоді ліквідували німецьку владу, я приїхав у Москву. Звідси викликав мене Центральний Комітет Комуністичної Партії (б.) України на пост Голови Ради Народних Комісарів.

Про перехід моєї діяльності з січня 1919 р. я вважаю зайвим вам говорити, бо ж він збігається з історією Української Радянської Республіки. Її ви знаєте так само, як і всі інші робітники і селяни України.

З комуністичним привітанням Х. Раковський.

За час від 1914 до 1916 року моя діяльність не обмежувалась на боротьбі проти імперіалістичних зазіхань румунської буржуазії і румунських поміщиків. Я зробив усе, що лишень міг, щоб зв'язатися з тими партіями, угрупуваннями й окремими товаришами, що за кордоном лишилися вірні заповітам робітничого Інтернаціоналу.

В квітні 1915 р. на запрошення італійської соціалістичної партії я приїхав на міжнародний мітинг проти війни в Мілані. Вертаючись та спинившись у Берні, я зв'язався з т. Леніним і швейцарською робітничою партією. Ще до цього часу я мав зв'язок з т. Троцьким, що керував тоді газетою «Наше слово» в Парижі. Ці переговори й зустрічі завершилися скликанням відомої цімервальдської конференції в вересні того ж року.

Перед цим влітку в Букарешті відбулася конференція всіх балканських соціалістичних партій, що цілком виразно стояли на класовій і інтернаціональній платформі. Таким чином, з цієї конференції було виключено партію болгарських соціал-демократів опортуністів (широких). Було створено революційну балканську робітничу соціал-демократичну федерацію, що включала румунську, болгарську, сербську і грецьку партії. Було вибрано центральне бюро, а секретарем його настановлено мене. Осідком бюро було призначено Букарешт. Бюро стало випускати бюлетені на французькій і німецькій мовах. Таким чином, до скликання міжнародної конференції в Цімервальді балканські партії вже на своїй Букарештській конференції висунули свою лінію непримиренної боротьби проти імперіалізму й угодівців, зрадників робітничих інтересів.

Мені пощастило взяти участь і весною 1916 р. на Бернській конференції цімервальдців і виступити там разом з т. Леніним на міжнародному робітничому мітингу. Прибути на Кінтальську конференцію я вже не мав змоги, бо Румунія встряла в війну, кордони були для мене закриті і сам я незабаром опинився у в'язниці.

Мушу додати сюди ще два факти: по-перше, моє співробітництво в паризькому «Нашому слові», а по-друге — видану мною брошуру на французькій мові «Соціалісти й війна». Ця брошура була полемікою з французькими й іншими угодівцями. Приводом до написання її стався лист одного французького соціаліста Шарля Дюма, секретаря міністра Жюля Геда, звернутий до мене з запросинами стати на точку погляду французької соціалістичної партії. Цю мою брошуру перекладено було в більшій її частині на німецьку мову і видрукувано в віденському журналі «Боротьба», а крім того перевидано вдруге в Парижі — комітетом відновлення міжнародних відносин. До другого видання я написав низку статей, видрукуваних у «Нашому слові». Ними я вніс у свою брошуру повну теоретичну ясність.

Моя участь у зусиллях групи руських, німецьких, швейцарських, італійських, польських, шведських і інших товаришів відбудувати III Інтернаціонал викликала цькування мене не тільки в Румунії, а й в Італії, Франції, Росії і т. д.

ЦДАЖР УРСР, ф. 177, оп. 2, спр. 815, арк. 1—24. Машинописний текст.

Трибуна передового досвіду

З ДОСВІДУ РОБОТИ ПО ВИВІРЦІ ОПИСІВ У ЦДІА УРСР У м. КИЄВІ

Одним з основних видів роботи по приведенню науково-довідкового апарату на рівень сучасних вимог є вивірка описів. У архівах, де зберігаються документальні матеріали дожовтневого періоду, більша частина описів є діловодними, тому необхідність проведення їх вивірки набуває особливого значення. У ЦДІА УРСР у м. Києві вивірка описів здійснюється з метою перевірки правильності облікових даних, підготовки до проведення перевірки наявності, підготовки до передруку. Достовірність облікових даних по кожному опису дозволяє насамперед уникнути подальшого нагромадження помилок при внесенні змін, як, наприклад, це набуло поширення на основі неправильно виведених цифр у перших підсумкових записах до описів, складених у 1956 р. Чітко встановлена кількість вибулих та літерних справ, зазначення їх номерів, а також номерів, пропущених за описом, полегшить проведення перевірки наявності. При проведенні вивірки необхідно простежити за обліковою документацією рух справ, доля яких не ясна, що може стати базою для проведення їх розшуку, і, в разі негативного результату, допоможе обґрунтувати зняття їх з обліку. Необхідність цієї роботи викликана й тим, що більшість матеріалів постраждала під час Великої Вітчизняної війни. Насамперед це стосується крупних фондів, що мають розширену структуру та об'ємні порічні описи, стан яких, як фізичний, так і з точки зору вимог, висунутих до НДА, є далеко не задовільним (наприклад, описи ф. 127 Київська духовна консисторія). Утруднює користування описами ф. 127 велика кількість вибулих справ, в окремих описах (600—900-х) — до 80—90 %.

У 1956 р. в архіві було проведено масову утилізацію; здійснювалась робота по встановленню точної кількості справ, що зберігаються у фондах. Перевірка наявності справ не дала позитивних результатів, а лише ускладнила роботу з обліковою документацією, у зв'язку з тим, що зняття справ з обліку проводилось за двома різними документами. З одного боку — це листи перевірки наявності, з другого — відбіркові списки на утилізацію. При такій постановці питання не вдалося запобігти технічних помилок, пов'язаних з великою кількістю вибулих справ, — пропусків, помилок у підрахунках та ін. Крім того, наявність цих двох документів призвела до таких прикрих помилок, як, наприклад, двічі зняті з обліку справи по обох документах; не зняті з обліку, але фактично відсутні справи та ін.

Розпочавши у 1981 р. вивірку описів у такій вкрай утрудненій ситуації (в першу чергу були вивірені описи фондів I категорії та особливо цінні), працівники ЦДІА УРСР у м. Києві зіткнулись ще з цілим рядом методичних та технічних труднощів. Так, єдиною відомою розробкою з питань методики є праця співробітників ЦДВІА СРСР з вивірки усіх складових частин облікового і науково-довідкового апаратів. Вивірці описів у ній присвячено лише один розділ, і, на жаль, у ньому не можна знайти відповіді на цілий ряд питань, що виникли в ході нашої роботи.

Вивірка описів проводиться в архіві в певному порядку. Перш за все здійснюється перевірка нумерації справ у описі, при цьому фіксує-

ться всі літерні та пропущені номери, а також номери вибулих справ. Серед літерних справ можуть бути справи, що мають самостійний номер або не мають його, наприклад: 125, 126, 126а, 127... або 125, 126а, 126б, 127... Цей нюанс обов'язково фіксується, тому що він має значення при подальших підрахунках у підсумковому записі. Іноді зустрічаються справи в частинах, яким не присвоєно літерних номерів. Це справи під одним номером, наприклад: 127 ч. I, 127 ч. II та ін. Як правило, в процесі вивірки їм присвоюються літерні номери (127 ч. I — 127, 127 ч. II — 127а, 127 ч. III — 127б і т. д.). У випадках, коли кількість їх номерів перевищує число літер в алфавіті, — залишають без змін. Все, про що йшлося вище щодо самостійних номерів, стосується і справ у частинах.

У щорічних описах, нумерація яких починається з першого номера за кожний наступний рік, всі дані фіксуються окремо за кожний рік, підсумкові записи складаються також за кожний рік. У кінці опису складається загальний підсумковий запис, де враховується загальна кількість справ за всі роки.

Після перевірки нумерації справ у опису та реєстрації всіх літерних, справ у частинах, пропущених і вибулих проводиться підрахунок справ, наявних у опису. Для цього до останнього номера справи по опису додається кількість літерних і віднімається від одержаної суми кількість пропущених та вибулих. При цьому проводиться ретельна звірка їх номерів з номерами, вказаними в попередніх підсумкових записях, — як загальних, так і окремих (складених при внесенні змін). Перші підсумкові записи, практично до всіх описів, датовано 1956 р., але в них не зазначено номери вибулих справ, лише їх кількість. Досвід роботи показав, що при звірці необхідно користуватися актами про зняття з обліку справ за результатами перевірки наявності та аркушами перевірок. Така звірка необхідна як при збігу одержаного числа наявних справ з числом в останньому підсумковому запису, так і при розбіжностях між ними. У першому випадку це необхідно для того, щоб запобігти помилок, які не впливають на кількість наявних справ: наприклад, помилковий штамп у сусідніх справах, компенсація однієї помилки іншою. У другому, при розбіжності одержаних даних з даними останнього підсумкового запису, це необхідно для виявлення конкретних розбіжностей. У даному випадку після звірки виявляються номери справ, що не увійшли до попередніх записів. Тут, як і в першому варіанті, необхідно вивчити не тільки листи перевірок, а й акти, у яких зафіксовано всі наступні зміни, що вносились до опису; якщо ж розбіжностей за конкретними справами не виявлено, помилку слід шукати в підрахунках (арифметичну), починаючи з першого підсумкового запису. Після виявлення помилок, при можливості їх усунення, складається акт про внесення змін до підсумкового запису, де зазначаються помилки та дійсна кількість наявних справ.

У ЦДІА УРСР у м. Києві розроблено уніфіковані форми актів на всі помилки, які доводиться найчастіше виявляти. Зміни проводяться за всією обліковою документацією (аркуш фонду, реєстр описів, щорічні зведення про зміни в обсягу фондів для фондового каталога Головархіву УРСР та Головархіву СРСР), а також у самому описі. Після цього складається остаточний підсумковий запис за результатами вивірки, у якому зазначаються: останній номер справи за описом, пропущені номери, номери усіх літерних та вибулих справ, а також кількість наявних справ. Завідуючий фондовим відділом та співробітник, який проводив вивірку, засвідчують підсумковий запис. У випадку, коли немає можливості зняти з обліку невиявлені під час вивірки справи, підсумковий запис до опису складається без урахування помилок. При цьому у книзі

вивірки в графі «примітки» фіксуються помилки із зазначенням номерів відсутніх справ. Факт відсутності справ відбивається в аркушах перевірки наявності, проводиться їх розшук і залежно від його результатів та від того, знімаються справи з обліку чи ні, — складається новий або ж залишається старий підсумковий запис.

Розглядаючи найбільш поширені помилки, що зустрічаються в описах, їх можна умовно поділити на кілька груп. Перша — арифметичні або технічні помилки. Сюди слід віднести випадки, коли в процесі роботи було невірно підраховано зазначені вибулі, пропущені або літерні справи та зроблено помилкові арифметичні дії при підрахунках справ і описів, що є в наявності. Друга — помилки, виправлення яких веде до збільшення числа у підсумковому запису. Це справи, помилково враховані як вибулі, невраховані літерні, двічі враховані як вибулі. Третя — помилки, виправлення яких веде до зменшення числа у підсумковому запису. Це двічі описані та двічі враховані справи і невраховані пропущені номери. Існують й інші помилки, про які йшлося вище. Серед них такі, що не впливають на кількість справ по підсумковому запису, та більш складні, усунення яких неможливе до проведення перевірки наявності та розшуку справ.

Необхідно зазначити, що всі сумнівні моменти повинні вирішуватися тільки після перегляду справ. Існують випадки, коли слід проводити вивірку описів разом з перевіркою наявності. Це стосується, наприклад, ряду описів ф. 127, де кількість вибулих справ становить 5 тис., а справ, що є в наявності, не перевищує 300.

Облік вивічених описів ведеться шляхом складання на них карток, де на одній картці фіксується, як правило, група описів одного фонду із зазначенням кількості справ за складеним підсумковим записом. Тут же зазначається фізичний стан опису, кількість примірників, спосіб відтворення, вид.

Паралельно ведеться книга вивірки підсумкових записів до описів, що з одного боку дає можливість страхувати і дублювати дані картотеки (номери описів та кількість справ), з другого — відбиває процес вивірки опису. Ведення книги дає можливість мати цілісну картину проведення вивірки.

До 1985 р. працівники архіву користувалися книгою, складеною за методичними рекомендаціями ЦДВІА СРСР, але практика засвідчила, що книга такої форми не зовсім відповідає вимогам ЦДІА УРСР у м. Києві. У архіві було розроблено нову схему книги вивірки підсумкових записів до описів. Аркуш формату 12 заповнюється так: до лівої частини вноситься кількість справ за аркушем фонду, за останнім підсумковим записом, останній номер справи за описом. Сюди ж переносять номери всіх вибулих, літерних, пропущених справ, та справ у частинах (якщо вони є). До правої частини аркуша вносяться номери неврахованих літерних, пропущених та вибулих, виявлених під час вивірки. Далі йдуть графи «кількість справ за результатами вивірки» та «примітки». Така схема дає в цілому картину проведеної вивірки.

Вивірка описів є в архіві самостійним видом роботи і вважається важливою ланкою поруч з усіма іншими видами діяльності, спрямованими на створення повноцінного науково-довідкового апарату. В цілому, на наш погляд, цей вид роботи дозволить у перспективі піднести на якісно новий рівень облікову документацію й самі описи, як одну із складових частин науково-довідкового апарату.

К. А. ВІСЛОБОКОВ,
архівист I категорії ЦДІА УРСР у м. Києві

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

ДОКУМЕНТИ ЦДАЖР УРСР ПРО ТВОРЧУ АКТИВНІСТЬ РОБІТНИКІВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ У 1946—1975 рр.

В умовах реалізації курсу партії на прискорення соціально-економічного розвитку країни зростання творчої активності трудящих має стратегічне значення. «Авангардне місце в радянському суспільстві, — підкреслювалось на XXVII з'їзді КПРС, — належить робітничому класові. Завдяки своєму становищу в системі соціалістичного виробництва, політичному досвіду, високій свідомості й організованості, трудовій і політичній активності робітничий клас згуртовує наше суспільство, відіграє провідну роль у вдосконаленні соціалізму, комуністичному будівництві»¹. Звідси випливає думка про необхідність подальшого і постійного вдосконалення механізму залучення робітничого класу, всіх трудящих до вирішення актуальних завдань поворотного етапу в розвитку радянського суспільства.

Для успішного розв'язання цього завдання певне значення має вивчення і творче застосування досвіду, нагромадженого в попередні роки. У ЦДАЖР УРСР зберігаються документи, які розкривають історію виробничої діяльності робітничого класу у 1946—1975 рр., його роль і місце в промисловому розвитку республіки. Значний їх масив стосується західних областей УРСР. Це, зокрема, джерела, які дають можливість детально проаналізувати головні аспекти економічного розвитку західних областей на різних етапах соціалістичного будівництва, втілення в життя курсу партії і уряду про прискорені темпи індустріалізації, будівництва і введення в дію нових індустріальних комплексів і галузей, зростання рівня їх технічної оснащеності, показують як досягнення, так і труднощі цих процесів, невирішені питання. Тут же зберігаються документи про допомогу робітничих колективів братніх республік робітникам та ІТП Західної України. Названі джерела містяться у фондах Ради Міністрів Української РСР (ф. 2, оп. 7), Центрального статистичного управління УРСР (ф. 582, оп. 3, 9), Держплану УРСР (ф. 337, оп. 3), Уповноваженого ВЦРПС по УРСР (ф. 4957, оп. 1) та Української Республіканської Ради Професійних Спілок (ф. 2605, оп. 8). У перелічених фондах зберігаються постанови партії і уряду, довідки про економічну характеристику областей у післявоєнний період, матеріали про річні і п'ятирічні перспективні плани розвитку народного господарства, таблиці про обсяги капіталовкладень та їх використання, статистичні відомості про розширення асортименту виробленої продукції, зростання продуктивності праці, цифрові звіти про роботу підприємств, чисельність робітників, ІТП і службовців, підсумкові дані про виконання колективами народного господарських планів, матеріали про труднощі, пов'язані з відбудовою і соціалістичними перетвореннями. Значний інтерес становлять і архівні джерела, у яких йдеться про розвиток місцевої промисловості і промкооперації, їх діяльність у післявоєнний період, роль у забезпеченні населення областей товарами повсякденного вжитку, побутовому обслуговуванні, які, на жаль, ще мало вивчалися дослідниками.

У фонді Центрального статистичного управління УРСР відклалися зведені річні звіти про динаміку виробничо-промислового персоналу, матеріали обліку робітників, ІТП, службовців окремих галузей, довідки, інформації про професійну підготовку кадрів, стахановські школи, школи технімуму, систему навчальних комбінатів, стажування на провідних підприємствах країни, характеристики працюючих за віком, стажем роботи, професіями, системами оплати праці, таблиці чисельності училищ ФЗН. Ці матеріали містять дані про структурні зміни в складі робітників, шляхи їх формування і поповнення. З них дізнаємося, наприклад, що виробничо-промисловий персонал західних областей зріс з 1946 р. по 1960 р. більш як у 2,5 рази; лише протягом 1960 р. різними формами навчання було охоплено близько 30 тис. робітників масових професій (ф. 582, оп. 3, спр. 4415, арк. 1, 31, 39; спр. 55, арк. 1, 7, 149, 153, 155, 171, 173, 179, 181, 187; спр. 2049, арк. 13, 35, 77; спр. 2050, арк. 23, 37, 57, 98).

Документальні матеріали ЦДАЖР УРСР, зосереджені у фондах Уповноваженого ВЦРПС по УРСР, Української Республіканської Ради Професійних Спілок, Комітету по радіофікації і радіомовленню при Раді Міністрів УРСР та інших, показують

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1986, с. 60.

участь працівників промисловості в соціалістичному змаганні. У них містяться відомості про характер і методи роз'яснювальної та організаторської роботи партійних і громадських організацій по залученню трудящих мас до соціалістичного будівництва, про участь робітників у діяльності партійних, радянських і громадських організацій, в управлінні виробництвом, розміщення комуністів на найважливіших ділянках промислового виробництва, залучення новаторів і передових робітників до політико-виховної роботи. Значний інтерес при вивченні даної теми становлять постанови обкомів Компартії України і облвиконкомів, сесій обласних Рад, стенограми і річні звіти облвиконкомів, постанови пленумів облпрофрад, протоколи і стенограми зборів профактиву, робітничих колективів, об'єднаних нарад секретарів парторганізацій і голів фабзавкомів, новаторів і стахановців, інформації про роботу професійних організацій областей.

У названих фондах містяться також статистичні звіти про кількість учасників різних форм змагання, стенограми і протоколи робітничих зборів по прийняттю соціалістичних зобов'язань, трудові телеграми-рапорти, матеріали про патріотичні почини робітничих колективів, окремих робітників, біографії, характеристики, списки передовиків виробництва, відзначених урядовими нагородами, умови форм змагання, доповідні записки, інформації про поширення руху за комуністичне ставлення до праці.

Документальні матеріали свідчать про те, що партійні і профспілкові організації цілого ряду промислових підприємств домоглися значних успіхів у справі розвитку і організації соціалістичного змагання, передачі і популяризації набутого виробничого досвіду. Так, колектив Львівської взуттєвої фабрики № 3 (зараз фірма «Прогрес») став ініціатором декількох трудових починань: у 1954 р. в колективі народився почин за ліквідацію міжцехового контрольного апарату на основі впровадження суцільного поопераційного контролю якості на кожній виробничій операції; в 1956 р. — за зниження матеріальних і трудових витрат на кожній одиниці виробленої продукції; в 1958 р. — за понадпланове зниження собівартості кожної пари взуття; на честь XXI з'їзду КПРС — за випуск взуття тільки першим сортом. Фабрика виросла за порівняно короткий час у велике підприємство з сучасною технологією. Якщо львівські взуттєвики виробляли у 1946 р. 31 тис. пар взуття, рівень механізації на фабриці становив 3%, випуск взуття першим сортом — 26%, то в 1960 р. загальний випуск взуття склав 2500 тис. пар, рівень механізації — 78%, випуск взуття першим сортом — 99,8% (ф. 2605, оп. 8, спр. 1736, арк. 32, 39, 41, 42, 45, 47, 52, 64, 65; спр. 2920, арк. 6—10).

Велика група архівних матеріалів розповідає про соціалістичне змагання між робітничими колективами Російської Федерації, Прибалтики, Молдавії і західних областей УРСР. Серед них — договори-виклики на трудове суперництво, довідки, протоколи засідань штабів гласності, соціалістичні зобов'язання, вітальні телеграми, матеріали про взаємне стажування, поїздки делегацій на споріднені підприємства, про форми передачі виробничого досвіду.

Водночас аналіз документів дає підставу стверджувати, що в досліджуваний період існували труднощі і недоліки в організації і розвитку змагання. Сюди слід віднести передусім відсутність гласності, формалізм і адміністрування в процесі підбиття підсумків, прийняття занижених соціалістичних зобов'язань, недостатню увагу до обміну досвідом та організації стахановських шкіл, відсутність глибокого аналізу причин невиконання колективами державних завдань, часто штучне насадження різних форм змагання. Ці недоліки були проаналізовані в ряді партійних документів; заходи, накреслені по їх ліквідації, стали програмою діяльності місцевих партійних і профспілкових організацій по дальшому вдосконаленню соціалістичного змагання.

У фондах Укрпрофради зберігаються зведені статистичні звіти, які показують зростання учасників змагання в роки 8-ої та 9-ої п'ятирічок, а також стенограми профспілкових активів, конференцій, доповідні записки, довідки, інформації облпрофрад і міністерств. Документи свідчать, що з метою узагальнення існуючої практики організації змагання і вироблення рекомендацій при Укрпрофраді розпочала роботу на громадських засадах науково-методична рада з питань удосконалення організації соціалістичного змагання. В цілому ряді областей республіки, зокрема у Львівській та Чернівецькій, були проведені відповідні науково-практичні конференції.

Дослідники знайдуть у документах Укрпрофради цікаві матеріали, які показують, що становлення руху за комуністичне ставлення до праці проходило досить складно. У документах міститься інформація, яка розповідає про роботу ряду підприємств у цьому напрямку. Серед них — два підприємства комуністичної праці: Здолбунівський орден Жовтневої революції цементно-шиферний комбінат і Львівський завод газової апаратури. Робітничий колектив першого підприємства за високі показники був удостоєний звання «Підприємство комуністичної праці» (травень 1963 р.), але, не зупинившись на досягнутому, доклав максимум зусиль, щоб конкретними справами на виробництві і в побуті підтвердити його. За підсумками змагання на честь 50-річчя утворення СРСР колектив Здолбунівського комбінату було нагороджено ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Мі-

ністрів СРСР і ВЦРПС. На Львівському заводі газової апаратури після здобуття високого звання (травень 1969 р.), навпаки, заспокоїлись. Через деякий час тут значно погіршилась культура виробництва, з'явилися нарікання споживачів на якість продукції, допускались порушення трудової дисципліни, норм комуністичної моралі, у зв'язку з чим у 1971 р. звання «Підприємство комуністичної праці» заводу не підтвердили (ф. 2605, оп. 8, спр. 8190, арк. 31; спр. 8233, арк. 105—111). Дані матеріали свідчать, що в частині профспілкових і господарських організацій була послаблена вимогливість до учасників руху за комуністичне ставлення до праці, проявлялась поспішність при присвоєнні почесних звань, нерідко звання одержували колективи і окремі робітники, які не домоглися високих показників у праці.

Статистичні звіти Укрпрофради свідчать, що в 1971 р. у західному регіоні на промислових підприємствах працювали 2273073 робітники, 2023414 з них були учасниками соціалістичного змагання (89% від загальної кількості працюючих), 1077846 робітників (50,8%) — учасниками руху за комуністичне ставлення до праці. В 1975 р. з 2576098 робітників 2512268 брали участь у змаганні (97,5%), а 1346789 робітників (53,6%) — у русі за комуністичне ставлення до праці. В цьому плані глибокого і критичного вивчення вимагає цифровий матеріал про кількість учасників цієї форми змагання в республіці, окремих областях, галузях. Матеріали зазначених фондів дозволяють прослідкувати еволюцію різних форм змагання, суть і внутрішній механізм їх виникнення та розвитку.

Одним з напрямків творчої діяльності робітників промислових підприємств є їх участь у русі винахідників і раціоналізаторів. Значна кількість таких документів зберігається у фондах Держплану УРСР, Центрального статистичного управління УРСР, Української Республіканської Ради Професійних Спілок. Це — стенограми міжобласних і галузевих нарад раціоналізаторів і винахідників, технічної інтелігенції, довідки про механізацію виробничих процесів, статистичні таблиці про кількість запропонованих і впроваджених рацпропозицій, матеріали про результати проведення місячників збору технічних новинок, діяльність технічних кабінетів на підприємствах, пересувних виставок робіт раціоналізаторів і винахідників. Документи дозволяють вивчити шляхи налагодження зв'язків працівників наукових установ, університетів, інститутів з трудовими виробничими колективами. Зокрема, колектив науковців Львівського політехнічного інституту в кінці 40-х років налагодив ділові контакти з 200 підприємствами м. Львова й інших міст західного регіону. В результаті цього співробітництва науковцями і працівниками підприємств було складено ряд схем технологічних процесів, проведено паспортизацію обладнання та його впровадження, проводилися лекції з технічної тематики, видавалися брошури, організовувалися курси з швидкісних методів праці, проводилися науково-технічні конференції і наради, приймалися спільні соціалістичні зобов'язання з питань раціоналізації виробництва та ін. (ф. 2605, оп. 8, спр. 77, арк. 6—15, 74; спр. 539, арк. 2—4).

Значний інтерес викликають документи про окремі форми організації раціоналізаторської і винахідницької роботи, наприклад, про відкриття серед раціоналізаторів і винахідників особистих рахунків економії від впровадження технічних новинок, створення комплексних бригад тощо. Так, в роки 4-ої п'ятирічки на бориславських нафтопромислах були створені комплексні бригади раціоналізаторів, які склалися з робітників та ІТП. Такі бригади здійснювали весь цикл творчої розробки рацпропозиції, починаючи від конструювання, випробування кожної технічної новинки і до впровадження її у виробництво. Документи архіву свідчать, що на нафтопромислах Борислава робітники складали 82% від числа усіх учасників раціоналізаторського і винахідницького руху (ф. 2605, оп. 8, спр. 227, арк. 4—116; спр. 533, арк. 156—158, 163—165; спр. 537, арк. 76—92). У досліджуваних фондах зберігаються матеріали, які дають можливість проаналізувати негативні моменти в розвитку раціоналізації і винахідництва. Це були передусім відсутність експериментальної бази на підприємствах, безсистемність технічних і правових консультацій, а також не досить чітке визначення «вузьких» місць на виробництві, стихійність у зборі рацпропозицій, неврегульованість системи винагороди тощо.

Значний поштовх технічній творчості працівників промисловості дали рішення XX з'їзду КПРС, Всесоюзної наради новаторів виробництва, раціоналізаторів і винахідників, проведеної з ініціативи ЦК КПРС у Москві в жовтні 1956 р. Створення в 1958 р. Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР), розробка нового «Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції» також були спрямовані на активізацію технічної діяльності трудящих.

У цьому плані гідним уваги дослідників є досвід роботи, нагромаджений партійними і профспілковими організаціями Львівщини. Перш за все це широка система організаційних заходів: проведення районних, міських і галузевих конференцій раціоналізаторів і винахідників, нарад технологів, конструкторів, завідуючих заводськими лабораторіями, технічними кабінетами і бібліотеками, керівників бюро по раціоналізації і винахідництву, науково-технічних товариств, випуск бюлетенів, плакатів з аналізом «вузьких місць», організація виставок технічних новинок, поїздок на споріднені підприємства країни, розробка галузевих і тематичних планів з раціоналізації і

винахідництва, включення до умов соцзмагання пунктів з комплексної механізації, автоматизації виробничих процесів, впровадження нової техніки і технології. Ефективність такої діяльності проявлялась в тому, що промислові колективи Львівщини освоїли і почали серійний випуск на початку 60-х років більш досконалої техніки, приладів і обладнання: автобусний завод сконструював і почав випуск автобуса марки «Львів», завод автотранспорту — нову модель цих механізмів, «Львівсільмаш» — універсальний оприскувач, електроламповий завод — нову прямокутну електропроменеву трубку для телевізора «Темп-2» (ф. 2605, оп. 8, спр. 1275, арк. 1—24).

Вичерпну інформацію про розвиток і вдосконалення руху винахідників і раціоналізаторів у досліджуваних областях і в цілому по республіці, динаміку росту і склад його учасників, дані про проведення оглядів, конкурсів, конференцій та нарад, ефективність цих заходів у роботі ВТВР і НТТ у західному регіоні містять фонди Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ф. 5074, оп. 1) та Укрпрофради (ф. 2605, оп. 8). Серед них — статистичні звіти і таблиці, аналітичні довідки, постанови, протоколи та резолюції засідань республіканської та обласних рад ВТВР. Документи засвідчують авангардну роль робітників-комуністів у розгортанні технічної творчості. Так, у 1959 р. до лав ВТВР Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Ровенської, Тернопільської і Чернівецької областей влилось понад 7 тис. комуністів; комуністи, комсомольці і молодь складали в рядах ВТВР західного регіону майже 70% (ф. 5074, оп. 1, спр. 18, арк. 178, 630, 787).

Ряд документів розповідають про діяльність громадських творчих об'єднань ВТВР — комплексних творчих бригад, патентних бюро та груп, рад новаторів, конструкторських бюро та бюро технічної інформації. За 1959—1975 рр. чисельність комплексних творчих бригад раціоналізаторів зросла більше, ніж у 7 разів, а число учасників бригад зростало швидше, ніж членство у ВТВР. Наприкінці 1975 р. на промислових підприємствах західного регіону республіки діяло майже 1300 консультативних пунктів, які подавали допомогу робітникам у процесі технічної творчості. Такі пункти мали великий авторитет серед робітників; до них за консультаціями зверталися протягом року більше 20 тис. робітників (ф. 5074, оп. 1, спр. 18, арк. 2—3; спр. 630, арк. 2—26; спр. 787, арк. 2—34). В результаті діяльності винахідників і раціоналізаторів західних областей УРСР було зекономлено за період з 1959 р. по 1975 р. 925 млн. крб. Економічний ефект, одержаний від втілення винаходів і раціоналізаторських пропозицій по західному регіону, у 1959 р. становив 19 млн. крб., а в 1975 р. він досяг 100 млн. крб., тобто зріс більше, ніж у 5 разів (підраховано за даними: ф. 5074, оп. 1, спр. 17, 47, 629).

У фондах ЦДАЖР УРСР містяться документи, які розкривають й інші шляхи та динаміку участі робітників, ІТП в управлінні виробництвом, зокрема практику і ефективність проведення загальних зборів трудових колективів, прийняття і форми контролю за виконанням колективних договорів, діяльність постійно діючих виробничих нарад. Для цього дослідникові варто використати протоколи і стенограми робітничих зборів, засідань ПДВН, тексти колективних договорів, листи, тексти виступів робітників, інформаційні матеріали.

Документи ЦДАЖР УРСР з історії робітничого класу західного регіону мають не лише практичне значення, вони можуть широко використовуватися істориками і пропагандистами, особливо напередодні знаменної дати — 50-річчя воз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР.

В. І. БУРДЯК,
О. П. ІВАНИЦЬКА,
кандидати історичних наук

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ТИЛОВИХ РОБІТНИКІВ ТУРКЕСТАНУ НА УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна вимагала від країн, які брали в ній участь, багатих матеріальних ресурсів. З кожним роком зростала потреба царської армії не лише в солдатах, а й у тилових робітниках, на яких покладалося здійснення значних обсягів інженерно-технічних робіт на фронті, виконання військових замовлень на заводах і фабриках. У 1916 р. трудова повинність, яка була введена для прифронтової смуги, вже не могла задовольнити потреби армії. Тому царський уряд вирішив залучити до тлових робіт населення східних районів Росії, зокрема Середньої Азії, що, як відомо, не призивалося до армії. 25 червня 1916 р. Микола II видав указ про мобілізацію населення Туркестану для здійснення тлових робіт. Це викликало

хвилю невдоволення, однак виступи туркестанців у Самаркандській та Ферганській областях і Ташкентському повіті були швидко придушені. Новопризначений генерал-губернатор Куропаткін своїм наказом від 23 серпня 1916 р. розпочав мобілізацію трудящих Туркестану в тиллові частини. З 18 вересня 1916 р. по 1 березня 1917 р. у цьому регіоні було мобілізовано 123305 чоловік, яких відправили на роботи в центральні райони Росії та на Кавказ. Значна частина їх потрапила на Україну, де працювала на військових підприємствах Харкова, Києва, Одеси і т. п., а також у прифронтовій смузі Південно-Західного фронту. Саме в цей період тисячі туркестанців вперше побували на Україні, познайомилися з життям українського народу, під впливом революційно настроєних робітників та солдатів почали виступати проти самодержавства. Ця сторінка в історії взаємозв'язків братніх народів маловідома широким колам громадськості і дослідникам.

В архівах Української РСР, насамперед у ЦДІА УРСР у м. Києві та Держархіві Харківської області, зберігається ряд документів, у яких йдеться про перебування тиллових робітників Туркестану на Україні в роки першої світової війни. Найбільша кількість таких джерел відкладалась у ЦДІА УРСР у м. Києві. Вони сконцентровані у фондах Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу (ф. 715), Управління інженерно-будівельних дружин Комітету ПЗФ ВЗС (ф. 720), Управління окремого начальника шляхових робіт армій Південно-Західного фронту (ф. 720) та ін. У Держархіві Харківської області документи про роботу мобілізованих з Туркестану на військових підприємствах зосереджені в основному у фондах ряду заводів, зокрема Харківського паровозобудівного (ф. 749), заводу землеробських машин (ф. 259), машинобудівного «Герлях та Пульст» (ф. 562), а також ряду інших установ, організацій, підприємств промисловості і будівництва.

Як свідчать документи, Харків у роки імперіалістичної війни був центром розподілу «інородців» по інших промислових центрах України, де вони мали працювати в оборонній промисловості. Проте багато з них залишалося безпосередньо в місті і губернії. Так, на Харківському паровозобудівному заводі протягом 1916—1917 рр. працювали 155 тиллових робітників з Туркестану (Держархів Харківської області, ф. 749, оп. 1, спр. 2609, арк. 25—26). У фонді заводу дослідник знайде відомості про умови праці, життя мобілізованих, зарплату, яку вони отримували. Тут же є свідчення про невдоволення «інородців» своїм тяжким становищем, їх виступи. Аналогічного змісту джерела виявлено серед документів адміністрації заводу Мельгозе (ф. 259, оп. 1, спр. 92, арк. 10—13), де працювали 118 виходців з Туркестану. На особливу увагу заслуговують документи, що збереглися в фонді Акціонерного товариства машинобудівного заводу «Герлях та Пульст» (ф. 562, оп. 1, спр. 18, арк. 6, 15—20, 49—55, 65, 83—85, 102). Крім вищезазваної інформації, тут є списки «робітників-інородців». На інших підприємствах у відповідних документах вказувалися прізвища туркестанців, їх місце народження, професія тощо.

На заводі Гельферіх — Саде, приміром, робітник Т. Джурабаєв був направлений до ливарного цеху, М. Амур-Халмуратов — до слюсарного, А. Байтумаєв — на будівництво і т. д. (ф. 668, оп. 1, спр. 11, арк. 7—8). Така система розподілу давала змогу туркестанцям працювати тривалий час пліч-о-пліч з робітниками інших національностей, зокрема, росіянами, українцями, і переймати не лише їх навички в роботі, а й досвід революційної боротьби. Невдовзі «інородці», як доповідала адміністрація заводу Товариства Гельферіх — Саде вищестоящому начальству, разом з усіма робітниками підприємства брали участь в антиурядових виступах та демонстраціях (ф. 668, оп. 1, спр. 11, арк. 49). Деяких з них навіть заарештовували (там же, арк. 54).

Якщо в документах Держархіву Харківської області йдеться в основному про перебування туркестанців на підприємствах Харкова, то у фондах ЦДІА УРСР у м. Києві міститься значно ширша інформація про їх роботу на заводах і фабриках — у масштабах України (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 715, оп. 1, спр. 3660, арк. 8—14; ф. 702, оп. 1, спр. 83, арк. 40—41, спр. 393, арк. 123—130, 134—136). Багато тиллових робітників працювали, наприклад, на Маріупольських металургійних заводах, Сумському машинобудівному заводі (ф. 720, оп. 1, спр. 18, арк. 18) та ін.

Становище цієї категорії робітників було надзвичайно скрутним, час від часу серед них виникали епідемії, багато мобілізованих хворіли і потрапляли до госпіталів (ф. 715, оп. 1, спр. 3641, арк. 31—35). Крім того, царські чиновники, як тільки могли, прагнули нажитися на мобілізованих. Досить часто їм навіть не виплачували зарплати.

Якщо спочатку туркестанці покірно мирилися з таким становищем, то вже в перші місяці 1917 р. під впливом російських та українських робітників вони стали відкрито виступати проти свавілля царських чиновників. У юридичному підвідділі Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу виявлено скаргу Ю. Юсупова на лісовий відділ комітету, який не виплатив туркестанцям гроші за роботу на лісозаготівлі. У цьому документі розповідається, що 6-а сотня ешелону № 36675, яка була сформована у Ферганській області, прибула наприкінці 1916 р. до Києва. 3 січня 1917 р. Київська міська управа направила 190 тиллових

робітників на заготівлю лісу до Білорусії, де вони працювали до 8 квітня, тобто 95 днів. Однак обіцяну зарплату — 1 крб. у день — туркестанці не отримали (ф. 715, оп. 1, спр. 3657, арк. 3—4). Поаркушне ознайомлення з документами фонду 715 дало змогу виявити ще ряд аналогічних скарг (див. спр. 3659).

Вказані джерела говорять про те, як туркестанські робітники вносили посильний вклад у боротьбу проти існуючих порядків, разом з робітниками інших національностей прискорювали крах самодержавства.

Цей незначний за обсягом огляд джерел про перебування трудящих Туркестану на Україні напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції — лише перша невелика розвідка з порушеного питання. Необхідно провести широку дослідницьку роботу не лише в архівах УРСР, а й у ЦДВІА СРСР та державних архівах Середньої Азії, щоб в усій повноті відтворити цю маловідому сторінку історії. Є усі підстави стверджувати, що поглиблення і розширення цієї проблеми заслуговує серйозної уваги. Адже кожний, навіть не дуже значний, факт в історії зв'язків братніх народів Союзу РСР має надзвичайно важливе значення і заслуговує на увагу дослідників.

З. У. ЧАРІЄВ,
кандидат історичних наук

ІНФОРМАЦІЯ

Запоріжжя. У державному архіві області побували представники молоді Демократичної Республіки В'єтнам — керівні працівники Спілки комуністичної молоді Хо Ші Міна, які проходили практику в Запорізькій зональній комсомольській школі. Під час практичних занять в архіві їх учасники прослухали ряд лекцій і повідом-

лень з питань архівного будівництва в СРСР, джерельної бази Держархіву Запорізької області, використання архівних документів, дістали інформацію про діяльність комсомольської організації архіву. Гостей було ознайомлено також з експозицією виставочного залу держархіву області.

І. Г. НОСОВА

Представники молоді ДРВ під час відвідання Держархіву Запорізької області.

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВІДОМЧИХ АРХІВІВ

ВІДОМЧИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ВИРОБНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «КАТІОН»

Відомчий архів Хмельницького виробничого об'єднання «Катіон» здійснює комплекс робіт по збиранню, впорядкуванню, забезпеченню схоронності та використанню документів, що утворюються в процесі діяльності підприємства. Документи архіву зберігаються в ізольованому приміщенні загальною площею 82 кв. м, обладнаному відповідно до сучасних вимог. У архіві встановлено охоронно-пожежну сигналізацію, припливну вентиляцію з протипиловими фільтрами, металеві стелажі. Усі документи закартоновано у стандартні картонажі. На сьогоднішній день в архіві об'єднання знаходяться 714 справ постійного зберігання за 1972—1984 рр. та 18620 справ з особового складу. У встановленому порядку здійснюється передача документів на державне зберігання до міського архіву.

Протягом п'яти останніх років архів об'єднання посідає перше місце за підсумками роботи відомчих архівів м. Хмельницького. Це є яскравим свідченням організаторських здібностей, ділових якостей, дбайливого ставлення до документів завідуючої архівом Н. А. Самойлової.

Правильній організації роботи допомагає чітке планування. Щороку складається план роботи з розбивкою по кварталах, який включає заходи по комплектуванню архіву, упорядкуванню документів, забезпеченню їх схоронності та використанню. Таке планування допомагає правильно розподілити бюджет робочого часу, поліпшити культуру праці. Для визначення бюджету часу, його витрат на різні види робіт використовуються «Типовые нормы времени на работы по делопроизводственному обслуживанию» (М., НДІпраці, 1976). Плани складаються завідуючою архівом, затверджуються заступником директора об'єднання та погоджуються з Хмельницьким держміськархівом. Облік праці ведеться в таблиці робочого часу. Наприкінці кожного місяця, кварталу та року підбиваються підсумки за видами робіт та витраченим часом у робочих днях. За підсумками роботи складається звіт про виконання річного плану, один примірник якого надсилається до держміськархіву. Завідуюча відомчим архівом є членом комісії сприяння архівній справі при Хмельницькому держміськархіві.

Найважливішим завданням, яке розв'язує архів сьогодні, є впровадження по всіх напрямках діяльності «Основных правил работы ведомственных архивов» (М., 1986). Згідно з цими правилами здійснюється упорядкування справ. Перебудовано роботу експертної комісії, яку очолює заст. директора об'єднання. Наказом директора до її складу введено 7 найбільш кваліфікованих спеціалістів. Згідно з планом роботи проводяться засідання ЕК, на яких розглядаються номенклатури справ структурних підрозділів та зведена номенклатура об'єднання, описи документів постійного зберігання та з особового складу, акти про знищення справ зі строками зберігання, що минули, встановлюються та змінюються строки зберігання документів.

Експертна комісія розглядає і затверджує результати проведення експертизи цінності документів та їх відбору на постійне зберігання,

а також подає методичну допомогу працівникам структурних підрозділів у застосуванні Основних положень ЄДСД. Крім того, її члени організовують перевірки якості упорядкування документів, проводять наради з працівниками, відповідальними за діловодство у підрозділах. Засідання ЕК оформлюються протоколами. Систематична робота експертної комісії позитивно впливає на якість відбору документів, сприяє скороченню строків їх упорядкування і передачі на державне зберігання.

Згідно з «Основными правилами работы ведомственных архивов» проведення експертизи цінності документів здійснюється під методичним керівництвом Хмельницького державного міського архіву. Під час відбору документів на державне зберігання проводиться уточнення матеріалів з повторюваною інформацією. У випадку втрати документів постійного зберігання ЕК вживає заходів щодо їх розшуку. За результатами експертизи в об'єднанні складаються описи справ постійного зберігання та з особового складу, а також акти про виділення справ до знищення.

При формуванні, оформленні та науково-технічній обробці справ, у процесі впорядкування документів працівники відділів постійно використовують номенклатуру справ об'єднання. У 1987 р. вона була складена завідуючою архівом спільно з керівниками відділів об'єднання згідно з новими «Основными правилами работы ведомственных архивов», змінами в індексації справ, порядку їх розташування в описах структурних підрозділів та ін.

Схоронності документів та контролю за їх наявністю сприяє добре налагоджений облік; заведено книгу обліку надходження та вибуття документів.

Постійна увага приділяється схоронності та використанню документів з особового складу. Зберігаються вони відокремлено, у різних боксах, усі закартоновані; документи з особового складу широко використовуються при виконанні запитів громадян, яких щорічно надходить близько тисячі.

Документи архіву широко використовуються відділами заводу при розробці планів економічного та соціального розвитку, при вирішенні кадрових питань, організації наставництва серед молоді. Матеріали архіву беруть на озброєння й заводські партійна, комсомольська та профспілкова організації в ідейно-виховній та агітаційно-пропагандистській роботі. Широко використовують документи архіву з метою профорієнтації молоді при проведенні тематичних вечорів, як, наприклад, це неодноразово відбувалося у середньому професійно-технічному училищі № 18. За завданням керівництва об'єднання, запитамі структурних підрозділів архівом складаються інформаційні листи, тематичні переліки документів, архівні довідки.

Завідуюча архівом спільно з радою музею об'єднання та первинною організацією Товариства охорони пам'яток історії та культури здійснює велику пошукову і дослідницьку роботу. Вивчаються накази, розпорядження, звіти, протоколи зборів та конференцій минулих років. Вони стали основою для написання історії заводу, у трьох великих за обсягом розділах якої відображено найважливіші події життя підприємства, розповідається про його кращих трудівників, їх творчу, натхненну працю.

Чудовою традицією стало створення рукописної книги «Страницы памяти», до якої увійшли спогади працівників заводу, учасників Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., фотографії, листи. Ці матеріали було зібрано завідуючою архівом. Значну цінність становлять також зібрані нею ж спогади трудівників підприємства — учасників боїв за

визволення міста й області від німецько-фашистських загарбників. Значну працю вкладено у створення рукописної книги «Мой завод — моя гордость». В її основі — розповіді про ветеранів заводу, новаторів виробництва. І тут найбільший внесок зроблено завідуючою архівом. У результаті активної роботи по збиранню документів особового походження створюються фонди кращих виробничників, кращих майстрів, ударників комуністичної праці, переможців професійних конкурсів та спортивних змагань.

Музей заводу є центром пропаганди його революційних, бойових і трудових традицій. Тут зберігаються понад тисячу експонатів. 21 стенд висвітлює історію заводу, багатогранне життя його колективу. Стенди доповнюються альбомами, які інформують про різні грані життя заводу. Серед них — альбом «Наши депутаты», де зібрано багатий матеріал про трудівників заводу — депутатів Верховної Ради УРСР, обласної та міської Рад народних депутатів. Альбоми «Партийная организация завода», «Комсомольская организация завода» мовою документів розповідають про їх діяльність з моменту створення до сьогоднішнього дня. Своєрідним літописом заводу є стенди-діаграми зростання випуску продукції, хронологія створення і розвитку цехів заводу, освоєння нових видів продукції, які було підготовлено на основі матеріалів відомчого архіву. Стенди «Соціальний розвиток заводу», «Про роботу громадських організацій» (товариства «Знання», книголюбів, комісія сприяння Радянському фонду миру, спортивні організації, добровільна народна дружина та ін.) постійно поповнюються новою інформацією.

Музей заводу відвідують як працівники відділів, робітники цехів, так і учні професійно-технічного училища, делегації з інших підприємств та ін. У музеї часто проводяться культурно-масові заходи: посвячення у робітники, проводи до армії, вручення комсомольських квитків, зустрічі з відомими людьми, вшанування ветеранів партії, війни, праці, переможців соціалістичного змагання. Тут же відбуваються заняття із слухачами шкіл комсомольської освіти, комуністичної праці.

Нещодавно Хмельницький державний міський архів узагальнив досвід роботи зразкового відомчого архіву заводу «Катіон» і направив підприємствам міста матеріали, які висвітлюють його і можуть стати у пригоді іншим відомчим архівам.

Т. В. МАЛАХОВА,

Д. Я. ДОБРОВ,

зав. Хмельницьким держміськархівом

ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ В АРХІВАХ

АВТОГРАФИ М. І. КУТУЗОВА І М. Б. БАРКЛАЯ-ДЕ-ТОЛЛІ У ФОНДАХ ДЕРЖАРХІВУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

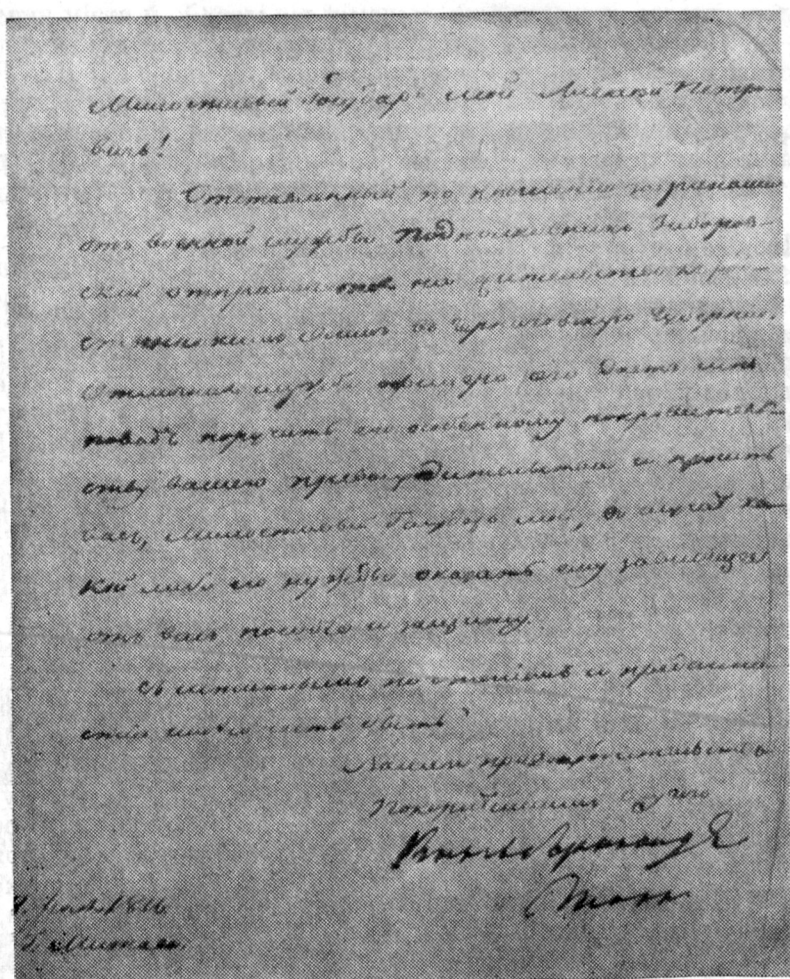
У Державному архіві Чернігівської області зберігаються цінні документи з історії Вітчизняної війни 1812 р. Вони відклалися передусім у фондах канцелярії Чернігівського цивільного губернатора і Чернігівських губернських депутатських зборів. Архівні джерела розповідають про патріотизм чернігівців, які масово вступали до лав ополченців, проводили добровільний збір грошей, харчів, одягу, взуття і провіанту для російської армії, що протистояла навалі наполеонівських військ. На захист Вітчизни населення губернії зібрало понад 2 млн. крб. 26 тисяч чернігівців, в основному селян-кріпаків, знаходились у лавах народного ополчення, яке з боями пройшло шлях від Чернігівщини до Польщі.

Серед документів цієї тематики на особливу увагу заслуговують маловідомі широким колам істориків автографи видатних російських полководців М. І. Кутузова та М. Б. Барклая-де-Толлі, які в різні періоди боротьби з наполеонівською армією командували російським військом.

У фонді канцелярії Чернігівського цивільного губернатора (ф. 128) зберігаються власноручні листи М. І. Кутузова, надіслані чернігівському цивільному губернатору 28 жовтня і 10 листопада 1812 р., у яких ідеться про постачання російської армії продовольством. В одному з них адресант писав: «Я, изыскивая способы, коими бы можно было обеспечить содержание армии, в тех местах, куда отсель смотря по обстоятельствам, должно будет иметь направление, нахожу по всем соображениям ближайшим и сподручнейшим иметь готовый запас провианта, овса и для порции людям вина в Курской и обеих Малороссийских Черниговской и Полтавской губерниях». Далі йде мова про те, скільки і яких продуктів необхідно зібрати чернігівцям для військ, що вели кровопролитні бої з французькими загарбниками, і зазначається: «Сколько по числу душ в Черниговской губернии будет собрано сухарей, круп и овса и к какому времени запас сей совершенно будет готов, поспешите довести мне и уведомять господина Ланского» (ф. 128, оп. 1, спр. 1015, арк. 853—854).

У другому листі генерал-фельдмаршал давав губернаторові вказівки щодо перевезення провіанту з Чернігівщини до місць дислокації частин російської армії. «По настоящему ходу военных операций, — читаємо у цьому документі, — имеется необходимая нужда передвинуть весь провиант и овес, заготовленный в Соснице, в город Рогачев белорусской Могилевской губернии...» (там же).

У Держархіві Чернігівської області виявлено також оригінал листа М. Б. Барклая-де-Толлі, адресованого 8 липня 1816 р. чернігівському цивільному губернатору О. П. Бутовичу. Він характеризує уславленого російського полководця, як людину чуйну і уважну до своїх підлеглих, які героїчно боролися з французькими загарбниками у роки Вітчизняної війни 1812 р. «Отставленный по прошению за ранами от военной службы подполковник Забаровский, — говорится у цьому листі, — отправляется на жительство к родственникам своим в Черниговскую губернию. Отличная служба офицера сего дает мне повод поручить его особенному покровительству вашего превосходительства и про-

Автограф листа М. Б. Барклая-де-Толлі. 1816 р.

силь вас, милостивый государь мой, в случае какой-либо нужды оказать ему зависящие от вас пособие и защиту» (ф. 937, оп. 1, спр. 5, арк. 27).

Названі документи віднесено до особливо цінних джерел архіву. Вони доповнюють біографії ушавлених російських полководців новими відомостями.

І. К. ІВАЩЕНКО
директор Держархіву Чернігівської області

НОВОВІЯВЛЕНІ ДОКУМЕНТИ ПРО РОДОВІД МУРАВИОВИХ-АПСТОЛІВ

У Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві нещодавно виявлено матеріали, що становлять безсумнівний інтерес для біографів декабристського руху, всіх бажаючих знати якомога більше про героїв 20-х років XIX ст. Нововиявлені документи (ф. 486, оп. I,

спр. 6876) досить яскраво ілюструють факт успадкування родом Муравйових прізвища Апостол, допомагають уявити середовище, в якому зростали і виховувалися майбутні декабристи — Сергій, Матвій та Іполіт Муравйови-Апостоли, нащадки двох уславлених родів, у яких воєдино злилися відголоски козацької волі, справжній патріотизм та самовідданість. Крім того, ці документи доповнюють рядом фактів та подій біографію батька декабристів — Івана Матвійовича Муравйова-Апостола, відомого державного діяча, письменника, перекладача, який відіграв велику роль в ідеологічному загартуванні своїх синів.

Апостоли — старовинний і славнозвісний в історії України рід. Павло Апостол, з молдавських бояр, оселився на Україні за часів гетьмана Богдана Хмельницького, був полковником Миргородським та Гадяцьким, наказним гетьманом у 1659 р. Його син, Данило Апостол — останній виборний український гетьман, учасник Північної війни, походів російської армії проти Туреччини та Криму. Дружина Данила Апостола була племінницею графів Розумовських, а одна з його сестер, яка одружилася з генерал-майором Матвієм Артамоновичем Муравйовим, стала бабусею майбутніх декабристів.

Російський дворянський рід Муравйових ще на початку XVII ст. уславився мужністю та хоробрістю у боротьбі зі шведами. Серед Муравйових були губернатори (псковський, ковенський, рязанський, архангельський), граф Михайло Миколайович був посланником у Копенгагені, Микита Артамонович — сенатором, Володимир Леонідович — художником-пейзажистом. Виняткова обдарованість Івана Матвійовича Муравйова була визнана його сучасниками, які підкреслювали його незвичайний розум, освіченість і талант¹.

Тридцять років Іван Матвійович носив прізвище тільки свого батька. Другу частину — Апостол — він успадкував від матері у 1801 р. Рід гетьмана Данила Апостола вимирав і останній його представник — підполковник Михайло Данилович Апостол вирішив зберегти своє славетне прізвище. Вказуючи на те, що він, «будучи з чоловічої лінії один і останній, щоби прізвище його, від предків по заслугах відоме, не припинилося», підполковник Апостол звернувся до царя з проханням «про усиновлення двоюрідного по тітці брата свого таємного радника Івана Муравйова та про успадкування по смерті його в усій нерухомій маєтності, що дійшла до нього Апостола від предків його, і яка розташування мала в Малоросійській губернії в повітах Лубенському та Гадяцькому, і складала до 4 тис. душ, з наданням проте собі права розпоряджати цією маєтністю поки живий», а також «щоби таємний радник Муравйов прізвище Апостол приєднав у нащадках до свого власного» (там же, спр. 6876, арк. 89).

Одним з указів імператора Олександра I (від 9 квітня 1801 р.) бажання Апостола було задоволено. Два уславлених роди — Муравйових та Апостолів возз'єдналися.

Івану Матвійовичу Муравйову отримати багату спадщину було дуже доречним: це дозволяло сплатити великі борги, що виникли від петербурзького придворного життя. До того ж мальовничі села Полтавщини — Хомутець та Бакумівка — надихали письменника в його літературних трудах. У 1806 р. Іван Матвійович залишив Петербург і приїхав до свого малоросійського маєтку, щоб займатися наукою та літературою; з того часу він провів тут більшу частину свого життя.

Проте, багата спадщина, яку отримав І. М. Муравйов, не давала спокою родичам Михайла Апостола; вони розраховували на всі його маєтки. У майбутньому І. М. Муравйову-Апостолу доводилося неодно-

¹ Див.: Л. А. Медведская. С. И. Муравьев-Апостол. К., 1970, с. 7.

разово відволікатися від своїх наукових та літературних занять для врегулювання судових спірок. Уже в 1803 р., невдовзі після успадкування, рідна сестра підполковника Апостола, таємна радниця Марія Селецька скаржилася на «протизаконну передачу Апостолом Муравйову малоросійського маєтку, що за правом успадкування їй, Селецькій, та двом її дочкам... належить» (арк. 11). Сенат, розглянувши справу, визнав «безперечне право підполковника Апостола віддати у повне, вічне та спадкове володіння таємному радникові Муравйову маєтку свого, полтавської губернії, що знаходиться у миргородському повіті» (там же).

Але, будучи дожиттєвим володарем маєтку, подарованого І. М. Муравйову-Апостолу, підполковник Михайло Апостол перед своєю смертю змінив початкове рішення. Він зробив 20 серпня 1816 р. духовний заповіт, за яким таємного радника Муравйова-Апостола було усунуто від спадщини, а всю рухому та нерухому маєтність у Київській, Херсонській і Полтавській губерніях (усього близько 5 тис. душ), у тому числі й маєток, заповіданий двоюрідному братові, передано рідній племінниці — майорші Софії Синельниковій, уродженій Селецькій; на неї покладалася також обов'язок видати вихованкам Апостола — Анастасії (по чоловікові Зарицькій) та сестрі її Олені (згодом поручиці Олександровській) по 30 тис. крб. грошової винагороди (арк. 89 зв.).

Усе це спричинило нові судові позови. Розглянувши справу, збуджену І. М. Муравйовим-Апостолом, Комітет міністрів 22 лютого 1817 р. ствердив його права щодо малоросійського маєтку, затверджені указом 1801 р., і ухвалив: «нерухому маєтність, ...яка состоїть у Полтавській губернії у Миргородському повіті і складає до 4 тис. душ, усю без винятку віддати у спадкове володіння таємному радникові Муравйову-Апостолу або законним його спадкоємцям» (спр. 4876, арк. 89 зв. — 90). До того ж, таємному радникові було надано право оскаржити весь духовний заповіт Апостола за правом успадкування. На основі цього І. М. Муравйов-Апостол подав позов майорші С. Синельниковій про належність йому усього маєтку, що належав підполковнику Апостолу, але протягом десяти наступних років цієї справи не продовжував, внаслідок чого повітовий суд, зважаючи на закінчення строку давності, визнав права Муравйова-Апостола втраченими і друга частина маєтності Апостола, що знаходилася в Херсонській та Київській губерніях, залишилася у володінні Синельникової.

У той же час, залишилися незадоволеними й вихованки підполковника Апостола — Анастасія та Олена, які мали на той час власні сім'ї. Гроші, що були призначені для них за духовним заповітом Апостола, від майорші С. Синельникової отримані не були. А. Зарицька та О. Олександровська, а пізніше їх спадкоємці двічі (у 1817 та 1836 рр.) подавали позови про виплату їм заповіданої суми (там же, арк. 166 зв.). Річ у тім, що після смерті заповідача і з підтвердженням прав І. М. Муравйова-Апостола на малоросійський маєток майорша Софія Синельникова усіяко намагалася ухилитися від даної нею обіцянки, маючи надію поширити зобов'язання сплати й на співспадкоємця — І. М. Муравйова-Апостола. Але її розрахунки виявилися необґрунтованими. Цей позов тривав до 1841 р., поки нарешті нащадки обох родів — Синельникових та Зарицьких — вирішили завершити справу миром, припинити довгорічні судові справи. В результаті нащадки вихованок Апостола були повністю задоволені (арк. 166—168); на маєток таємного радника І. М. Муравйова-Апостола більше ніхто не претендував. Іван Матвійович міг спокійно здійснювати свої творчі плани.

Слід відзначити, що маєток І. М. Муравйова-Апостола на Полтавщині, який йому довелося так довго відстоювати, відомий не тільки як

місце створення письменником кращих творів. Тут він переклав комедію Арістофана «Хмари» (1819 р.), написав дослідження про пам'ятки Таврії — «Подорож по Тавриді» (1820 р.), першим читачем яких був син Сергій. Не було випадковим і те, що сина письменника — С. І. Муравйова-Апостола направили на військову службу на Україну (до Полтавського, а потім до Чернігівського піхотного полку) — офіцери-семенівці користувалися правом служити за місцем проживання їх родин. Під час служби на Україні Сергій Муравйов-Апостол очолив Південне таємне товариство.

Велика дружба зв'язувала І. М. Муравйова-Апостола з відомим громадським діячем та прогресивним письменником В. П. Капністом, який жив у сусідньому селі Великій Обухівці. Зближення з ним, як засвідчувала донька Капніста Софія Василівна², справило значний вплив на літературну діяльність І. М. Муравйова-Апостола.

Твори І. М. Муравйова-Апостола збуджували в серцях читачів почуття національної гордості, закликали поряд з французькою цінувати рідну мову, пам'ятати про свій патріотичний обов'язок перед Вітчизною. «Кожний доброзичливий громадянин, — писав він у своїх «Листах з Москви до Нижнього Новгорода», — має три можливості послужити Вітчизні: по-перше — працею, по-друге — думками, по-третє — серцем»³. Твори письменника, основані на глибокому вивченні античної літератури, справляли позитивний вплив на розвиток вільної думки в Росії, на формування республіканських поглядів та настроїв серед передових людей першої чверті XIX ст. Стаття «Погляд на змову Катіліни» (1818 р.), яка, очевидно, була відома декабристам з популярного журналу «Син батьківщини», пропагувала сміливу на той час ідею рішучої боротьби за повалення монархії та встановлення республіки.

Цілком природно, що й синів своїх І. М. Муравйов-Апостол виховав справжніми патріотами, дав їм блискучу освіту. «Вирощу дітей, гідних бути Росіянами, гідних вмерти за Росію», — писав він у листі Г. Р. Державіну⁴. Безгранична любов до своєї батьківщини й до свого народу привела трьох синів І. М. Муравйова-Апостола — Матвія, Сергія та Іполіта — на шлях самовідданої боротьби з деспотизмом та кріпацтвом. «Три лаврових дерева, предмет гордості того, хто їх посадив, сповнені сил, юної краси, — писав батько про трагічну долю своїх синів у зворушливій грецькій елегії. — Вони втратили красу свою і тепер повержені на тій землі, яку вони повинні були любити й захищати»⁵.

Названі документи з фондів ЦДІА УРСР у м. Києві становлять значний інтерес для дослідників декабристського руху й дають змогу відтворити ту епоху, звичай, більше дізнатися про проблеми, якими жило російське дворянство XIX ст.

С. Р. КАГАМЛИК,
молодший науковий співробітник ЦДІА УРСР у м. Києві

² А. Ю. Кузьменко. Іван Матвійович Муравйов-Апостол. Нарис життя і творчості. К., 1964, с. 26—27.

³ Там же, с. 100.

⁴ Сочинения Державина с объяснительными примечаниями Я. Гротте, т. VI. СПб, 1871, с. 298.

⁵ В. Е. Якушкин. Матвей Иванович Муравьев-Апостол. — «Русская старина», липень 1886 р.

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, НАРАДИ ТА СЕМІНАРИ

ВСЕСОЮЗНА НАРАДА-СЕМІНАР ПРАЦІВНИКІВ АРХІВНИХ УСТАНОВ З ПИТАНЬ ПЕРЕБУДОВИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ СКЛАДУ ДОКУМЕНТІВ ДАФ СРСР

2—3 листопада 1988 р. у м. Москві відбулась нарада-семинар працівників архівних установ союзних республік, Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, центральних державних архівів СРСР, Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, а також співробітників відомчих архівів і діловодних служб міністерств і відомств СРСР, Центрального наукового архіву і наукових архівів ряду науково-дослідних інститутів Академії наук СРСР, присвячена обговоренню завдань перебудови комплектування і оптимізації складу документів, що перебувають на постійному зберіганні у державних архівах і галузевих фондах. Наряду відкрив заступник начальника Головархіву СРСР к. і. н. Ю. Г. Турішев, який підкреслив значення перебудови комплектування ДАФ СРСР як важливої складової частини роботи по перебудові архівної справи в країні.

З доповіддю про стан роботи і завдання архівних установ по перебудові комплектування державних архівів і оптимізації складу документів ДАФ СРСР виступив начальник відділу комплектування та експертизи цінності документів Головархіву СРСР В. М. Мамонов, який охарактеризував архівні документи як базу для вивчення історії розвитку радянського суспільства. Доповідач підкреслив, що в роботі по комплектуванню державних архівів нагромадилося чимало застійних явищ, внаслідок чого перебудова цієї важливої ділянки архівного будівництва також була життєво необхідною. «Основні напрями оптимізації складу документів ДАФ СРСР на 1986—1990 рр.», схвалені колегією Головархіву СРСР у липні 1986 р., визначили три першочергові завдання архівних установ країни у цьому напрямку: переглянути з метою скорочення діючі списки джерел комплектування державних архівів, поліпшити якісний склад документів — як тих, що надходять на зберігання, так і тих, що перебувають на державному зберіганні, а також удосконалити роботу експертних служб архівних установ і відомств по відборі документів до складу ДАФ СРСР.

На сьогоднішній день, зазначалось у доповіді, пройдено перший етап перебудови. В ряді союзних республік розроблені і втілюються в життя плани цієї роботи, що враховують особливості місцевих умов. В. М. Мамонов високо оцінив досвід Головархіву Української РСР, що підготував програму перебудови комплектування найбільш масової категорії державних архівів з перемінним складом документів, яку схвалила колегія Головархіву СРСР і рекомендувала до впровадження в інших союзних республіках. Відмічалось, що досвід архівістів України широко застосовується при перебудові комплектування райміськархівів у РРФСР, Білоруській РСР, Грузинській РСР, які переходять до впровадження методів вибіркового прийому документів. Разом з тим, у доповіді було зазначено, що в Азербайджанській РСР, Киргизькій РСР, Туркменській РСР перебудова комплектування державних архівів майже не відчувається, у зв'язку з чим на державне зберігання продовжує надходити надмірно велика кількість дублетних документів.

Схвальні слова були сказані на адресу державних архівів, розташованих у м. Києві (ЦДАЖР УРСР, ЦДАМЛМ УРСР, київські міський і обласний архіви) за їх роботу по використанню повидового вибіркового прийому від установ і організацій різного рівня управління, а також уточненню видів документів, що підлягають передачі на державне зберігання.

Характеризуючи роботу експертних служб державних архівів, доповідач поставив завдання їх перетворення на своєрідні відділи технічного контролю при перевірці якості упорядкування та відбору документів на державне зберігання. В зв'язку з цим було позитивно оцінено досвід ЕПК ряду державних архівів Української РСР, які затверджують описи справ архівних фондів, по яких проведено експертизу цінності документів, що дозволяє поліпшити якість цієї роботи.

Значну увагу в доповіді було приділено питанням цільової комплексної експертизи цінності документів з повторюваною інформацією, відзначено, що велику роботу по методичному забезпеченню цього складного виду експертизи проводять архівні ус-

танови РРФСР, у першу чергу по галузях освіти, сільського господарства, культури. З урахуванням місцевих умов рекомендовано розробляти відповідні посібники і в інших союзних республіках.

Доповідач охарактеризував також стан роботи по комплектуванню державних архівів кінофотофонодокументами, фондами особового походження, особливо підкреслив важливість виявлення і прийому на державне зберігання спогадів учасників Великої Вітчизняної війни (так званих «солдатських мемуарів»), розгортання комплектування ДАФ СРСР машиноорієнтованою документацією, що набуло вже значного поширення у промислово розвинутих країнах.

У своєму виступі на нараді начальник відділу комплектування і експертизи Головархіву РРФСР к. і. н. З. П. Іноземцева відзначила, що вже в середині 70-х років склалися теоретичні та методичні передумови переходу на більш високий рівень вирішення питань відбору документів на державне зберігання, але з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин ці можливості почали реалізовуватись з десятирічним запізненням. У нинішній п'ятирічці архівні установи РРФСР на прикладі галузі освіти опрацювали методику експертизи цінності дублетної документації, поступово поширюючи її на інші галузі. В цілому, ефективність цієї роботи досить висока, об'єми виділених дублетних справ становлять не менше 40% від кількості переглянутих. Питання перегляду джерел комплектування держархівів і видів документів, що підлягають прийому на державне зберігання, розглядалися на ЦЕПК Головархіву РРФСР спільно з ЦЕК міністерств і відомств республіки, що робить їх рішення обов'язковими для виконання всіма установами, організаціями та підприємствами. У виступі було висловлено пропозицію видавати зміни і доповнення до діючих галузевих переліків документів з термінами зберігання.

Начальник відділу комплектування відомчих архівів і діловодства Головархіву УРСР Г. В. Портнов розповів про роботу архівних установ Української РСР по перебудові комплектування і оптимізації складу документів держархівів, підкреслив, що при формуванні плану на 1988 р. показник прийому управлінської документації на державне зберігання до архівів з перемінним складом з урахуванням перебудови їх комплектування і відмови від прийому документів, зміст яких повторюється у фондах вищестоящих органів, зменшився на 32% порівняно з рівнем, передбаченим п'ятирічним планом. У першому півріччі 1988 р. обсяги прийому документів у цій ланці архівів у порівнянні з аналогічним періодом 1987 р. скоротилися на 59 тис. справ або на одну третину. Це можна вважати позитивним, але недостатнім. Ознайомлення з роботою райміськархівів ряду областей показало, що деякі з них, маючи нові індивідуальні списки, виявили недоречну обережність, а може й недостатньо зрозуміли сутність перебудови комплектування, вважаючи за краще за давнім звичаєм звітувати про високий об'ємний показник, що, звичайно, не можна вважати вірним, і у рішенні колегії Головархіву УРСР за підсумками роботи у I півріччі 1988 р. така діяльність дістала відповідну оцінку.

Промовець відзначив, що розроблені Головархівом УРСР примірні списки установ і організацій, які є і не є джерелами комплектування райміськархівів, не розглядаються в республіці як догма. Вже у поточному році ЦЕПК Головархіву УРСР схвалила пропозиції державних архівів ряду областей, підтримані органами соціального забезпечення, про переведення районних і міських відділів соцзабезпечення до списку № 2 з опосередкованою формою прийому їх документів на державне зберігання. Підготовлено пропозиції про скорочення відбору на держзберігання первинної статистичної звітності сільських, районних, міських, обласних установ та організацій.

Всі названі заходи спрямовані на вирішення головного завдання перебудови комплектування — забезпечення прийому на державне зберігання різноманітного і оптимального у кількісному відношенні документного масиву при мінімумі його фізичних об'ємів. Думається, що при розробці плану на 1989 рік з урахуванням всіх вищезазначених факторів республіка може вийти на рівень 50% скорочення прийому документів до архівів низової ланки у порівнянні з раніше існуючими об'ємами, як це і передбачено у рішенні колегії Головархіву СРСР від 25.11.87 р. Таким чином, можна з усією відповідальністю заявити, що перебудова комплектування у низовій ланці державних архівів установ і організацій вже приносить результати.

Паралельно з низовою ланкою, було сказано у виступі, відділом комплектування за рішенням колегії Головархіву УРСР від 3 червня 1987 р. готується проект нових Примірних списків джерел комплектування державних архівів областей, міст Києва і Севастополя. В основу цієї важливої роботи, також, як і списків джерел комплектування райміськархівів, покладено принцип поєднання суцільного, вибіркового повидового та вибіркового групового методів відбору документів на держзберігання відповідно до розроблених у радянському архівознавстві критеріїв. Відмінною рисою при визначенні установ і організацій обласної ланки, віднесених до повидового відбору, був вибір базових фондів, які належать не вищестоящим відомчим органам, як це практикувалося в низовій ланці, а органам державної влади (обласним Радам та їх виконкомам), а також обласним планово-економічним і статистичним органам, які акумулюють в своєму складі основні документи обласних галузевих органів управлін-

ня народним господарством і соціально-культурною сферою. Проект вищевказаних списків у чорновому варіанті було підготовлено на початку поточного року, проте, у зв'язку з реорганізацією управлінського апарату на республіканському та обласному рівні, затвердженням нової Генеральної схеми управління народним господарством Української РСР і аналогічних схем по областях, ліквідацією і об'єднанням ряду міністерств, відомств та їх органів на місцях, створенням нових галузевих і міжгалузевих управлінських органів роботу цю тимчасово припинено, до завершення реорганізації органів управління, інакше Примірні списки будуть орієнтовані не на перспективу, як це необхідно, а на ретроспективу, і викликатимуть інтерес хіба що в історіографів архівознавства.

Але, підкреслив Г. В. Портнов, сказане не означає, що архівісти України в питанні дальшого поглиблення перебудови комплектування пасивно очікують розвитку подій. Протягом 1986 р. на базі державних архівів Черкаської та Чернігівської областей підготовлено проект методичних рекомендацій з відбору на державне зберігання статистичної звітності сільських, районних, міських, обласних установ, організацій і підприємств, а також три види переліків: статистичної звітності, що не подається до органів державної статистики і підлягає прийому на державне зберігання; статистичної звітності, яка підлягає прийому на держзберігання у складі фондів обласних управлінь статистики; статзвітності, що підлягає прийому на держзберігання у складі фондів районних відділів статистики. Ці документи в проєкті були схвалені колегією Головархіву УРСР у вересні цього року і направлені на апробацію в держархіви областей, міст Києва та Севастополя. Після доопрацювання за зауваженнями рецензентів, буде, очевидно, доцільним, спираючись на накопичений позитивний досвід співробітництва, розглянути вищевказані документи на ЦЕПК Головархіву СРСР, — з тим, щоб у 1989 р. організувати їх впровадження в практику роботи по відбору на держзберігання первинної та зведеної статзвітності.

Розробка цих документів не є випадковою. Аналіз, проведений держархівами республіки, показав, що на державному зберіганні щорічно зосереджується надмірно велика кількість дублетних чи поглинутих статистичних звітів, які надходять безпосередньо від організацій-авторів, їх вищестоящих відомчих органів, а також органів державної статистики різного рівня підлеглості. Подібний порядок прийому на держзберігання статзвітів, який не можна визнати оптимальним, пояснюється недосконалістю системи переліків, що містять досить суперечливі рекомендації по комплектуванню ДАФ СРСР статдокументацією. Враховуючи становище, що склалося, Головархів УРСР поставив завдання визначити необхідні обсяги відбору на держзберігання статистичної звітності, а також фонди, в яких вона повинна надходити до державних архівів. Принципові висновки, одержані в результаті досліджень, є такими. Для статзвітності, яка не надходить до органів Держкомстату СРСР, пропонується її відбір на державне зберігання у фондах вищестоящих відомчих органів із залишенням її у фондах організацій-авторів на тимчасове зберігання. Для статзвітів установ, організацій та підприємств, що діють у переважній більшості галузей народного господарства, за винятком агропромислового комплексу, які передають їх до органів держстатистики, визнано за доцільне приймати цей вид документів у базових фондах обласних статистичних управлінь. Для установ і організацій агропромислового профілю базовими обрані фонди райвідділів статистики. Застосування методів вибіркового прийому статистичної звітності за оцінками архівістів Української РСР дозволить скоротити загальні обсяги надходження на держзберігання документів на паперовій основі приблизно на 10% у порівнянні з існуючим нині рівнем і буде складовою частиною вирішення завдання оптимізації.

Промовець відзначив, що ЦЕПК Головархіву УРСР на початку цього року розглянула програму перебудови комплектування і оптимізації складу документів Державного архіву м. Києва, що включає комплекс заходів по перегляду джерел комплектування, оптимізації складу документів, що надходять на державне зберігання від відомств, поліпшенню якісного складу архівних фондів, а також підвищенню ефективності роботи експертних служб архіву і підконтрольних йому організацій. Цю програму опубліковано у науково-інформаційному бюлетені «Архіви України» і рекомендовано для впровадження у держархівах інших областей з урахуванням особливостей їх роботи в цих напрямках.

Певна робота щодо поліпшення якості відбору документів на паперовій основі і оптимізації складу архівних фондів проводиться і на республіканському рівні, який представляють на Україні в першу чергу ЦДАЖР УРСР і ЦДАМЛМ УРСР. Враховуючи, що питання ліквідації дублетності у фондах республіканських міністерств, відомств, центральних органів громадських і творчих організацій можуть вирішуватись виключно в індивідуальному порядку, кожний з вищевказаних архівів розробив власну програму цієї роботи, погоджену з Головархівом УРСР, причому ЦДАЖР УРСР — до 1990 р., а ЦДАМЛМ УРСР — до 1995 р. Ці програми є досить конкретними, вони спрямовані на вирішення принципових питань підвищення рівня інформативності фондів при зменшенні їх фізичних об'ємів, охоплюють як управлінську документацію, так і фонди особового походження. У програмах передбачено заходи щодо посилення ролі

центральної архівів як республіканських науково-методичних центрів по роботі з профільною документацією. Впровадження програм у практику дозволило, наприклад, ЦДАЖР УРСР вже у 1988 р. скоротити обсяги комплектування на 20% у порівнянні з попереднім роком за рахунок відмови від прийому у фондах міністерств і відомств планово-звітної документації обласних установ і організацій, на ділі здійснюючи ліквідацію міжархівної дублетності.

Проблема оптимізації ДАФ СРСР, підкреслив промовець, має, як відомо, й другий бік. Це поліпшення якісного складу архівних фондів, вже прийнятих на державне зберігання, за рахунок проведення цільової комплексної експертизи цінності документів з повторюваною інформацією. Така робота ведеться державними архівами Української РСР протягом ряду років, охоплюючи у першу чергу системи державної влади і управління, сільськогосподарства, фінансів, освіти, деяких галузей промисловості. Досвід цієї роботи регулярно узагальнюється на сторінках «Архівів України», де за останні п'ять років по даній темі опубліковано 6 матеріалів. Нині ця робота набула додаткового імпульсу у зв'язку із схваленням колегією Головархіву УРСР в квітні поточного року пропозицій Держархіву Харківської області про розширення робіт по поліпшенню якісного складу фондів. У цьому архіві сформовано спеціальну групу з 6 співробітників під керівництвом заступника директора, що на основі попередньо розроблених методик проводить комплексну експертизу цінності документів установ і організацій агропромислового комплексу, фінансів і деяких інших галузей. Завдяки подібній організації справи за 9 місяців 1988 року з фондів виділено вже понад 31 тис. дублетних справ, значно зросла ефективність експертизи, яка досягла по фондах агропромислового комплексу 80% виділення від об'єму переглянутих справ. Аналогічну роботу цілеспрямовано проводить і Держархів м. Києва, в якому експертизі цінності піддаються у першу чергу системи міськвиконкому і райрад, будівництва, фінансів, народної освіти, профспілок. Досвід роботи цих архівів було узагальнено у виступах на Республіканській науково-практичній конференції «Основні напрями перебудови і поліпшення роботи архівних установ», присвяченій 70-річчю ленінського декрету з архівної справи, яка відбулася у червні цього року.

Враховуючи, що проведення комплексної експертизи цінності всіма державними архівами дасть певний ефект лише тоді, коли спиратиметься на єдину методику, Головархів УРСР розробив рекомендації по експертизі дублетної документації. Але, після їх обговорення зі спеціалістами державних архівів було прийнято рішення не розсилати у даний момент ці рекомендації для впровадження і скласти до них галузеві переліки видів дублетних документів, що підлягають виділенню з фондів установ і організацій різної підпорядкованості. До цієї роботи залучені держархіви всіх областей, міст Києва і Севастополя. Дослідження по кожному виду установ і організацій, що діють або діяли у післявоєнний період, проводяться двома-трьома архівами, що дає можливість зробити переліки максимально повними і легко застосовуваними при проведенні експертизи цінності. Завершення цієї роботи планується на I півріччя 1989 р.

Поряд з роботою по оптимізації складу документів — як тих, що надходять на державне зберігання, так і тих, що зберігаються в держархівах, Головархів УРСР постійно піклується про поповнення ДАФ СРСР новими цінними документами. Так, у 1986 р. на державне зберігання прийнято 265 тис. справ управлінської документації по 1985—86 рр. включно від установ і організацій, на базі яких створено Держагропром УРСР та його органи на місцях. Облагропромам і РАПО подано допомогу в організації роботи з документами шляхом складення Примірних номенклатур справ та інструкцій по діловодству для цих органів. У 1987 р. на держзберігання надійшло понад 7 тис. справ ліквідованих Мінгеології УРСР, Мінчормету УРСР, Мінвуглепрому УРСР по 1980 р. включно. Зараз аналогічна робота ведеться з документами ліквідованих і об'єднаних міністерств, відомств республіки та їх органів у областях, реорганізація яких передбачена новою Генеральною схемою управління народним господарством Української РСР. Всі вищезазнані заходи проводилися з ініціативи Головархіву УРСР, який тричі звертався до Уряду республіки з відповідними пропозиціями про забезпечення схоронності документів ДАФ СРСР, що перебувають у реорганізованих установах, і організував упорядкування цих документів та їх надходження до держархівів у найбільш стислі строки, забезпечивши тим самим створення необхідної документальної бази з історії розвитку ряду областей народного господарства до дня сьогоднішнього.

Перебудову в сфері комплектування ДАФ СРСР забезпечують, у першу чергу, працівники госпрозрахункових підрозділів державних архівів, які ведуть практичну роботу по визначенню науково-історичної цінності документів та їх відбору на державне зберігання. В цьому році до них додалися кооперативи по упорядкуванню документів, які на Україні діють вже при чотирьох державних архівах і ще кілька перебувають на стадії створення. Попередній аналіз роботи кооперативів свідчить, що продуктивність праці в них порівняно з госпрозрахунковими відділами і групами є вищою у 2—2,5 рази, відповідно більшими є й їх прибутки, хоча кооперативи, як правило, користуються загальносоюзними державними розцінками. Основна причина та-

кого становища полягає у відсутності у кооператорів обмежень на оплату праці. Поряд з цим, у госпрозрахункових підрозділах існують обмеження як по фонду зарплати, так і по преміальному фонду, що обмежує продуктивність праці співробітників. На думку архівістів Української РСР, необхідно найближчим часом запровадити у підрозділах, що утримуються за рахунок спецкоштів, повний госпрозрахунок, з усіма його атрибутами виплачування податку з обороту, створення фондів розвитку виробництва, економічного і соціального розвитку і т. д.

Перебудова комплектування архівів зустрічає нерідко противників з боку працівників підприємств, установ, організацій, які відмовляються змінювати звичні форми відбору документів на держзберігання, справедливо посиляючись на вказівки відомих переліків, затверджених відповідними союзними міністерствами, відомствами і Головархівом СРСР. Слід зазначити, що Головархів УРСР намагається оперативно видавати примірні і типові наменклатури справ, в яких передбачаються необхідні зміни, запроваджуються прогресивні форми вибіркового прийому; держархіви вносять подібні зміни до індивідуальних номенклатур справ, але складності залишаються. Очевидно, Головархіву СРСР також слід поставити перед союзними міністерствами і відомствами питання про якнайшвидше внесення доповнень і змін до відповідних переліків.

Промовець вніс пропозиції щодо розробки правил фондування документів ліквідованих, об'єднаних і новостворених міністерств і відомств, установ та організацій, як це практикувалося Головархівом СРСР у 60—70 рр., а також щодо публікації в «Советских архивах» рішень ЦЕПК Головархіву СРСР.

Про організацію і методику роботи по перегляду складу джерел комплектування державних архівів і видів документів, що підлягають передачі на держзберігання, йшлося у виступах на нараді начальників відділів комплектування Головархіву Грузинської РСР Ю. О. Генибашвілі та Естонської РСР Х. Р. Порила, завідуючих архівними відділами Чернігівського облвиконкому Н. К. Кисельової і Удмуртської АРСР Л. В. Глушкової, заступників завідуючих архівними відділами Калінінського і Ростовського облвиконкомів Л. М. Сориної та Л. І. Горун.

Представники центральних державних архівів Союзу РСР Е. С. Кузьміна (ЦДАНГ СРСР), А. В. Добровська, О. Н. Копилова (ЦДАЖР СРСР), І. П. Сиротинська (ЦДАЛМ СРСР), І. Н. Давидова (ЦДАНТД СРСР), М. Б. Білюкін (ЦДАКФД СРСР) поділилися з учасниками наради досвідом розробки переліків документів, що підлягають передачі на державне зберігання, відбору на зберігання документів про присудження вчених ступенів і присвоєння вчених звань, з експертизи цінності документів з особового складу, оптимізації складу документів особового походження, що надходять на державне зберігання, науково-технічної і кінофото-документації.

У виступах співробітників ВНДІДАС М. П. Жукової, В. А. Сидорової, Т. Ф. Авраменко, В. М. Магидова, В. М. Жигунова мова йшла про науково-методичне забезпечення оптимізації складу документів ДАФ СРСР, методику експертизи цінності особових справ робітників і службовців, які утворюються в установах і організаціях, а також цільову комплексну експертизу цінності документів у державних архівах, удосконалення організації та методики комплектування ДАФ СРСР аудіовізуальною документацією та НТД.

Про спостереження щодо інформаційного зв'язку особових фондів і архівних фондів установ культури доповіла на нараді зав. відділом комплектування ЦДАЖР Латвійської РСР С. Я. Мацулевич. Про особливості відбору на державне зберігання документів соціологічних досліджень говорила зав. науковим архівом Інституту соціологічних досліджень АН СРСР М. Г. Пугачова. Старший інспектор з основної діяльності Головархіву СРСР В. А. Танонін поділився з учасниками наради деякими пропозиціями з організації комплектування державних архівів документами на машинних носіях.

Підсумки наради підбив начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР Ф. М. Ваганов, який підкреслив, що перебудова комплектування державних архівів має загальнодержавне значення. Досвід цієї роботи, вже накопичений архівними установами країни, дістає схвалення і знаходить послідовників на міжнародному рівні.

Ф. М. Ваганов відзначив, що досвід архівістів Української РСР у вирішенні вказаних проблем є особливо цінним, оскільки вони є піонерами руху за перебудову. Разом з тим, сказав начальник Головархіву СРСР, не можна вважати, що перебудова комплектування завершиться у якісь стислі строки, ця робота повинна бути постійно діючим фактором діяльності архівних установ. Потрібен зважений підхід до визначення обсягів прийому на держзберігання всіх видів документів.

Ф. М. Ваганов запропонував розробити і розіслати на місця рекомендації наради, а також видати її матеріали окремою брошурою.

Г. В. ПОРТНОВ

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАРАДА-СЕМІНАР З ПИТАНЬ ОБЛІКУ, ЗБЕРІГАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ РУКОПИСНИХ, АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ У МУЗЕЯХ СИСТЕМИ МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУРИ УРСР

З 22 по 25 листопада 1988 р. у Києві проходив республіканський семінар працівників музеїв системи Міністерства культури УРСР на тему «Архівні документи у фондах музеїв. Облік і зберігання». У його роботі взяли участь співробітники музеїв системи Міністерства культури УРСР, керівні працівники і спеціалісти Головархіву УРСР, центральних державних архівів республіки, розташованих у м. Києві, та ВНДІДАС. Нарада-семінар проводилась згідно з рішеннями колегій Головархіву СРСР, Міністерства культури СРСР, Головархіву УРСР і переслідувала мету обговорити стан обліку, забезпечення схоронності і використання документів ДАФ СРСР у музеях республіки.

На семінарі було підкреслено, що музеї мають дуже цінні документи, які можуть бути використані в збірниках документів, оглядах, довідниках, виставках, якщо відомості про їх склад будуть в систематизованому вигляді представлені в ЦФК і РФК.

За дорученням Міністерства культури УРСР з доповіддю, присвяченою проблемам науково-фондової роботи в музеях республіки, виступив заступник директора по науково-методичній роботі Державного історичного музею Української РСР А. Г. Васильківський. Він зазначив, що музеї республіки керуються в своїй роботі постановою колегії Міністерства культури УРСР від 26.02.86 р. «Про заходи по поліпшенню обліку і зберігання експонатів у музеях республіки», а також рішеннями колегій Головархіву СРСР, Міністерства культури СРСР, Головархіву УРСР з питань централізованого обліку документів, які зберігаються в музеях системи Міністерства культури. У музеях республіки, відмітив доповідач, зберігається сьогодні 6 млн. пам'яток культури, з яких близько 1 млн. є документами ДАФ СРСР. На основі архівних, рукописних документів створено Звід пам'яток історії і культури Української РСР, 12-томне повне академічне видання творів Т. Г. Шевченка, 2-томне видання з історії театру на Україні та ін.

Враховуючи важливість науково-фондової роботи музеїв Міністерство культури УРСР за погодженням з Президією АН УРСР та Головархівом УРСР розробило спеціальний план, у якому передбачений великий обсяг робіт з обліку, забезпечення схоронності, використання документів ДАФ СРСР. Планується здійснювати щорічні перевірки представниками архівних установ музеїв, постійно вживати заходів щодо поліпшення стану обліку документів ДАФ СРСР, що зберігаються в музеях. Значну увагу доповідач приділив питанням підготовки спільних правил, інструкцій, методичних посібників, що допоможуть працівникам музеїв у повсякденній роботі, подання допомоги їм з боку співробітників архівних установ.

Організаційно-методичним основам обліку документів ДАФ СРСР та стану їх централізованого обліку в республіці був присвячений виступ заступника начальника відділу забезпечення схоронності та обліку, науково-довідкового апарату до документів Головархіву УРСР Т. М. Захарченко. У доповіді зазначалось, що основним документом, на основі якого організується робота архівних установ, є «Положення про Державний архівний фонд СРСР», затверджене Радою Міністрів СРСР у 1980 р. Це Положення стало етапом у розвитку обліку документів ДАФ СРСР. Було підкреслено, що оскільки музеї системи Міністерства культури УРСР входять до переліку міністерств та відомств, яким надано право зберігання документів ДАФ СРСР, на них поширюються всі архівні правила, інструкції по роботі з документами. Особлива увага приділялась у доповіді завданням щодо дальшого поліпшення обліку, схоронності та використання документів ДАФ СРСР у музеях, що зафіксовані у довгостроковій програмі, затвердженій на спільному засіданні колегії Головархіву УРСР і Міністерства культури УРСР. Наголошувалось також, що тільки спільна, злагоджена робота архівістів і музейних працівників дозволить організувати облік на належному рівні, створити повноцінні Центральний і Республіканський фондові каталоги.

Про єдність методів обліку і описання документів ДАФ СРСР говорила у своїй доповіді завідувач сектором обліку та науково-довідкового апарату ВНДІДАС, кандидат історичних наук І. В. Волкова. Вона, зокрема, повідомила присутніх про підготовку серії довідників «Документи ДАФ СРСР у системі музеїв Міністерства культури СРСР», метою створення яких є інформування широких кіл дослідників про архівні документи. У доповіді йшлося про труднощі методичного і організаційного характеру, які виникають у процесі роботи над довідником. Це передусім пояснюється термінологічним бар'єром у розумінні архівістами і працівниками музеїв таких понять як «особовий фонд», «колекція», «архівний фонд». Так, співробітники музеїв, як правило, визнають «документами» тільки офіційні документи; відносять до числа документів ДАФ СРСР копії архівних джерел, одержані з інших сховищ; не обліковують

КФФД, як складову частину ДАФ СРСР. З огляду на все це, 80% відомостей, які надійшли з музеїв для названого довідника, потребують уточнення. І. В. Волкова наголосила на необхідності єдності облікових довідників, продовження роботи з музеями в цьому напрямку.

Виступи заступника директора художньо-реставраційного центру ім. І. Є. Грабаря Е. К. Кроллау, ст. інспектора відділу забезпечення схоронності і обліку, науково-довідкового апарату до документів Головархіву УРСР А. Б. Грінберг, ст. методиста ЦЛМРД ЦДА УРСР Т. А. Старикової були присвячені питанням схоронності документів, їх реставрації. В них підкреслювалось, що важливим обов'язком музеїв, які зберігають документи ДАФ СРСР, є виконання всіх вимог, які гарантують їх схоронність, передусім забезпечення належного санітарно-гігієнічного, температурно-вологісного та світлового режиму. Промовці визначили основні завдання музеїв у цьому напрямку, поінформували учасників наради-семінару про методичні посібники, інструкції, які визначають правила роботи з документами ДАФ СРСР, підготовлені Головархівом СРСР, ВНДІДАС тощо. Були визнані неприпустимими факти загибелі документів в результаті постійного використання в експозиціях, підкреслювалась необхідність заміни цінних оригіналів документів муляжами та ксерокопіями під час їх експонування.

Про атрибуцію стародруків, їх облік та особливості описання йшлося у виступі ст. палеографа відділу давніх актів ЦДІА УРСР у м. Києві І. О. Циборовської-Римарович. Оскільки в музейних колекціях, сказала вона, є значна кількість примірників стародруків, конче потрібно мати про них докладні відомості. Було запропоновано при складанні карток для ЦФК і РФК подавати в них кількісну характеристику окремих груп стародруків, систематизованих за графічними різновидами шрифту: 1 група — латинографічний, 2 — кириличний, 3 — гражданський, а в межах груп різнити їх за хронологією.

Ст. палеограф ЦДІА УРСР у м. Києві Т. Ю. Гірич розповіла присутнім про створення і діяльність при Головархіві УРСР групи спеціалістів, до складу якої входять спеціалісти Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, центральних державних архівів республіки, Міністерства культури УРСР, Товариства охорони пам'яток історії та культури. Метою її роботи є подання музеям методичної допомоги по обліку документів ДАФ СРСР та їх описанню, перевірка їх діяльності у цьому напрямку. У повідомленні зазначалось, що в більшості музеїв ще й досі не здійснений перехід на систему обліку документів за архівними правилами, оскільки відсутні методичні принципи переведення музейного обліку, проте підготовку до такого переходу необхідно проводити. Промовець запропонувала створити в музеях додаткові картотеки (деінде вони вже існують), де були б визначені 5 основних для архівного опису пунктів: 1) порядковий номер за книгою надходжень; 2) заголовок документа; короткий зміст з вказівкою імен і географічних назв; 3) дата; 4) кількість аркушів; 5) примітки. Зроблені за таким зразком, вони відповідатимуть графам архівного опису документів. Зупинившись на проблемі описання документів з палеографічним текстом, Т. Ю. Гірич відзначила доцільність організації курсів з палеографії на базі ЦДІА УРСР у м. Києві, що сприяли б підвищенню кваліфікації працівників музеїв, які працюють з давніми документами.

У ході семінару відбулись практичні заняття. На базі ЦДАМЛМ УРСР та його філіалу — Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука провідні спеціалісти архівної служби республіки висвітлили питання методики обробки фондів особового походження, складання на них описів справ, розповіли про особливості заповнення і ведення облікових документів. Учасники семінару заповнили зразки облікових карток фондів, оглянули їх сховище, дістали інформацію про використання копій документів у експозиціях виставок. На практичних заняттях, що проходили в Інституті літератури АН УРСР і Державній науково-дослідній реставраційній майстерні УРСР, учасники семінару ознайомились з системою описання, зберігання, реставрації рукописів і стародруків, оглянули їх сховище. У Меморіальному комплексі «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», де відбулося ознайомлення із зберіганням документів ДАФ СРСР у сховищі та використанням муляжів і копій у експозиції, було підбито підсумки стажування. Відбулося засідання «круглого столу» працівників музеїв та архівів, у ході якого відбувся обмін думками з широкого кола питань, пов'язаних передусім з централізованим обліком документів, підготовкою відомостей для ЦФК і РФК, поданням допомоги музеям з боку архівних установ, визначенням строків подання облікових даних.

Учасники семінару висловили пропозиції на адресу Головархіву СРСР, ВНДІДАС, Міністерства культури СРСР розробити «Правила обліку документів ДАФ СРСР у музеях», провести всесоюзну нараду з цього питання, а також організувати навчання на базі одного з музеїв, де облік документів вже організовано за архівними правилами.

Т. М. ЗАХАРЧЕНКО

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ АРХИВЫ УКРАИНСКОЙ ССР. СПРАВОЧНИК. К., «Наукова думка», 1988, 224 с.

До 70-річчя ленінського декрету з архівної справи Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР випустило у світ довідник «Государственные архивы Украинской ССР»*.

Це фундаментальне видання всебічно висвітлює радянське архівне будівництво в республіці, причому основна увага акцентується на процесі перебудови в діяльності Державної архівної служби УРСР, а також інформує про склад і зміст основних фондів, що перебувають на державному зберіганні в центральних та обласних архівах республіки. Вперше в практиці підготовки таких видань публікуються спеціальні розділи, присвячені діяльності центральних, обласних, міських та районних державних архівів Української РСР.

Позитивним є те, що довідник містить широку інформацію про розвиток архівної справи на Україні. З достатньою повнотою викладено дані про систему і характер організації архівної справи на різних історичних етапах, особливості комплектування, обліку і використання документальних джерел, рівень технічної оснащеності архівів, вклад їх працівників у культурний процес, міжнародні зв'язки архівістів. Названі прізвища працівників, які внесли вагомий вклад у розвиток архівної справи в республіці.

Найбільш важливою ланкою в системі архівних установ України є центральні державні архіви. В них зберігається величезна кількість документів, що охоплюють період з XIII ст. до наших днів. Ознайомлення з виданням дає підставу стверджувати, що для документальних багатств республіканських архівів, які мають велике державне і наукове значення, створено умови надійного, довгострокового зберігання. З найважливіших фондів або окремих справ знято мікрофотокопії, які видаються дослідникам замість оригіналів, що усуває небезпеку фізичного пошкодження документів. Починаючи з 1985 р. розпочато вигодворення страхового фонду на мікрофішах. Серйозна увага приділяється проблемі комплектування центральних державних архівів. Їх фонди щороку поповнюються, поступово вбираючи документальні матеріали центральних установ республіки.

У довіднику високо оцінена публікаторська діяльність центральних державних архівів. Зроблено справді багато: видано 65 томів збірників документів і матеріалів,

серед яких такі фундаментальні видання, як «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні» (в 3-х т.), «Історія колективізації сільського господарства Української РСР» (в 3-х т.), «Радянська Україна у роки Великої Вітчизняної війни» (в 3-х т.), «Промисловість і робітничий клас Української РСР» (в 7-ми т.). Разом з тим слід зазначити, що значна частина їх уже не відповідає сучасним вимогам і не може задовольнити зростаючий інтерес громадськості до правдивої історії нашого минулого.

Матеріали довідника свідчать, що зусиллями багатьох ентузіастів архівної справи здійснено велику роботу не лише по використанню архівних фондів, а й по підготовці довідково-інформаційних видань, розвитку спеціальних історичних дисциплін, пов'язаних з архівознавством — дипломатики, палеографії, сфрагістики, геральдики, метрології, філігранології тощо.

У виданні подано узагальнені дані про документальні багатства архівів республіки. Відомості про найголовніші фонди, колекції і комплекси документів об'єднано в групи за тематичною ознакою. В рамках тематичної групи охарактеризовано найбільш цінні документи, а також відзначено факти, події, історичні персоналії, які відіграли найважливішу роль в історії Радянської України. Виділено документи, в яких відображаються закономірності соціально-економічного і культурного розвитку як окремих регіонів, так і республіки в цілому. Подано відомості про ступінь упорядкованості фондів, наявність описів, каталогів, покажчиків, науково-довідкової літератури. Для спеціалістів, які вивчають історію розвитку народного господарства, великий інтерес становить характеристика науково-технічної документації — проектно-технологічної, патентної.

Істотну частину довідника займає характеристика документальних багатств центральних державних архівів — ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР у м. Києві, ЦДІА УРСР у м. Львові, ЦДАКФД УРСР, ЦДАНТД УРСР та ЦДАМЛМ УРСР. У стислих і змістовних анотаціях перелічено найважливіші фонди, документи про багатьох визначних осіб, які увійшли в історію українського народу.

На жаль, характеристика документів ряду обласних архівів, як правило, за сво-

* Колектив упорядників: О. Г. Мітюков — керівник, К. М. Архипенко, В. М. Волковинський, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін, Г. В. Портнов, В. С. Оснач, В. Г. Шмельов.

ім науковим рівнем не може задовольнити читача. Нерідко переважають випадкові факти, які не дають достатньої інформації про складні процеси історичного минулого. Разом з тим, як показує порівняння з путівниками відповідних архівів, що були видані раніше, немало дійсно важливої інформації лишилося поза рамками нарисів.

Слід відзначити високий поліграфічний рівень рецензованого довідника. Текст проілюстровано десятками вдало підібраних чорно-білих і кольорових фотографій, фотокопіями найбільш важливих документів. Серед фотокопій — текст ленінського декрету від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію і централізацію архівної справи». Привертають увагу фотографії споруджених протягом останніх десятиліть у Києві, Сімферополі, Луцьку, Запоріжжі, Кіровограді сучасних будівель архівосховищ. Як відомо, раніше значна кількість архівів розміщувалась у пристосованих старих будівлях або в колишніх культових приміщеннях.

Крім зазначених, у довіднику є, на жаль, і деякі інші помилки і неточності. Так, через недогляд видавців трапилась прикра друкарська помилка — історичний квітневий Пленум ЦК КПРС 1985 р. датується 1986 р. (див.: довідник, с. 43). На сторінці 27 довідника пишеться, що гітлерівці пограбували архів давніх актів у Києві. Між тим, слід зазначити, що вони не лише пограбували, але, головне, спалили документи, підірвавши приміщення Київського державного університету, де й знаходився ЦДАДА.

У цілому ж нове видання про розвиток архівної справи в республіці, про склад і зміст документів, що знаходяться на державному зберіганні в центральних та обласних архівах УРСР, має відіграти важливу роль у ознайомленні широких кіл громадськості з такою важливою в житті суспільства галуззю, якою є архівна служба, сприятиме піднесенню значимості і суспільної ролі архівів.

П. П. ГУДЗЕНКО,
доктор історичних наук
О. М. МОВЧАН,
кандидат історичних наук

ІНФОРМАЦІЯ

ЦДАМЛМ УРСР. Комітетами комсомолу Виробничого об'єднання «Кристал» та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР була організована поїздка на прикордонну заставу ім. Г. І. Кофанова. З цієї нагоди тут відбувся вечір відпочинку молоді, були проведені спортивні ігри. Прикордонникам було представлено підготовлену працівниками ЦДАМЛМ УРСР виставку, присвячену 71-й річниці Великого Жовтня. Працівники архіву-музею розповіли про її експонати.

В. М. ДИШЛЮК

Львів. У держархіві області протягом тижня американські вчені — історики та архівісти вивчали документи про злочини фашистів на території Львівської та колишньої Дрогобицької областей. Вони знайомились з фотографіями, кінокадрами, свідченнями очевидців. Особливу увагу вчених привернуло повідомлення Надзвичайної державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів фашистів у західноукраїнських містах і селах, кадри кіно- і фотохроніки, що засвідчують масові розправи гітлерівців над мирними жителями, військовополоненими, в'язнями концтаборів. Усі зібрані дані дослідники планують використати для поповнення фондів Меморіального музейного комплексу Вапінгтону. Можливість працювати з документами архіву американські вчені одержали в результаті нещодавно підписаної в Москві угоди між Радою пам'яті жертв

нацизму США і Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР, яка відкрила шлях для широкого обміну між двома країнами копіями документів, що стосуються злочинів нацистів.

В. П. САВЧУК

Чернівці. 580-річчю першої документальної згадки про Чернівці присвятив черговий номер своєї фотогазети держархів області. Історію стародавнього українського міста висвітлюють 57 фотографій і текстовий матеріал. Серед документів — грамота молдавського господаря Олександра Доброго від 8 жовтня 1408 р., що є першою письмовою згадкою про місто; фотографії перших дерев'яних будівель, споруджених у місті; зображення визначних кам'яних споруд. Фотогазета дає уявлення про розвиток у місті промисловості, народної освіти, охорони здоров'я, культури і мистецтва. Привертають увагу також фотографії демонстрацій і мітингів, які відбувалися в Чернівцях наприкінці XIX — на початку XX століть, коли на Буковину почали проникати революційні марксистські ідеї, розвивався революційний рух, а пізніше — під впливом Великого Жовтня активізувалася боротьба трудящих краю за соціальне і національне визволення, возз'єднання з Українською РСР. Викликають інтерес й інші документи, що висвітлюють сторінки історії адміністративного і культурного центру нинішньої Чернівецької області.

М. Д. НИКИРСА

СОДЕРЖАНИЕ

К 175-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко

ШЕВЧУК В. А. Т. Г. Шевченко и наш сегодняшний день	4
ПАПАКИН Г. В. Архивные источники о чествовании памяти Т. Г. Шевченко в 1919 году	9
ШАНДРА В. С. Документы ЦГИА УССР в г. Киеве о распространении произведений Т. Г. Шевченко на Украине в дооктябрьский период	13

Статьи и сообщения

ЕРМАКОВА Н. А. Обеспечение сохранности документов — важнейшее направление деятельности ЦГАОР УССР	20
ГИСЦОВА Л. З. Пути совершенствования научно-справочного аппарата к фондам ЦГИА УССР в г. Киеве	24
НОВОХАТСКИЙ К. Е. Нормирование работы в государственных районных и городских архивах (К изданию Норм выработки и времени на основные виды работ, выполняемые в государственных районных и городских архивах Украинской ССР)	31

Публикации архивных документов

ВОЛКОВИНСКИЙ В. Н. Автобиография Х. Г. Раковского	38
---	----

Трибуна передового опыта

ВИСЛОБОКОВ К. А. Из опыта работы по выверке описей в ЦГИА УССР в г. Киеве	55
---	----

Обзоры источников и документальные очерки

БУРДЯК В. И., ИВАНИЦКАЯ О. П. (Винница) Документы ЦГАОР УССР о творческой активности рабочих западного региона Украины в 1946—1975 гг.	58
ЧАРИЕВ З. У. (Ташкент) Архивные источники о пребывании тыловых рабочих Туркестана на Украине в годы первой мировой войны	61

Организация работы ведомственных архивов

МАЛАХОВА Т. В., ДОБРОВ Д. Я. (Хмельницкий) Ведомственный архив Хмельницкого производственного объединения «Катион»	64
--	----

Поиски и находки в архивах

ИВАЩЕНКО И. К. (Чернигов) Автографы М. И. Кутузова и М. Б. Баркляя-де-Толли в фондах Госархива Черниговской области	67
КАГАМЛИК С. Р. Нововыявленные документы о родословной Муравьевых-Апостолов	68

Научные конференции, совещания и семинары

ПОРТНОВ Г. В. Всесоюзное совещание-семинар работников архивных учреждений по вопросам перестройки комплектования государственных архивов и оптимизации состава документов ГАФ СССР	72
ЗАХАРЧЕНКО Т. Н. Республиканское совещание-семинар по вопросам учета, сохранности и использования рукописных, архивных документов в музеях системы Министерства культуры УССР	77

Критика и библиография

ГУДЗЕНКО П. П., МОВЧАН О. Н. Государственные архивы Украинской ССР. Справочник	79
--	----

Информация	19, 63, 80
----------------------	------------